

National - Journal
Registration No. 3341/2010

iijs Impact Factor (IIFS) 6.625
Vol. No. 29
February - 2023
ISSN No. 2277-4858

THE KONKAN GEOGRAPHER

Interdisciplinary Peer Reviewed Refereed
National Research Journal

Half-Yearly

Co-Editor
Dr. S. A. Thakur

Chief-Editor
Dr. R. B. Patil

KONKAN GEOGRAPHERS' ASSOCIATION OF INDIA
SINDHUDURG, MAHARASHTRA - 416602

19	Deforestation : Development or Destruction	Dr. Urmila Sabharwal	87
20	Hanagal -Tourist center of Western Karnataka	Dr. Prakash B. Holer	90
21	A Spatio-Temporal Changes of Female Workers : A Case Study of Ahmednagar District (MS)	Prof. Dr. S. Y. Narke	94
22	Static Analysis of Bhyan Landslide and its Consequences in Pinder Valley, Uttarakhand, India	D. D. Chauniyal Surajit Dutta	100
23	Rural Tourism and Community Development – A Case study of Raghurajpur, Odisha	Arunima Bhattacharya Dr. Rajaram Patil	107
24	Development of Education System in India: Some Reflection on Issue	Dr. Anil Kumar	112
25	Spatial Distribution of Periodicity of Market Centers in Nanded District : A Geographical Study	Dr. B. T. Patil Dr. V. R. Rathod	116
26	Decadal Changes In Urban Population Growth of Malvan	Dr. S. A. Thakur Rita R. Thakur	118
27	Global Warming in Twenty First Century : A Gigantic Challenge	Dr. Sucheta Yadav	123
28	A Comparative Study of Tourists Visiting Heritage Tourism places in India	Mr. Aniket G. Jadhav	126
29	Future of Commercial Banking Sector in Indian Economy	Dr. M. R. Khot	129
30	An Analysis of Impact of Tourism on Economy : A Case Study of Mumbai City	Asha Kadam Dr. Shivram Thakur	134
31	Role of Tech-proficiency in Hotel Customer Expectations in Sindhudurg District	Dr. Sumedha Naik	141
32	Tourism Center's in Bhimashankar and Trimbakeshwar Maharashtra A Geographical Study	Dr. R. D. Khakre	146
33	Transport Connectivity of Panvel Node	Prof. Priti P. Mahajan	150
34	To Study the Acoustic Effect of face Wears and Impersonation on Speech Samples.	Mr. Sanket S. Belekar	154
35	Biodiversity and distribution of mangroves in Waddatar (Devgad) Creek, in Sindhudurga	Mestry U. D.	158
36	Impact of Climate Change on the Forest Phenology : A Case Study of Koderma Wild Life Sanctuary, Jharkhand	Dr. Abhay K. Singh	161
37	Tourism in Mahendergarh District, Haryana: Recent Trends and Future Potentiality	Dr. Sucheta Yadav	167
38	Recent Trends in Transport Infrastructure under tourism in Goa and Public Policy	Dr. Agneta A. D. Dias e de Souza	171
39	An Empirical Analysis of Migrant Agricultural laborer's Impact on Local Laborers: A case of Haryana State	Dr. Jogender Singh Khokher	175
40	A study of the effectiveness of eco-friendly action initiatives Implemented in solid waste management	Dr. Baban K. Shingare	181
41	Problems and Prospect of Agro-tourism in Konkan Region of Maharashtra	Mrs. Anupama R. Kamble Mr Rajkumar D. Kamble	184
42	Impact of Covid -19 on Agriculture Sector in India	Dr. Ramjan F. Mujawar	187

ग्राम विकासात सहकारी संस्थांचे योगदान

तळवडे विविध कार्यकारी सहकारी सेवा सोसायटी लि. तळवडे : व्यष्टि अध्ययन

डा. शिवराम ए. ठाकूर
प्राचार्य
म. का. पाटील मिंधुदुर्ग
महाविद्यालय, मानवण
ता. मानवण, जि. मिंधुदुर्ग.

प्रा. रिता आर. ठाकूर
प. पु. वि. अ. राउळ महाराज
महाविद्यालय, साळगाव,
ता. कुडाळ, जि. मिंधुदुर्ग.

प्रा. समिक्षा टी. भाईडकर
प. पु. वि. अ. राउळ महाराज
महाविद्यालय, साळगाव,
ता. कुडाळ, जि. मिंधुदुर्ग.

प्रस्तावना :-

स्वातंत्र्यानंतर देशाच्या विकासासाठी गाव तिथे ग्रामपंचायत व गाव तिथे विकास सोसायटी हा मंत्र महत्त्वपूर्ण होता. ही ग्रामविकासाची दिशा ज्या लोकांनी समजून घेतली व त्याप्रमाणे काम केले तो गाव व तो परिसर अधिक गतीने विकसित झाला आहे. स्वातंत्र्यानंतर ७६ वर्षांचा काळ लोटला तरी अनेक गावे अजून विकास प्रक्रियेपासून फोसो दूर आहेत यामाठी काही ठिकाणी भौगोलिक परिस्थिती कारणीभूत आहे. तशीच अनेक ठिकाणी गावाच्या स्थानिक नेतृत्वात विकासाची आम व दिशा ठरवण्याच्या क्षमतेचा अभाव ही परिस्थिती मुद्दा कारणीभूत आहे म्हणूनच गावाच्या विकासात गावाला ग्रामपंचायत, तलाठी कार्यालय, आरोग्य सुविधा, शिक्षण अशा पायाभूत सुविधांची आवश्यकता आहे त्याचप्रमाणे ग्रामीण भागाच्या सर्वांगीण विकासातील गावाच्या विकास संस्थेला किंवा सहकारी संस्थेला तेवढेच अनन्यसाधारण महत्त्व असलेले दिसून येते. ग्रामपंचायत मध्ये वर्षभरात प्राप्त झालेला निधी वर्ष अखेरीस खर्च केला की शाखासकी घिळते पण सहकारी संस्थेत शेतकरी व सभागटाची गरज व क्षमता ओळखून त्यांना कर्जरूपाने आर्थिक मार्ग निर्माण करून देणे, त्या कर्जाला व्याजाने वसुली करणे व त्यातून मिळणाऱ्या अल्पशा उत्पन्नातून संस्थेचे व्यवस्थापन सांभाळणे व ती विकसित करणे हे समजून घेऊन ज्या संस्थांनी ज्या गावात अशा पद्धतीचे काम केले त्या गावांना विकासाची एक वेगळीच दिशा प्राप्त झालेली पाहायला मिळते. भारताचे पहिले पंतप्रधान मा. पंडित जवाहरलाल नेहरू यांनी भारताच्या लोकशाहीत देशाच्या विकासासाठी गाव तेथे ग्रामपंचायत व गाव तेथे विकास सेवा सोसायटी अशा प्रकारची संकल्पना मांडून त्याप्रमाणे प्रत्येक गाव स्तरावर ही व्यवस्था उभी रहावी यामाठी घोरण आखले.

सावंतवाडी तालुक्यातील तळवडे गावात १९५६ साली ग्रामपंचायत स्वतंत्रपणे स्थापन झाली व त्यानंतर जवळपास वीस वर्षांनी म्हणजेच २८ मे १९७६ या दिवशी तळवडे विविध कार्यकारी सहकारी सेवा सोसायटी लिमिटेड तळवडे वी रीलमर नोंदणी झाली. प्रथमतः या सोसायटीत खत वाटप, रास्त दराचे धान्य दुकान व शेती कर्ज वाटप या सर्वोदित स्वल्पाच्या बाबी करतच संस्थेने १९८५ साली स्वतःच्या इमारतीसाठी जागा खरेदी केली व त्यावर स्वतःची इमारतही उभी केली. त्यानंतर संचालक मंडळात नवतरुणाने सहभाग घेतला व सर्व संचालक मंडळात नवीन नियोजनाची वाटचाल सुरू झाली. या संस्थेची नियोजनबद्ध विकास कार्यक्रमाची रूपरेखा निश्चित केली गेली व त्यामध्ये संस्थेचा कृती आराखडा निश्चित करण्यात आला. या कृती आराखड्यामध्ये प्रामुख्याने शेतकरी कुटुंबावरोबरच कुटुंबातील महिला भगिनींना विकासातील महत्त्वपूर्ण पटक मानून महिला बचत गट व विकाय सेवा सोसायटी यांना समन्वय साधून संस्थेच्या शेतकरी सभागटांच्या विकासासाठी व उप्रतीसाठी शाश्वत असे प्रयत्न करण्याचा संकल्प करून शेतकरी महिला भगिनींना महिला बचत गटांच्या माध्यमाने वेगळे व्यासपीठ निर्माण करून देण्याचे ठरविले.

तळवडे विकास सेवा सोसायटी ग्रामीण भागातील शेतकऱ्यांच्या उप्रतीसाठी कार्य करत असतानाच १९८९ च्या शासनाच्या कर्जमाफीमुळे संस्था आर्थिक अडचणीत आली शेतकरी वर्गाने कर्जमाफीच्या अपेक्षेने सर्वच कर्ज प्रकरणांची परतफेड करणे टाळले अशा कठीण परिस्थितीत संस्था आर्थिक संकटात सापडली होती मात्र त्यानंतर पुन्हा एकदा या संस्थेने अतिशय उत्कृष्टपणे ग्राम विकासासाठी हातभार लावलेला दिसून येतो. तळवडे विकास सेवा सोसायटीच्या कार्यक्षेत्रामध्ये प्रामुख्याने तळवडे, कुभावाडा, बांदेगाव या तीन गावांचा समावेश होतो. या संस्थेच्या कार्यक्षेत्रामध्ये येणाऱ्या गावातील शेतकरी बांधवांच्या विकासासाठी प्रामुख्याने पुढील प्रमाणे कार्यपद्धती अवलंबण्याचे ठरविण्यात आले.

तळवटे विविध कार्यकारी सहकारी सेवा सोसायटी लिमिटेड तळवटे या संस्थेच्या अंतर्गत येणाऱ्या कार्यक्षेत्रामध्ये वादेगाव, कुंभारवाडा आणि तळवटे या तीन गावांचा समावेश होतो. सर्वसाधारणपणे २००९-१० या आर्थिक वर्षापासून २०२१-२२ या आर्थिक वर्षांच्या संस्थेच्या कर्जांच्या उलाढालीचा विचार केला असता या संस्थेने नेहमीच शेतकऱ्यांच्या पाठीशी खंबीरपणे उभे राहून त्यांना आर्थिक कर्जपुरवठा करून त्यांच्या कौटुंबिक उन्नतीसाठी मतत हातभार लावण्याचा प्रयत्न केलेला दिवून येतो. संशोधनासाठी उपयोगात आणलेल्या या तेरा वर्षांच्या आर्थिक उलाढालीचा गोपबारा घेतला असता या संस्थेने कमाल कर्ज मर्यादा ही २००९-१० या सालामध्ये २३ लाख एवढी ठेवली होती मात्र त्यामध्ये मतत वाढ करत जाऊन आर्थिक वर्ष २०२१-२२ या सालामध्ये हीच कमाल कर्ज मर्यादा ३१५१५६०० रुपयापर्यंत वाढवत नेलेली आढळून येते. याचाच अर्थ असा की या तेरा वर्षांमध्ये जवळपास कमाल कर्ज मर्यादेमध्ये पंधरा पट वाढ केलेली दिवून येते. यावरूनच या संस्थेची यशोगाथा आपणाम स्पष्ट होते. २००९-१० या आर्थिक वर्षांमध्ये ३४८ कर्ज मंजूर सभामदना १४ लाख ६४ हजार २०२ रुपये एवढ्या रकमेचे कर्ज वाटप झालेले दिवून येते तर आर्थिक वर्ष २०१२-१३ या सालामध्ये कमाल कर्ज मर्यादा ७२ लाख ५० हजार रुपयापर्यंत वाढवून या संस्थेने वाटप केलेली कर्जांची रक्कम ही २००९-१० या आर्थिक वर्षांच्या रकमे च्या पटीमध्ये जवळपास चार पट कर्जवाटप केलेले दिवून येते. २०१२-१३ या आर्थिक वर्षांमध्ये संस्थेने ५१ लाख ४०७ रुपयांचे कर्ज वाटप केलेले आहे.

आर्थिक वर्ष २०१४-१५ या सालामध्ये संस्थेने कमाल कर्ज मर्यादा ही एक कोटी ७२ लाख ५० हजार रुपये पर्यंत वाढवत नेली व या आर्थिक वर्षांमध्ये संस्थेने ३६४ सभामदना कर्ज मंजूर करून त्याचे वाटप केलेल्या कर्जांची रक्कम एक कोटी ५२ लाख १३ हजार ७९८ रुपयापर्यंत असलेली दिवून येते.

आर्थिक वर्ष २०१६-१७ मध्ये पुन्हा संस्थेने कमाल कर्ज मर्यादा ही दोन कोटी २५ लाख रुपयापर्यंत वाढविली व त्या वर्षांमध्ये जवळपास ३७४ सभामदना कर्ज मंजूर करून दोन कोटी १८ लाख ७० हजार १९८ रुपयांचे कर्ज वाटप केलेले आढळून येते. कर्जांची कमाल मर्यादा व वाटप झालेल्या कर्ज रकमेचे गुणोत्तर पाहिले असता ते जवळपास ९७.२०% पर्यंत असलेले दिवून येते. संस्थेने शेतकऱ्यांना केल्या जाणाऱ्या कमाल कर्ज मर्यादेची मर्यादा मतत वाढवत जाऊन २०२१-२२ या आर्थिक वर्षांमध्ये ही कमाल कर्ज मर्यादा तीन कोटी पंधरा लाख पंधरा हजार सहाशे रुपये पर्यंत वाढवत नेली. या वाढत्या कमाल कर्ज मर्यादेचा फायदा बहुतांशी संस्था सभामदानी घेतलेला दिवून येतो कर्ज घेणाऱ्या सभामदानीच्या संस्थेमध्ये मुद्दा मोठ्या प्रमाणात वाढ झाली आणि ही वाढ ४०१ सभामद कर्ज मंजूर होणाऱ्या संस्थेपर्यंत येऊन पोहोचली. या आर्थिक वर्षांमध्ये संस्थेने वाटप केलेल्या कर्जांची रक्कम दोन कोटी ३१ लाख ५३ हजार ९८ रुपये पर्यंत ची असलेली दिवून येते.

या सर्व विवेचनावरून आपणाम असा निष्कर्ष काढता येतो की तळवटे विविध कार्यकारी सहकारी सेवा सोसायटी लिमिटेड तळवटे या सहकारी संस्थेने उत्तरोत्तर आपल्या कार्यक्षेत्रामध्ये येणाऱ्या शेतकरी कुटुंबांना मोठ्या प्रमाणात कर्ज रूपाने आर्थिक मदतीचा हात देऊन त्यांच्या कौटुंबिक जीवनाच्या उन्नतीसाठी मोठ्या प्रमाणात योगदान दिलेले आढळते म्हणजेच ग्रामविकासामध्ये अशा प्रकारच्या सहकारी सेवा संस्था ह्या मातल्याने वाढत जाऊन ग्रामीण भागाच्या उन्नतीसाठी त्यांचे योगदान हे महत्त्वपूर्ण ठरते हेच खरे.

संदर्भ :-

- १) तळवटे विविध कार्यकारी सहकारी सेवा सोसायटी लिमिटेड तळवटे च्या २००९-१० ते २०२१-२२ चा आर्थिक उलाढालीचा अहवाल.
- २) तळवटे विविध कार्यकारी सहकारी सेवा सोसायटी लिमिटेड तळवटे चा दरवर्षीचा आर्थिक अहवाल.
- ३) तळवटे विविध कार्यकारी सहकारी सेवा सोसायटी यांनी प्रस्तुत केलेली वेळोवेळी ची माहिती पुस्तके व पत्रके.
- ४) निधुदुर्ग त्रिळा जनगणना पुस्तिका २०११.
- ५) जर्नल ऑफ रिन्स अँड टेक्नोलॉजिस्ट ए मन्दी ट्रिनिटिन्सरी इंटरनॅशनल बॅनल व्हॉल्यूम एक डिसेंबर २०११.
- ६) द कोकण जॉर्नाल इंटरनल व्हॉल्यूम १७ ऑक्टोबर २०१७.
- ७) सुंदार मुखंदेव (२०१३) भारतीय अर्थव्यवस्था - एज्युकेशन पब्लिशर्स औरंगाबाद.
- ८) शहा रूपा एम. व दामजी बी. एच. (२००५) सहकाराचा विकास- फडके प्रकाशन कोल्हापूर.
- ९) रायखेंदकर ए. आर. व डांगे अशोक (१९८९) सहकार : तत्वे व व्यवहार - मेहता पब्लिशिंग हाऊस पुणे- ३०.
- १०) मरगाफ मोहन (१९८९) सहकार - सी. जमनादाम आणि कंपनी मुंबई.
- ११) जोशी सी. जे. व जोशी के. सी. (२०१५) सहकाराचा विकास - फडके प्रकाशन कोल्हापूर.

National - Journal
Registration No. 3341/2010

iijs Impact Factor (IIFS) 6.625
Vol. No. 29
February - 2023
ISSN No. 2277-4858

THE KONKAN GEOGRAPHER

Interdisciplinary Peer Reviewed Refereed
National Research Journal

Half-Yearly

Co-Editor
Dr. S. A. Thakur

Chief-Editor
Dr. R. B. Patil

KONKAN GEOGRAPHERS' ASSOCIATION OF INDIA
SINDHUDURG, MAHARASHTRA - 416602

19	Deforestation : Development or Destruction	Dr. Urmila Sabharwal	87
20	Hanagal -Tourist center of Western Kamataka	Dr. Prakash B. Holer	90
21	A Spatio-Temporal Changes of Female Workers : A Case Study of Ahmednagar District (MS)	Prof. Dr. S. Y. Narke	94
22	Static Analysis of Bhyari Landslide and its Consequences in Pinder Valley, Uttarakhand, India	D. D. Chauniyal Surajit Dutta	100
23	Rural Tourism and Community Development – A Case study of Raghurajpur, Odisha	Arunima Bhattacharya Dr. Rajaram Patil	107
24	Development of Education System in India: Some Reflection on Issue	Dr. Anil Kumar	112
25	Spatial Distribution of Periodicity of Market Centers in Nanded District : A Geographical Study	Dr. B. T. Patil Dr. V. R. Rathod	116
26	Decadal Changes In Urban Population Growth of Malvan	Dr. S. A. Thakur Rita R. Thakur	118
27	Global Warming in Twenty First Century : A Gigantic Challenge	Dr. Sucheta Yadav	123
28	A Comparative Study of Tourists Visiting Heritage Tourism places in India.	Mr. Aniket G. Jadhav	126
29	Future of Commercial Banking Sector in Indian Economy	Dr. M. R. Khot	129
30	An Analysis of Impact of Tourism on Economy : A Case Study of Mumbai City	Asha Kadam Dr. Shivram Thakur	134
31	Role of Tech-proficiency in Hotel Customer Expectations in Sindhudurg District	Dr. Sumedha Naik	141
32	Tounism Center's in Bhimashankar and Trimbakeshwar Maharastra A: Geographical Study	Dr. R. D. Khakre	146
33	Transport Connectivity of Panvel Node	Prof. Priti P. Mahajan	150
34	To Study the Acoustic Effect of face Wears and Impersonation on Speech Samples.	Mr. Sanket S. Belekar	154
35	Biodiversity and distribution of mangroves in Waddatar (Devgad) Creek, in Sindhudurga.	Mestry U. D.	158
36	Impact of Climate Change on the Forest Phenology : A Case Study of Koderma Wild Life Sanctuary, Jharkhand	Dr. Abhay K. Singh	161
37	Tourism in Mahendergarh District, Haryana: Recent Trends and Future Potentiality	Dr. Sucheta Yadav	167
38	Recent Trends in Transport Infrastructure under tourism in Goa and Public Policy	Dr. Agneta A. D. Dias e de Souza	171
39	An Empirical Analysis of Migrant Agricultural laborer's Impact on Local Laborers: A case of Haryana State	Dr. Jogender Singh Khokher	175
40	A study of the effectiveness of eco-friendly action initiatives Implemented in solid waste management	Dr. Baban K. Shingare	181
41	Problems and Prospect of Agro-tourism in Konkan Region of Maharashtra	Mrs. Anupama R. Kamble Mr Rajkumar D. Kamble	184
42	Impact of Covid -19 on Agriculture Sector in India	Dr. Ramjan F. Mujawar	187

An Analysis of Impact of Tourism on Economy : A Case Study of Mumbai City

Asha Kadam

Assistance Professor, Chetana's H.S College of Commerce and Economics, Bandra (East)

Dr. Shivram Thakur

Principal, S. K. Patil Sindhudurg Mahavidyalaya, Malvan, Dist. Sindhudurg.

Abstract :

Tourism industry has a huge potential to change economic face of particular tourist site. It brings many direct and indirect benefits to the local peoples and their government. Some of the direct benefits occurring to the local community of particular area such as employment opportunities, domestic income and foreign exchange earnings, development of private enterprises, improve standard of living, social upliftment and improve quality of life, better education and training etc. Mumbai receives about 35% of foreign tourist arrivals in India (tourism infrastructure of Maharashtra) and it is estimated that around 70% to reach arrivals from South East Asia countries. In this research article, the researcher has studied the impact of tourism on Mumbai's economy.

Introduction :

Mumbai formerly known as 'Bombay'. It lies on Konkan Coast, western India. Although, Mumbai is capital of Maharashtra, it has also financial, commercial and entertainment capital of India. Tourism is considered as smokeless industry and it play an important role in economic development of Mumbai. Mumbai District has a large variety of potential sites of tourism including both natural as well as man-made resources. Natural potential resources such as beaches, Chowpatty and Ports as Mumbai is located on the west coast of Maharashtra. Natural beauty of the sea, beaches, and Chowpatty of the district are attractive to the tourist at national and international level, too. Apart from natural potential, Mumbai District has also a wide range of man-made potential tourism sites such as religious, cultural, historical, archaeological, entertainment, and amusement sites. Because Mumbai has cosmopolitan culture which offers and attracts tourist multi religious spots like Mumba devi, Siddhivinayak temple, Vitthal Rukhmini temple, Haji Ali Mosque etc. Besides, Mumbai has several historical monuments, cultural Archeological, entertainment, and amusement sites such as Elephanta Cave, Gateway of India, Museums. As a resulted huge positive impact on economy of Mumbai such as it generates the employment, increase domestic income and foreign currency earning and also help to develop the infrastructure facilities among the tourist site such as supply of water and electricity, development of modes of transports (roads, airports, railway), telecommunication, hotels, restaurants etc.

Key Word: Tourism, Religious, Cultural, Historical, Archaeological, Entertainment, and Amusement etc.

Objectives:

1. To study the Scope and Importance of Tourism.
2. To Identify the tourism potential sites in Mumbai City.
3. To analysis the impact of tourism on Mumbai's economy

Research Methodology:

This research article is based on primary and secondary data. The present study is based on the data collected from maximum secondary source data and minimum primary source data. The researcher has

similarly, Mumbai is known as a bustling city and a city that wakes up at night. There are taxis and rickshaws running throughout the night, so even if tourists come from far, they can easily reach the tourist spots without any problem. Whether he is from the city, country or abroad, he reaches his destination very safely police security. Nature of local people are very cooperative and law and order all places in Mumbai.

Table No: 9
The Opinion of Respondents Regarding Hotels and Restaurants Owned by Locals at Tourist Places in Mumbai City

Sr.No	The Opinion of Respondents	No of Respondents	Cumulative Percentage
1	Strongly Agree	13	13
2	Agree	34	47
3	Neutral	30	77
4	Disagree	12	89
5	Strongly Disagree	11	100

Source: Collected from study area by researcher

Above table discovered that 34 percent of respondent agreed and 13 Percents respondents are strongly agreed that hotels, resorts and restaurants are owned by the local people in Mumbai, which is again good for local people and government to earn money and which help then to improve the infrastructure facilities at tourist places in Mumbai, and it also attracts the National and International tourist to visit that area, this also generate the source of income. Very few respondents are disagreed and strongly disagreed about the hotels and restaurants owned by the local people. That means it has possibility of outsiders or foreigner also invested their capital in such sector too in Mumbai. Besides, 30 percent respondents are neutral about it.

Conclusion:

Mumbai is not only capital of Maharashtra but also financial and commercial capital of India. Which attracts the large number of national and international tourist every year to visit in Mumbai. Apart from natural and man-made tourism potential, shopping places and malls, the Indomitable spirit of Mumbaiker's make it destination a choice. It brings many direct and indirect benefits to the local peoples of Mumbai and government. Some of the direct benefits occurring, to the local community of Mumbai such as employment opportunities domestic income and foreign exchange earnings, development of private enterprises, improve standard of living social, upliftment and improve quality of life, better education and training etc. All these have huge contribution in Mumbai's economic development.

References :

- 1) Tourism Development Plan, Mumbai Suburban, Draft Copy, Prepared by Fortress Infrastructure Advisory Services, Submitted to Maharashtra Tourism Development Corporation, <https://portal.mcgm.in>, 26/01/2023.
- 2) Ananya Prem Nath, (March 2017), Tourism Infrastructure in Maharashtra, . <https://www.medicindia.com>, 27/01/2023.
- 3) World travel & Tourism Council, (19 March 2018), "City Travel & Tourism Impact 2017 Mumbai"
- 4) Famous Museum in Mumbai, <https://www.mumbai.org.uk>,
- 5) Girgaon Chowpaty, <https://www.maharashtratourism.gov.in>
- 6) Dr. Kiran Nanda, Tourism infrastructure in Maharashtra on course but distant from realising its true potential, <https://www.medicindia.com>, 27/01/2023.
- 7) Cultural Impact of Tourism in Mumbai, <https://ukessays.com>, 27/01/2023.

National - Journal
Registration No. 3341/2010

IIJS Impact Factor (IIFS) 6.625
Vol. No. 29
February - 2023
ISSN No. 2277-4858

THE KONKAN GEOGRAPHER

Interdisciplinary Peer Reviewed Refereed
National Research Journal

Half-Yearly

Co-Editor
Dr. S. A. Thakur

Chief-Editor
Dr. R. B. Patil

KONKAN GEOGRAPHERS' ASSOCIATION OF INDIA
SINDHUDURG, MAHARASHTRA - 416602

19	Deforestation : Development or Destruction	Dr. Urmila Sabharwal	87
20	Hanagal -Tourist center of Western Karnataka	Dr. Prakash B. Holer	90
21	A Spatio-Temporal Changes of Female Workers : A Case Study of Ahmednagar District (MS)	Prof. Dr. S. Y. Narke	94
22	Static Analysis of Bhyari Landslide and its Consequences in Pinder Valley, Uttarakhand, India	D. D. Chauniyal Surajit Dutta	100
23	Rural Tourism and Community Development – A Case study of Raghurajpur, Odisha	Arunima Bhattacharya Dr. Rajaram Patil	107
24	Development of Education System in India: Some Reflection on Issue	Dr. Anil Kumar	112
25	Spatial Distribution of Periodicity of Market Centers in Nanded District : A Geographical Study	Dr. B. T. Patil Dr. V. R. Rathod	116
26	Decadal Changes In Urban Population Growth of Malvan	Dr. S. A. Thakur Rita R. Thakur	118
27	Global Warming in Twenty First Century : A Gigantic Challenge	Dr. Sucheta Yadav	123
28	A Comparative Study of Tourists Visiting Heritage Tourism places in India.	Mr. Aniket G. Jadhav	126
29	Future of Commercial Banking Sector in Indian Economy	Dr. M. R. Khot	129
30	An Analysis of Impact of Tourism on Economy : A Case Study of Mumbai City	Asha Kadam Dr. Shivram Thakur	134
31	Role of Tech-proficiency in Hotel Customer Expectations in Sindhudurg District	Dr. Sumedha Naik	141
32	Tourism Center's in Bhimashankar and Trimbakeshwar Maharashtra A: Geographical Study	Dr. R. D. Khakre	146
33	Transport Connectivity of Panvel Node	Prof. Priti P. Mahajan	150
34	To Study the Acoustic Effect of face Wears and Impersonation on Speech Samples.	Mr. Sanket S. Belekar	154
35	Biodiversity and distribution of mangroves in Waddatar (Devgad) Creek, in Sindhudurga.	Mestry U. D.	158
36	Impact of Climate Change on the Forest Phenology : A Case Study of Koderma Wild Life Sanctuary, Jharkhand	Dr. Abhay K. Singh	161
37	Tourism in Mahendergarh District, Haryana: Recent Trends and Future Potentiality	Dr. Sucheta Yadav	167
38	Recent Trends in Transport Infrastructure under tourism in Goa and Public Policy	Dr. Agneta A. D. Dias e de Souza	171
39	An Empirical Analysis of Migrant Agricultural laborer's Impact on Local Laborers: A case of Haryana State	Dr. Jogender Singh Khokher	175
40	A study of the effectiveness of eco-friendly action initiatives Implemented in solid waste management	Dr. Baban K. Shingare	181
41	Problems and Prospect of Agro-tourism in Konkan Region of Maharashtra	Mrs. Anupama R. Kamble Mr Rajkumar D. Kamble	184
42	Impact of Covid -19 on Agriculture Sector in India	Dr. Ramjan F. Mujawar	187

Decadal Changes in Urban Population Growth of Malvan

Dr. S. A. Thakur

Principal, S. K. Patil Sindhudurg Mahavidyalaya, Malvan, Sindhudurg (MS)

Rita R. Thakur

Ph.D. Student (Mum. Uni.) P. Pu. V. A. Rawool Maharaj Mahavidyalay, Salgoan, Sindhudurg

INTRODUCTION :

The study of growth, distribution and density of population are most important aspects of a region, where one can understand their pattern in regional dimension. The region that consists of various natural resources has to be harnessed for the well being at its people. Therefore, man becomes a resource of the region and every other resource of the region becomes main requirement. Hence it is needless to say that regional study cannot be complete without study of its population growth, distribution and density to harness the resource. The concept of population change or growth is often used to note the change in the number of inhabitants of a territory during a specific period of time irrespective of the fact, whether the change is negative or positive. Therefore in the present study a population growth is the most fundamental demographic process. Population growth affects density, distribution pattern and composition of population.

The dynamic of population growth mainly depends on two forces, namely natural increase and migration (Peter Hegget 1972) Natural increase is the result of variation between the number of births and deaths. Several amenities such as educational facilities, administrative activities, urban facilities, transport and communication, business activities, concentration of industries etc. are reasons for the population growth of city Geographical study of urban growth is of vital importance for planning at the local and regional level.

THE STUDY REGION :

Sindhudurg District is one of the district of the south Maharashtra situated along the west coast and the part of the Konkan. There are 736 inhabited villages and 4 towns. Malvan town is situated near the coast line. It lies between North latitude $16^{\circ}4'$ and East longitude $73^{\circ} 31'$ and having total population is 18643 according to census 2011. In a bay almost entirely blocked by rocky reefs there were formerly three small islands, two of them about a quarter of a mile from the shore the third separated from the mainland by a narrow channel. On the larger of the two outer islands stands the famous fort of Sindhudurg at low tide connected with the mainland by neck of sand.

Map No. 1

CONCLUSION :

1. As per 2011 census Malvan has 6.27 km² area and 18648 populations.
2. In the decade 1921, 1941, 1961, 1971 and 1981 population growth rate was decreased and in the decade 1911, 1931, 1951, 1991 and 2001 population growth rate was increase and again in the decade 2011 the population growth rate was decreased.
3. The rate of urban population of Malvan town is high as compaire to Sindhudurg urban population in the decade 1921 and 1931. In decade 1991 and 2001 rate of variation was very low in Malvan as compared to Sindhudurg urban population variation.

REFERENCES:

- 1) Ashish Bose-India's urbanization 1901-2001
- 2) Bhandari Lavesh and Kale Sumita, Maharashtra performance Facts and figures, Dorling Kindersley (India) Pvt.Ltd. Delhi 2007
- 3) Bhende Asha and Kanitkar Tara, Principles of population studies, Himalaya publishing House Mumbai 2003
- 4) Chandana R.C., A Geography of population, Kalyani Publishers, New Delhi 1996
- 5) Dr.Yadav - Population Geography.
- 6) Ghosh B.N. Fundamentals of population geography sterling Publishers Private Limited, New Delhi 1997
- 7) Sawant S. B.- Population Geography, Mehta Publishing House Pune 1994.
- 8) Journal of research and development Dec. 2011 Vol. 01.
- 9) The Konkani Geographer Interdisciplinary Journal Nov. 2012 Vol. 03.
- 10) The Konkani Geographer Interdisciplinary Journal Nov. 2017 Vol. 17.

विद्यावर्धिनी संचालित,
अण्णासाहेब वर्तक मानव्य, केदारनाथ मल्होत्रा वाणिज्य व ई. एस. अंड्राडिस विज्ञान महाविद्यालय
(मुंबई विद्यापीठाशी संलग्न)
वसई रोड (प.), जि. पालघर - ४०१२०२

मराठी विभाग
आणि

भारतीय सामाजिक विज्ञान अनुसंधान परिषद (ICSSR), पश्चिम विभागीय केंद्र, मुंबई
यांच्या संयुक्त विद्यमाने आयोजित

MAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

विद्यावार्ता

International Peer reviewed Research Journal

॥ संत साहित्याची समकालीनता ॥

एक दिवसीय राष्ट्रीय चर्चासत्र

शनिवार दि. १७ डिसेंबर २०२२

समन्वयक

डॉ. शत्रुघ्न फड
(मराठी विभाग प्रमुख)
९४२२६७०५३०

सहसमन्वयक

डॉ. सरखाराम डाखोरे
(सहाय्यक प्राध्यापक)
९८५०११६६४५

प्रा. शैलेश आटी
(सहाय्यक प्राध्यापक)
९८३३४८७४६८

निमंत्रक

डॉ. अरविंद उबाळे
(प्राचार्य)

INDEX

- 01) संत साहित्य आणि पर्यावरण
अंगद श्रीपती भुरे, लातूर ||11
- 02) समाजविचार परिवर्तनात वारकरी संतसाहित्याची भूमिका :
डॉ. शत्रुघ्न फड, आरती विनोद डाकूर, जि. पालघर ||14
- 03) संत साहित्यातील शाश्वतता
कु. प्राची विनोदराव भेंडे, (अकोला) ||20
- 04) संतसाहित्याचे कृपियोगदान
कु. वैखरी दिलीप नवेले, जि.पालघर ||23
- 05) संत तुकारामांच्या अभंगातील समाजप्रबोधन
प्रा. डॉ. आशा सोपान गिरी, परभणी ||29
- 06) संत साहित्य आणि समाजप्रबोधन
डॉ. उज्ज्वला यशवंत सामंत, जि. सिंधुदुर्ग ||33
- 07) संत साहित्यातील संत कवयित्रींचे योगदान
Dr. N. V. Gawali, Vaibhavwadi ||39
- 08) संत ज्ञानदेव पुरस्कृत वारकरी संप्रदायाने घडविलेला महाराष्ट्राचा लोकोद्धार
डॉ. श्री चंद्रशेखर आत्माराम भगत, जिल्हा पुणे ||43
- 09) संत साहित्यातून होणारे सामाजिक प्रबोधन
डॉ. ज्योती परब, मुंबई ||49
- 10) संत ज्ञानेश्वर व संत तुकारामांच्यावाङ्मयातील स्थलकालातीत विवेकवाद
डॉ.गीता मांजरेकर, आशा कुंभार, मुंबई ||54
- 11) संत एकनाथांची भारुडे म्हणजे नाथकालीन लोकजीवनाचे व लोकसाहित्याचे प्रकट दर्शनच !
डॉ. जगदीश लक्ष्मण पाटील, जि. जळगाव ||62
- 12) तत्त्वज्ञानातील 'सुखवाद आणि वारकरी संतसाहित्यातील 'सुखसंबंधित ...
प्रा.डॉ. ज्ञानेश्वर भोसले, जि. पालघर ||68

वाचन करणे, त्याचा अर्थ समजून घेणे ही जनसामान्यांच्या कुवतीपलीकडची गोष्ट होती. त्यासाठी सतानीय आपली व इतरांची रचना समजून साणायला सुरुवात केली. यामाठी न्यानी किरतन जनजागरतोचे साधन म्हणून अत्यंत प्रभावीपणे या काळान वापरले. हिंदू धर्माचे तत्वज्ञान आणि आपली शिकवण किरतनाच्या माध्यमातून सतानी जनमान्यांपर्यंत पोहोचवली. सत गुरुने महाराजांनीपण समाज प्रबोधनासाठी किरतन परंपरेचा आग्रह घेतला.

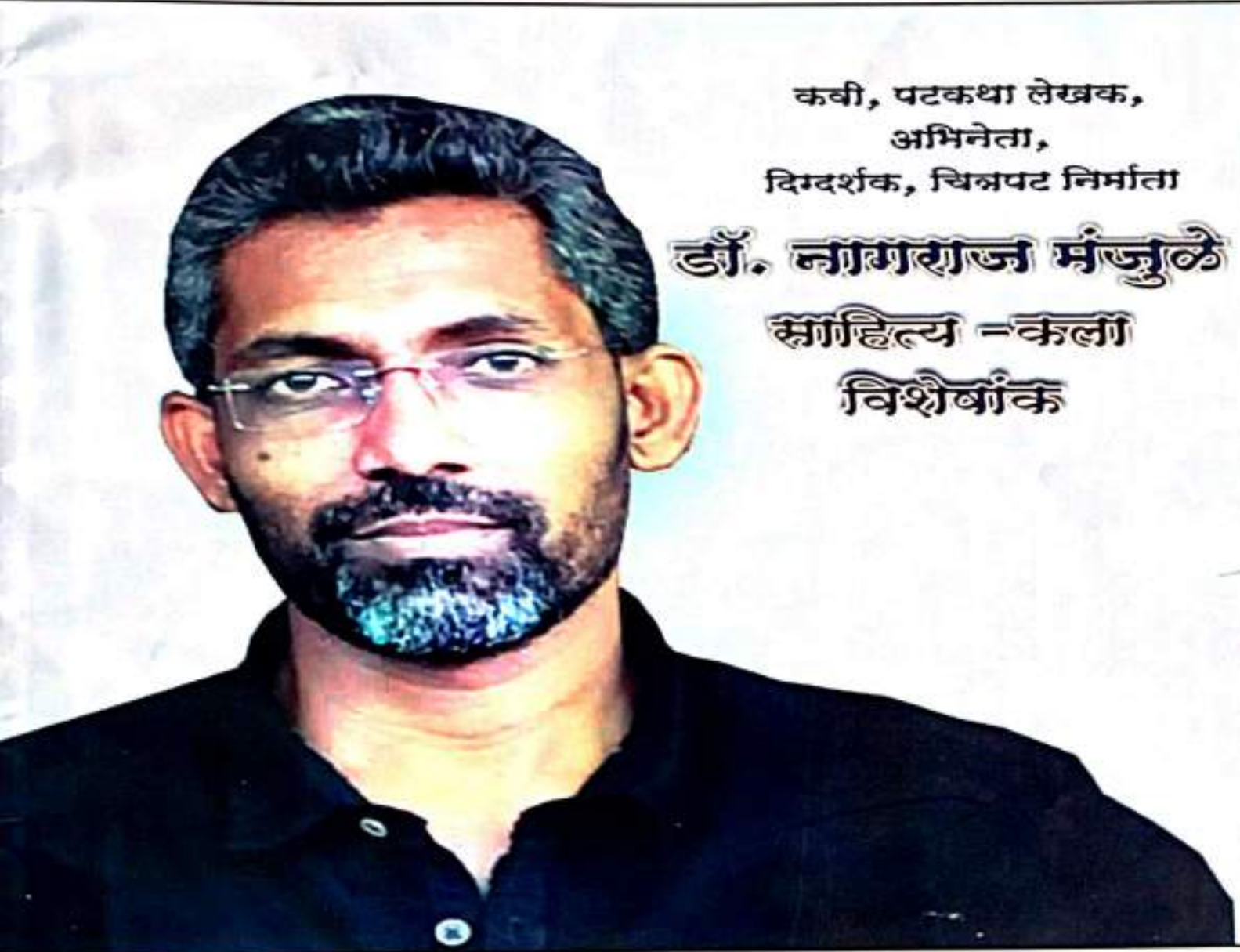
महानुभाव संप्रदायापासून सुरू झालेल्या या मत परंपरेचा बायकाईने विचार केल्यास एक गोष्ट लक्षात घेणे की, या परंपरेने समाजातील कर्मठ परंपर्या कडाडून विरोध करून कर्मठ समाजाचा रोष ओढवून घेतला नाही. हे आमचे तत्त्वज्ञान आहे, आम्हाला हे पटते आहे, तुम्हाला पटत असेल तर स्विकार अन्यथा मोंढून द्या' अशी भूमिका स्विकारल्याने संत विरूद्ध कर्मठ समाज अशी कठोर परिस्थिती उद्भवली नाही. कर्मठ समाजाचा ज्ञान मनांना झालाय, नाही असे नाही, पण मनांच्या मीम्य भुमिजेमुळे टोकाची परिस्थिती उद्भवली नाही. समाजात ऋय बदल अपेक्षित आहेत हे स्पष्टपणे सांगताना दुसऱ्या बाजूला कनालीचा लीनपणाही ने दाखवतान. म्हणून ही फर मोठी सामाजिक ऋनी रक्ताविना पार पडली. संतांचे विरोधक कमी झाले. ऋठ समाजातील जुटोचो जाणिव समाजातल झाली. यानील बरेच संत सामाजिक दृष्ट्या कनिष्ठ कुट्यानील होते. त्यांचे पांडित्य, त्यांची विद्वान अलौकिक होती. समाजात पहिल्यांदाच हीनयानी कुट्यानील मंडळी ईश्वरभक्ती करीत होती व साहित्य निर्मिती करीत होती. त्यामुळे क्यचिग संतांनी कमीपणा स्विकारला अमावा. पण त्यांचा हा विनय समाजाच्या दृष्टीने आदर्याचे स्थान ठरला. समाजाचे वैचारिक परिवर्तन घडवण्यामाठी या साहित्याने पार्श्वभुमी तयार केली. 'बहुजन हिनाय। बहुजन मुखाय।' असे संतांचे जीवन, कार्य आणि साहित्य आहे. धर्म प्रबोधन, नीति प्रबोधन, समाज प्रबोधन, पाखंडीवरतोचे खंडन हा प्रमुख हेतु होळ्याममोर ठेवून करुणा, भक्ती आणि प्रेम यांची शिकवण संतांनी दिली. 'भक्तीमुक्तीचे मीग वाढल। दुर्वक्तना करी आली।। तत्वज्ञान हे विसरुनी गेले।

रुडोला मान मिळाला।। जिकडे तिकडे पय संतांचे गोषळ हा परी आला।।' हे संत तुकडोनी सांगताना उद्गार प्रष्टधार्मिकतेचे दर्शन घडवतात तर जनमान्यां आम्ही सुष्टीस राचवू। उळ्हेदू मळवू क्षीण करू। भुमिजेत नित्य भ्रमरूप यज्ञ। सुचवी सर्वस गीते साज।। विनोबाजीचे उद्गार पर्यावरण समस्या अधोस्तात कायना दिसतात. अभंग, आरती, आख्याने, गौडण, भाषण पसायदान अशा विविधांगी रूपात संत साहित्य अनेकान अविष्कराचे माध्यम म्हणून जनसामान्यांचा माराठी भाषा जनसामान्यात प्रचलित असणारे लोक साहित्य लोककला प्रकार आणि संतांचे व्यक्तिगत अनुभव यामुळे संत साहित्य हे अस्सल मराठी समुक्तीचो ओडण आहे. मराठीच्या बाल्यावस्थेत मराठीला पडलेले एक सुंदर स्वप्न म्हणजे हे साहित्य आहे.

संदर्भसुची

१. संपा. प्राचार्य रा. तु. भगत : संत साहित्य आणि अंधश्रद्धा निर्मुलन, चैतन्य प्रकाशन, कोल्हापूर. (प.आ.), १५ ऑगस्ट २०२२.
२. संपा. प्राचार्य रा. तु. भगत : संतसाहित्य आणि समाजप्रबोधन, दिलीपराज प्रकाशन प्र. लि. पुणे (प. आ.), १५ सप्टेंबर २००५
३. ल. रा. नसिराबादकर : प्राचीन मराठी वाङमयाचा इतिहास, फडके प्रकाशन (न. आ.), ऑगस्ट २००६
४. संपा. डॉ. कल्याण काळे, रा. शं. नगरकर : संतसाहित्य: अभ्यासाच्या काही दिशा, मेहवर्त प्रकाशन, पुणे, (प. आ.), नोव्हे. १९९२
५. शंकरराव खरात : संतांची सामाजिक दृष्टी. कॉन्टिनेंटल प्रकाशन, पुणे, (प. आ.), २००५.

□□□

कवी, पटकथा लेखक,
अभिनेता,
दिग्दर्शक, चित्रपट निर्माता

डॉ. नागराज मंजुळे

**साहित्य - कला
विशेषांक**

अं | त | रं | ग

* संपादकीय (मनोगत)	प्रा. डॉ. शैलेश त्रिभुवन (पुणे)	०२
१. द्विगद्यत ताळ्यावर आणणारी 'सैराट' मधील गाणी आणि संगीत	अंजली ढमाळ (पुणे)	०४
२. 'माणूसपण' शोधू पाहणारा 'फॅन्ट्री'	प्रा. डॉ. जया जितेंद्र कदम (पुणे)	०६
३. नागराज मंजुळे : लय 'भारी' वक्ता	प्रा. डॉ. अश्विनी आत्माराम तोरणे (मुंबई)	०९
४. नागराज मंजुळे यांच्या 'सैराट' चित्रपटातील सामाजिकता	प्रा. डॉ. अनुराधा बसंत गुजर (पुणे).....	१७
५. 'उन्हाच्या कटाविरुद्ध गुलमोहरासारखी ल्येपानं फुलणारी कविता'	प्रा. डॉ. गणपतराव ढेंबरे (जळगांव)	१९
६. सैराट झालं जी.....	प्रा. मनीषा सु. नेसरकर (बेळगांव)	२५
७. नागराज मंजुळे : एक धितन	प्रा. डॉ. मारोती माधवराव घुगे (जालना)	२९
८. नागराजचा 'वैकुंठ' ; स्मशानातील सोनं	प्रा. डॉ. नाना झगडे (पुणे)	३४
९. 'उन्हाच्या कटाविरुद्ध' : सामाजिक वास्तव आणि सौंदर्य	प्रा. डॉ. प्रेरणा विलास उवाळे (पुणे)	३६
१०. दिग्दर्शक नागराज मंजुळे यांचे सामाजिक भान	प्रा. डॉ. प्रतिभा सुरेश जाधव (नाशिक)	४१
११. 'उन्हाच्या कटाविरुद्ध' - प्रसव वेदनेची व्याकुळता व्यक्त करणारी कविता	प्रा. डॉ. सागर अशोक पाटील (मिरज)	४५
१२. 'फॅन्ट्री' : कथा प्रतिकाल्मक संघर्षाची	प्रा. डॉ. संदीप महादेव उल्हाळकर (पुणे)	४८
१३. नागराज मंजुळे यांची सशक्त कलाकृती: पिस्तुल्या	प्रा. डॉ. सर्जेराव वि. पद्याकर (कोल्हापूर)	५४
१४. नागराज मंजुळे यांचा मानवी मूल्यांकरीता खटाटोप	प्रा. डॉ. सतेज दणाणे (कोल्हापूर)	५७
१५. चित्रपट माध्यमाचे भान असणारा दिग्दर्शक: नागराज मंजुळे	प्रा. डॉ. सतीश मस्के (धुळे)	६०
१६. सवाल्टर्न जाणिव्यांचा दृकश्राव्य आविष्कार	प्रा. डॉ. शीतल पावसकर भोसले (उल्हासनगर)	६२
१७. दिग्दर्शक नागराज मंजुळे यांच्या चित्रपटातील समाजवास्तव	प्रा. डॉ. सुभाष दिनकर आहेर (सातारा)	७१
१८. आडवळणीचा वाटसरू 'नागराज'	प्रा. डॉ. संदीप तपासे (अहमदनगर)	७५
१९. भिंतीपलीकडचे विश्व: झुंड	प्रा. डॉ. उज्वला यशवंत सामंत (सिंधुदुर्ग)	७८
२०. नागराज मंजुळे यांचे चित्रपट : चर्चा आणि चिकित्सा	प्रा. डॉ. केतकी प्रमोद भोसले (पुणे)	८२
२१. काळाचा पट उलगडत, अनेक तारा छेडणारा लघुपट- 'तार'.	प्रा. डॉ. उज्वला लक्ष्मण जाधव - भोर (श्रीरामपूर) ..	८४
२२. नागराज मंजुळे : लक्षात राहिलेले विद्यार्थी	प्रा. डॉ. विद्यागौरी टिळक (पुणे)	८७
२३. पिस्तुल्या : भारतीय शैक्षणिक विकासात वडार समाजाच्या समाजस्थितीचे प्रतिबिंब	प्रा. डॉ. विशाखा संजय कांबळे (नागपूर)	८९
२४. नाळ एक भावस्पर्शी चित्रपट	प्रा. डॉ. शीला दत्तात्रय गाढे (कोपरगाव)	९२
२५. 'झुंड'ने अधोरेखित केलेले काही प्रश्न	डॉ. मनोहर जाधव (पुणे)	९५

भिंती पलीकडचे विश्वः झुंड

प्रा. डॉ. उज्वला यशवंत सामंत
स. का. पाटील सिंधुदुर्ग महाविद्यालय
मालवण, ता. मालवण, जि. सिंधुदुर्ग,
पिन : ४१६६०६
दूरभाष : ९४२१२६१४३९
samantuj@gmail.com

६६
शेवटी अंकुश येश्वाय उर्फ डॉन आपल्या
छिशात चाकू ठेवून गायक्याड पोलिसाला
मारयला जातो. त्याचे मित्र त्याला त्यापासून
परावृत्त करतात. पुढे सर्व सकारात्मक गोष्टी
घडत जातात अंकुशाचे पासपोर्ट येतो आणि
छिशातला चाकू अंकुश छिशातच विसरतो.
विमानतळावर जेव्हा त्याला त्याचे चेकिंग
होते तेव्हा चाकू काढून टाकण्यास सांगितले
जाते हा प्रसंग अत्यंत सुंदर चित्रित झाला
आहे. फोणताही आघाज या प्रसंगाला
दिलेला नाही. तो आपला चाकू काढून
बादलीत फेकतो. चाकूचा आघाज खणकन
प्रेक्षकांची पकड घेतो. चाकू सोबत आपली
बहिष्कृत जीवनीतील नकारात्मकता अंकुश
मागे टाकतो आणि मुख्य प्रवाहात सामील
होऊन पुढे जातो. त्याचा आत्मविश्वास वाढीस
लागतो. जणू नव्याने तो या विश्वाला सामोरा
जातो. शेवटी 'झुंड है ये' या गीता वेळी जो
मोंगा वाजतो तोच पुन्हा वाजतो. पण आता
ती झुंड नसते तर ती असते एक इंटरनेशनल
टीम!

नागपूर येथील विजय बारसे या निवृत्त क्रीडा शिक्षकाची ही कहाणी.
नागपूर मधील भंडारा येथील शनीचरी गावातील गरीब पार्श्वभूमी असणारा विजय
बारसे या एका क्रीडा शिक्षकाने झोपडपट्टीतील मुलांकडे ती ही माणसे आहेत या
संवेदनशीलतेने बघून त्यांच्या जीवनाला आकार देण्याची कहाणी म्हणजे झुंड. हा
सिनेमा एक बायोपिक आहे. HISLOP College मध्ये क्रीडा शिक्षक म्हणून
विजय विजय बारसे रुजू झाले. २००१ च्या दरम्यान त्यांच्याच महाविद्यालयाला
लागून असणारी वसंतराव नाईक झोपडपट्टीमधील काही मुले एक दिवस
प्लास्टिकचा फुटलेला कॅन फुटबॉल सारखा बापरत पावसात बंधुंदपणे फुटबॉल
खेळताना त्यांना दिसतात. या झोपडपट्टीच्या समोर एक बस स्टॅन्ड होते तेथील
प्रवाशांचे पाकीट मारणे त्यांच्या बॅगा पळवणे अशी कामे ही मुले करीत. त्यांना
अफु, गांजा, मावा, चोरी, दारू अशी विविध व्यसने होती. ज्या दिवशी विजय
बार से यांनी या झोपडपट्टीतील मुलांना खेळताना पाहिले तो दिवस गुरुवार होता
आणि शनिवारपासून त्यांनी खेळण्यास सुरुवात केली. त्यांच्या आयुष्यात एक ते
दोन तास आनंद पेरण्याचे काम विजय बारसे यांनी केले. ते एवढ्याच थांबले
नाहीत तर फुटबॉल वर्ल्डकपपर्यंत त्यांनी प्रगती केली. निवृत्तीनंतर मिळालेल्या
१८ लाख रुपयांची जमीन त्यांनी खरेदी केली. हीच जमीन या तळागाळातील
झोपडपट्टीतील मुलांसाठी वर्ल्डकपसाठी त्यांनी गहाण ठेवली. पैशांचे आमिश
दाखवून रोज फुटबॉलची मॅच मुले खेळत होती. एक दिवस या मुलांतील कौशल्य
पाहून आपल्या कॉलेजमधील नियमितपणे क्रीडा शिक्षकांच्या मार्गदर्शनाखाली
फुटबॉल खेळणा या मुलांनाही झोपडपट्टीतील मुले हरवू शकता आत्मविश्वास
बारसे यांच्या मनामध्ये निर्माण झाला. त्यांच्या कॉलेजवर मॅच खेळायचे ठरले
आणि स्लम सॉकरची सुरुवात अशी झाली. पुढे सर्व झोपडपट्ट्यांची फुटबॉल
मॅच घ्यायचे ठरवण्यात आले आणि १२८ झोपडपट्ट्यांनी या स्पर्धेमध्ये भाग
घेतला. नागपूर शहराचे चार गट करावे लागले. ही घटना आहे २००१ सालची.
२००२ मध्ये स्वर्गीय नाशिकराव तिरपुटे राज्यस्तरीय झोपडपट्टी स्पर्धा आयोजित
करण्यात आली. पुढे नॅशनल लेव्हलवर या टूर्नामेंट भरवण्यात आल्या. त्या
कामात विजय बारसे यांची पत्नी प्राध्यापक रंजना बारसे यांनी सहकार्य केले.
२००७ मध्ये विजय बारसे यांचा मुलगा अभिजीत परदेशातून माघारी येऊन त्यांनी
स्लमसॉकर ही शिस्तबद्धपणे घडी बसवली. 'सत्यमेव जयते' मध्ये अमीर खानने
विजय बारसे यांचा सत्कार करून त्यांची कहाणी सर्वप्रथम भारताला सांगितली.
२०१२ मध्ये रिलायन्सने सचिन तेंडुलकर यांच्या हस्ते 'रियल हिरो अवॉर्ड' देऊन
त्यांना गौरवले. २०१८ मध्ये नागराज मंजुळे यांनी विजय बारसे यांचा झुंड फिल्म
बनवायला सुरुवात केली. ही प्रत्यक्षातील 'झुंड'ची पार्श्वभूमी.

मराठी आणि आता हिंदी चित्रपट सृष्टीत वास्तववादी आणि
प्रतिकात्मक चित्रण करण्यात नागराज मंजुळे यांचा हातखंडा आहे. त्यांचे सर्व
सिनेमे वेगळ्या विषयावर हाताळलेले आहेत. तळागाळातील सर्वसामान्य माणूस
हे त्यांच्या अभिव्यक्तीचे प्रधान सूत्र राहिले आहे. पिस्तुल्या, सैराट, फॅड्री,
ऑर्थोलाजी बैकुंठ, नाळ, झुंड, घर बंदुक बिर्याणी, पावसावरचा निबंध
यासारख्या त्यांच्या अनेक कलाकृती आहेत. त्यांच्या कलाकृती विषयी नेहमीच
प्रेक्षकांना आकर्षण राहिले आहे.

नागपूर येथील विजय बारसे या क्रीडा शिक्षकाची कहाणी नागराज

या चित्रपटाने प्रेक्षकांना दाखवला आहे.

मंजुळेनी केवळ बारासेंचा जीवनपट झुंड मधुन दाखवला नाही तर उपेक्षित आणि स्त्रीयां यांतील सकारात्मक बदलाची कहाणी या पटातुन उलगडली. पुरुषी अन्याय विरोधात आवाज उठवणारी रजिया; 'तुम क्या मुझे तलाक दोगे, मैं ही तुम्हे तलाक देती हूँ' असे म्हणून पुरुषप्रधान संस्कृतीच्या तोंडात चपराक मारते आणि प्रेक्षकांना नव्याने विचार करायला भाग पाडते. तिन्ही मुलींना घेऊन घराबाहेर पडते आणि या तिन्ही मुलींचा खंबीर आधार बनते. 'रजिया का खर्चा मे उठाता हूँ।' असे म्हणणारा रजियाचा नवरा बदलत्या पुरुषी मानसिकतेचे प्रतीक आहे. उसको जितना खेलना है उतना खेलने देना असं म्हणणारी आजी आणि विजय बारासे यांच्या पाठीमागे खंबीरपणे उभी राहणारी रंजना बारासे या स्त्रिया या चित्रपटात आपल्या वेगळेपणाने आपल्या लक्षात राहतात. प्रेरणादायी आणि विचार प्रवण करणारी कहाणी आहे ती मोनिका गेडाम हिची. मोनिका एक आदिवासी तरुणी. जिचा पत्ता शोधणेही विजय बारासेना कठीण जाते. शेवटी तिच्या गावी जाण्यासाठी बैलगाडीने प्रवास करावा लागतो. पायपीट करावी लागते. अशीही तरुणी फुटबॉलच्या टीममध्ये सहभागी होते. 'पहचानपत्र के लिए पहचान चाहिये', असे तिला ऐकवले जाते. जिची स्वतंत्र ओळखही समाजात नाही, ज्या आदिवासी पाड्यात ती राहते तो आदिवासी पाडा भारतातच आहे. मात्र या भारताचे प्रतिनिधित्व करण्यासाठी जी आदिवासी तरुणी सिद्ध आहे, तिला भारतात रहिवासी दाखला मिळण्यासाठी वणवण भटकावे लागते. तिच्या पार्श्वभूमीवर शासनाच्या ऑनलाइन सेवेची जाहिरात दिसते पण या मूलभूत सेवा देखील तिच्या पाड्या पाशी पोहोचलेल्या नाहीत. जिच्या पाड्यापाशी एसटीची सेवा सुविधा नाही. केवळ आठ दिवस शाळा शिकून जिचे शिक्षण थांबलेले आहे, अशी तरुणी मोनिका गेडाम. मोनिका गेडाम, तिचा पाडा, तिचे वडील, त्यांची भाषा हे सर्व जिवन पडद्यावर हुबेहुब साकारण्यात मंजुळे शंभर टक्के यशस्वी झाले आहेत. सर्व कागदपत्रे हाती आल्यावर जो आनंद मोनिका उर्फ रिकु राजगुरूच्या चेहऱ्यावर दिसतो तो या चित्रपटाचे सामर्थ्यस्थान आहे. झुंडच्या संपुर्ण यास्तववादी पटावर भावना हे पात्र मात्र कृतक वाटते. निम्न आर्थिक स्तरावरील व जातीतील नायक आणि उच्च आर्थिक परिस्थितीतील नायिका असे समिकरण नागराज

मंजुळे यांच्या सिनेमात प्रामुख्याने आढळते. पण काहीच आगापिछा नसणारे हे पात्र धड ध्यक्तही होत नाही. परंतु भावना या व्यक्तिरेखेपेक्षा ती अंकुश मेश्रामची सकारात्मक विचारसरणी आहे. उच्चभू समाजाची निम्न गटातील समाजाप्रती असणाऱ्या सकारात्मक भावनेचे प्रतीक म्हणून भावना ही व्यक्तिरेखा या सिनेमात मंजुळे यांनी जन्माला घातली आहे.

जुते पर नाक रगडकर माफी माग असे अंकुश मेश्राम ला सांगणारी सामाभाईची संस्कृती. या झोपडपट्टीत आजूबाजूच्या परिसरातला कचरा फेकला जातो. स्वतःचा परिसर स्वच्छ करून सगळा कचरा हे झोपडपट्टीत आणून टाकणारा हा समाज. चालत्या ट्रेनमधून एका डब्यातून दुसऱ्या डब्यात उड्या मारत कोळसा खाली फेकून तो विकणारी ही मुले. एक दिवस यातील एका मुलाचा पाय घसरून तो वरून खाली पडतो आणि मरतो ते दुःख विदारक आहे. कृतिक नावाचा लांब केसांचा छोटा निरागस मुलगा जेव्हा भारत म्हणजे काय?, परदेश म्हणजे काय? असे प्रश्न विचारतो तेव्हा गड्डी गोदामच्या पलीकडे कुठल्याही विश्वाची त्याला कल्पनाच नव्हती. परदेश म्हणजे काय भारत म्हणजे काय या प्रश्नांची उत्तरे ज्यांना माहिती नाही अशी भारतीय असे भारतीय नागरिक याच भारतात राहतात. या साऱ्या विश्वापासून भारतापासून वेगळा असणारा असा हा भाग पुढे भारताचे प्रतिनिधित्व करायला परदेशात जातो हा

विरोधाभास या त्याच्या एका प्रश्नातून सिद्ध होतो.

अभिजीत बारासेने भारतात परत येणे आणि भारतातील बापाने सुरू केलेल्या कामाचे महत्व जाणून त्याला हातभार लावणे आणि भारतातील मोनिका गेडाम सारखी एक आदिवासी तरुणी जिला पिढ्यान् पिढ्या पाड्यामध्ये राहूनही आपल्या पाड्यांमध्ये स्वतःची ओळख नाही अशी मुलगी आंतरराष्ट्रीय होणे आंतरराष्ट्रीय स्तरावर भारताचे प्रतिनिधित्व करण्यासाठी तिच्याकडे रहिवासी दाखला नसणे ही विसंगती नेमकी यातून टिपली आहे.

अंकुश मेश्रामचे पासपोर्ट मिळवण्यासाठी न्यायालयीन खटल्यामध्ये आपली बाजू मांडताना विजय बारासे या झोपडपट्टीतील सर्व मुलांना अपने बच्चे' हा शब्द वापरतात, स्कूल, युनिव्हर्सिटी और कॉलेज इन के पार भी एक भारत रहता है, जिसके बारे मे हमे सोचना होगा। स्वतःच चाईट काम करून स्वतःला जेलमध्ये जाऊन सडत पडाचे असे कोणाला वाटेल? पान ९८ घरती

MAH/MUL/ 03051/2012

ISSN :2319 9318

One Day National Interdisciplinary Conference 28 April 2023
Organized by Rayat Shikshan Sanstha's Prof. Dr. N.D. Patil Mahavidyalaya, Malkapur
(Perid)

Rayat Shikshan Sanstha's
Prof. Dr. N. D. Patil Mahavidyalaya, Malkapur (Perid)
One Day National Interdisciplinary Conference
On
Literary Trends and Issues in 21st Century
Friday, 28 April 2023
Organized by
Departments of Marathi, Hindi, English, and IQAC

Chief Editor: - Dr. Gholap Babu Ganpat

- ❖ विद्यावार्ता या आंतरविद्याशाखीय बहुभाषिक त्रैमासिकात व्यक्त झालेल्या मतांशी मालक, प्रकाशक, मुद्रक, संपादक सहमत असतीलच असे नाही. न्यायक्षेत्र:बीड

"Printed by: Harshwardhan Publication Pvt.Ltd. Published by Ghodke Archana Rajendra & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor Dr. Gholap Babu Ganpat.

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed

Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

50) निर्भय विचारांच धन:जाणिवे जाग्या होताना डॉ.रश्मी शेटये बुपे, मादुंगा	225
51) २१ व्या शतकातील स्त्रियांचे मराठी साहित्य लेखन डॉ. उज्ज्वला यशवंत सामंत, जि. सिंधुदुर्ग	229
52) एकविसाव्या शतकातील आदिवासी कादंबरीकारांची मराठी कादंबरी दत्त रावजी मेगाळ, जि.— सातारा	234
53) एकविसाव्या शतकातील मराठी बालसाहित्य मिनाश्री स्वप्निल निंबाळकर, डॉ. संजय मेस्वी, जिल्हा — रत्नागिरी	240
54) तौलनिक साहित्य अभ्यासकांचा साहित्यविषयक दृष्टीकोन बाळकृष्ण बंडू जाधव, जि. कोल्हापूर	244
55) एकविसाव्या शतकातील मराठी अभिनेत्यांची आत्मचरित्रे डॉ. राजेंद्र सा. बावळे, जि.रत्नागिरी	247
56) एकविसाव्या शतकातील 'समूहकेंद्री' कथा :फिनिक्सच्या राखेतून उठला मोर — जयंत पवार प्रा.सौ. सुनिता प्रदिप रंगारी, जि.गोंदिया	251
57) एकविसाव्या शतकातील विज्ञानसाहित्याच्या प्रेरणा श्री. प्रविणसिंह बहादूरसिंह शिलेदार, जि. कोल्हापूर	256
58) एकविसाव्या शतकातील मराठी आत्मकथन भीमराव कुंडलिक जमघाटे, जि. रायगड	260
59) जसं घडलं तसं नीलम माणगावे यांचे आत्मकथन प्रा. डॉ. संजय चिंताळकर, जि. ठाणे	263
60) २१ व्या शतकातील कादंबरीतील संकेतव्यूह ('हेही दिवस जातील' व 'क्वार्टाईन' ... प्रो. डॉ. सविता अशोक हटकर, कुरुकली	266
61) प्रा.शंकर सखाराम यांची जागतिकीकरणाचा पडघम वाजवणारी कादंबरी 'एसईझेड' प्रा. डॉ. प्रतिभा शंकर घाग, पुणे	270
62) एकविसाव्या शतकातल्या कवितेतील जाणिवे डॉक्टर अनिल रुक्मिणी पांडुरंग साबळे	277

वेदकाळापासून स्त्रीही वैचारिकदृष्ट्या किती श्रेष्ठ होती हे आपण पाहिले आहे. प्रत्येक क्षेत्रात मग ते ऐतिहासिक असो, राजकारण, समाजकारण असो स्त्री ही अग्रसर असलेली दिसून आली. स्त्रियांनी आपली वैचारिक उंची साहित्यक्षेत्रातही उंचावली आहे. याच एक उत्तम उदाहरण म्हणजे 'श्रेष्ठ ज्ञानोपासक' दुर्गाबाई भागवत. तर 'मालतीबाई बेडेकर' साहित्यक्षेत्रात मात्र त्या विभावरी शिरूरकर म्हणून वाचरल्या मालतीबाईंचे केवळ वैचारिक लेखनच नव्हे, तर सगळे ललित लेखनही त्यांच्या विचारविश्वाचे प्रतिबिंब दाखवणारे आहे. स्त्री- पुरुष भेदापलीकडे जात व्यक्ती म्हणून ज्यांनी आपल्या जगण्याचा आणि लेखनाचा विचार समाजाला करायला लावला, त्या मोजक्या अभ्यासक-संशोधकांमध्ये इरावती कर्वे या नावाचा समावेश होतो. इरावतीबाईंनी समाजशास्त्र आणि मानववंशशास्त्र या क्षेत्रांमध्ये त्यांनी शास्त्रशुद्ध आणि पायाभूत विचारांची मांडणी केली आहे. मानवी जीवनातील प्रकाशाचे सर्वात प्रभावी उगमस्थळ आहे, मानवी मनाचा सर्वात मोठा आधार आहे" अशा शब्दांत माणसामाणसांमधल्या संवादांची गरज आणि महत्त्व कुसुमावती देशपांडेयांनी सांगितले आहे.

पंचवीस शतकांच्या स्त्रियांच्या वाट्यालीतून निर्भय विचारांच्या पंचेचाळीस स्त्रिया निवडण हे काम सोपं नाही. कारण या सार्या कष्टप्रद अभ्यासातून हे निर्भय विचारांचे धन आपल्यासमोर येणे सामाजिक दृष्ट्या अतिशय महत्त्वाचे आहे. हेच महत्त्वाचे काम अरुणा हेरे यांनी 'जाणिवा जाग्या होताना' या पुस्तकातून केले आहे.

संदर्भग्रंथ :

मेश्राम, शेखराव - (१९९३) थेरी गाथा महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ, मुंबई.

कुटे, माधवी - (२०१०) ललित, (एका काश्मिरी कवयित्रीचे अनुवादीत चरित्र, मूळ लेखक - वेद राही)

मोरे सुरेखा सदानंद (२०१८) प्रेमयोगिनी मीरा, श्रीगंधर्व प्रकाशन, पुणे

सूर्यवंशी, अभिमन्यू (२०१७) संत मीराबाई, शब्दालय प्रकाशन, श्रीरामपूर

51

२१ व्या शतकातील स्त्रियांचे मराठी साहित्य लेखन

डॉ. उज्वला यशवंत सामंत
सहयोगी प्राध्यापिका

स. का. पाटील महाविद्यालय मालवण,
ता. मालवण, जि. सिंधुदुर्ग

गोचारा-

स्त्री हा अभिव्यक्त न झालेला भारतातील निम्म्या लोकसंख्येचा गट आहे. विविध सुधारणा आणि चळवळी यांच्या माध्यमातून त्यांना आत्मभान येऊन त्या अभिव्यक्त होऊ लागल्या. त्यांचे अभिव्यक्त होणे हे सुद्धा विकसीत होऊ पाहणाऱ्या स्त्रियांसाठी प्रेरणास्थान बनले. साधारणपणे १९६० नंतर स्त्रीया साहित्यातून अभिव्यक्त होऊ लागल्या. १९७५ सालच्या आंतरराष्ट्रीय स्त्रीचर्चानंतर जगभरातील स्त्रीयांच्या साहित्याला खऱ्या अर्थाने दिशा मिळाली. स्त्रीने अभिव्यक्त होणे म्हणजे नेमके काय हे २००० पर्यंतच्या संवेदनशील वाचकाने अनुभवले. २१व्या शतकातील स्त्रीयांच्या अभिव्यक्तिसमोर बरीच आव्हाने आहेत. परीषाच्या आत राहून सखोल अभिव्यक्ती करणे याबरोबरच परीषाबाहेर सक्षम सृजनात्मक निर्माती करणे स्त्रीसाहित्यासाठी गरजेचे आहे. या लेखात २००० ते २०२३ या कालखंडातील स्त्रीयांच्या लेखनाचा परामर्श घेतला आहे.

विज शब्द: - साहित्य, स्त्री, लेखन, कादंबरी, कथा, कविता.

२००० नंतरचा काळ सामाजिक, सांस्कृतिक आणि आर्थिक दृष्टिकोनातून प्रचंड बदलाचा कालखंड आहे. अगोदरच्या पिढीने ज्या बदलांची कल्पनाही केली नव्हती असे आधुनिक बदल या कालखंडात झाले. खुल्या आर्थिक धोरणातील अपेक्षित बदल तळागाळातील सर्वांपर्यंत पोहोचले. शिक्षणाचे

मानसिकताही या साहित्याने अभिरिखित केली आहे. मनस्विनी लता रविंद्र, गौरी देशपांडे, प्रज्ञा दया पवार, कल्पना दुभाळ, वैदिका कुमारस्वामी, कविता महाजन, अश्विनी भोंगडे, मलिका अमर शेख यासारख्या कवयित्रींनी आधुनिक स्त्री संवेदनांना आणि समस्यांना अभिव्यक्त केले. सिंधुताई जोशी, मंदाकिनी जाधव, कमल देसाई यांची आत्मकथने आणि अरुणा सव्याने, छाया महाजन, कविता महाजन यांच्या कादंबऱ्या स्त्रीचे समर्थ विश्व मांडतांना दिसतात. बायजा, स्त्री उवाच, मिळून सार्या जणी यासारख्या नियतकालीकांना आधुनिक स्त्री मानसिकता गडवण्यामध्ये मौलाचा वाटा आहे. भारतीय जनता पार्टी महिला आघाडी, छापण्या शतकातील शिवसेना महिला आघाडी, महिला काँग्रेस, भारीप चतुर्जन महाराष्ट्र महिला आघाडी अशा विविध राजकीय स्त्री आघाड्यांनी केलेले सामाजिक कार्यसुद्धा मोलाचे आहे.

आजचे स्त्री साहित्य 'स्त्री म्हणून' सहानुभुतीच्या पत्तीकडे पोहोचले आहे. स्त्री आहे म्हणून आज कोणत्याही स्त्रीला सहानुभुती नको आहे, स्त्रीसाहित्याचेही तेच आहे. त्यामुळे स्त्रीसाहित्य जरी स्त्रीकेंद्री असले तरी छापण्या शतकात स्त्रीसाहित्याचा परीघ उत्तरोत्तर विकसीत होणे अपेक्षित आहे. कुटुंब, नातेसंबंध, स्त्रीपुरुष नाते संबंध याबरोबरच समकालीन वास्तवाला भिडणे, भविष्याचा वेध घेणे, स्त्री आत्मभान विस्तृत करून स्त्रीविश्वाचा त्रिकालबाधित शोध घेणे, मराठीतील सर्व स्तरावरील स्त्री अभिव्यक्त होणे स्त्रीसाहित्याच्या दृष्टीने गरजेचे आहे.

ॐॐॐ

52

एकविसाव्या शतकातील आदिवासी कादंबरीकारांची मराठी कादंबरी

दत्तु रावजी मेगाळ

सहा. प्राध्यापक, मराठी विभाग,
प्रा.संभाजीराव कदम महाविद्यालय देऊर,
ता.- कोरेगाव, जि.- सातारा

प्रास्ताविक :-

'कादंबरी' हा साहित्यप्रकार आजच्या काळातील एक महत्त्वाचा साहित्यप्रकार आहे. वास्तव काळातील तीव्र जीवनसंपर्क, जीवनाला आलेला अफाट वेग, व्यक्ती आणि समाज यांच्यामधील उत्तरोत्तर गुंतागुंतीचे होत जाणारे संबंध, विज्ञान आणि तंत्रज्ञानामुळे मानवी जीवनाला प्राप्त झालेली परिमाणे या सर्व गोष्टींना आणि या सर्वांच्या संबंधातून निर्माण होणाऱ्या व्यामिश्र समग्रतेला स्पर्श करू शकणारा साहित्यप्रकार म्हणून 'कादंबरी' या साहित्यप्रकारास आज अधिक महत्त्व प्राप्त झाले आहे.

'कादंबरी' हा दीर्घ कथात्मक साहित्यप्रकार v lgs ogjkV[®] HK[®] k d lsk Yc2c)यामध्ये कादंबरी या शब्दाचा अर्थ निर्मूलन कथा रचून कवीने एक काव्य केले आहे. 'घ' असा दिला आहे. मात्र मराठीत या वाङ्मयप्रकाराला रुजलेले 'कादंबरी' हे नाव इंग्रजी संस्कारातून जन्म पावले आहे. 'Novel' या संज्ञेचा 'कादंबरी' हा मराठी पर्यायी शब्द असून तो बाणभट्टांच्या 'कादंबरी' या संस्कृत कथात्मक ग्रंथनामावरून मराठी भाषेत रुढ झाला आहे.

'कादंबरी' या साहित्यप्रकाराची व्याख्या करतांना पाश्चात्य अभ्यासक कथाधरीन लीव्हर म्हणतात की, "कादंबरी म्हणजे कथनात्म लिखित गद्याचा, सूर्यापैकी दीर्घ म्हणता येईल असा लेखकाने निर्मिलेल्या नव्या आणि कल्पित वास्तवात वाचकांना गुंतवून टाकणारा

ISSN:2454 – 7905 SJIF Impact Factor 2023 : 8.024
 Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal
 A Peer Reviewed Referred Journal (Quarterly Research Journal)
 Vol. II - ISSUE – LXXVI, Feb. 2023

जनसेवा सेवाभावी प्रतिष्ठान, भोपणी द्वारा संवर्लित
 के. रसिका मल्यविद्यालय, देवणी त्रि. लातूर

व

स्वामी रामानंद तीर्थ मराठ्याष्टा विद्यापीठ, नांदेड
 यांच्या संयुक्त विद्यमाने आयोजित

एकदिवसीय राष्ट्रीय परिषद (दि. ११-०२-२०२३, वार : शनिवार)

साहित्य समीक्षा व मराठी साहित्य

संपादक

प्रा. डॉ. प्रयांत भंडे,
 (मराठी विभागप्रमुख)

Research Journal Chief: Mrs. Pallavi Laxman Shete
 Principal, Sanskriti Public School, Nanded.(MH. India)Email.Shrishprakashan2009@gmail.com
Director : Mr. Tejas Rampurkar
 (For International contact only +91-8857894082)
 Address for Correspondence :House No.624 - Belanagar, Near Maruti Temple, Taroda (KH),
 Nanded – 431605(India – M.S.)
Email:Shrishprakashan2009@gmail.com **Website:** www.wiidrj.com

अनुक्रमणिका

१.	साहित्य समीक्षा व मराठी साहित्य - डॉ. नम्रता ब्यागडे	१०
२.	समीक्षा संकल्पना आणि स्वरूप - संगीता सोमवंशी	१५
३.	साहित्य समीक्षा : संकल्पना व प्रकार - राजीव के.आरके.	१८
४.	साहित्य मानससंबंधांचा व्यूह सिद्ध करणारी समीक्षा - डॉ. अंकुशकुमार चव्हाण	२३
५.	मराठी साहित्यातील मार्क्सवादी संकल्पना - प्रा. मारोती गोविंदराव गायकवाड	२६
६.	मराठी समीक्षेत समीक्षकांचे योगदान - प्रा. डॉ. संजीवकुमार सूर्यकांत पांचाळ	३०
७.	समीक्षा प्रक्रिया - डॉ. अभय किशोर घोरपडे	३४
८.	मराठीतील मार्क्सवादी साहित्य विचार - डॉ.अशोक नारनवरे	३७
९.	एकविसाव्या शतकातील स्त्री समीक्षकांचे योगदान - प्रा.उषा सिताराम पाटील	४१
१०.	१९७० च्या दशकातील दलित स्वकथनाचे स्वरूप - प्रा. डॉ. सुरेश व्यंकटराव कदम	४५
११.	'दलित साहित्या'च्या नामांतरामार्गील प्रयोजने आणि त्याची प्रस्तुतता - डॉ. अश्विनी आत्माराम तोरणे	५०
१२.	'ग्रामीण साहित्य : संकल्पना व स्वरूप' - प्रा. सुरेश लक्ष्मण नजन	५६
१३.	विविध बाह्य प्रवाहाचे विवेचन : ग्रामीण साहित्य - गीता किसन इंगळे	६१
१४.	ना. धो. महानोराच्या कवितेतील कृषि तथा निसर्गप्रतिमांचे अनेकविध रूप - प्रा.डॉ.शालाजी गणपतराव भंडारे	६६
१५.	स्त्रीवाद - डॉ. उज्वला यशवंत सामंत	७०
१६.	स्त्रीवाद आणि स्त्रीवादी साहित्य - सौ. माया नितिन पठाडे	७४
१७.	स्त्रीवादी चळवळ आणि साहित्य - प्रा. उज्वला भोर	७७
१८.	स्त्रीवाद : संकल्पना, स्वरूप व भारतीय स्त्रीवादाची परंपरा - प्रा. डॉ जगताप यु. एस.	८२
१९.	आदिवासी साहित्य : व्याख्या, स्वरूप व संकल्पना - डॉ. शर्मिला बाळसाहेब घाटगे	८५
२०.	आदिवासी मावचीतील मौखिक संवाद (म्हणी व वाक्प्रचार) - गावित लता कथू	८८
२१.	सातपुढ्यातील आदिवासी तडवीची लग्नगीते - मुकेश एकनाथ सायळे	९२
२२.	आदिवासी कवी : देवेंद्र वसावे - डॉ. सुभाष सदाशिव पुलावळे	९६
२३.	देशीवाद आणि मराठी आदिवासी कविता - डॉ. संजय रमेश मेस्त्री	१०१
२४.	मुस्लीम मराठी साहित्य चळवळ एक शोध - प्रा. डॉ. वुचराज देवका भामरे	१०६
२५.	पुनर्निर्मितीचा साक्षात्कार घडविणारे 'काव्यातील पांडित्य' - प्रा. डॉ. कैलास सलादे	१०९
२६.	कवी अजय कांडर यांच्या 'बाया पाण्याशीच बोलतात' या कवितेची समीक्षात्मक मांडणी - सहा. प्रा. सौ संजीवनी सुरेश पाटील	११२
२७.	माणूस असण्याच्या नोंदी : व्यवस्थेला प्रश्न विचारणारी कविता - शरद ठाकर	११८
२८.	बहिणाबाई चौधरी यांच्या कवितेतील ग्रामीण स्त्री जीवन - प्रा. डॉ. मदकुटे पी.एम.	१२०

डॉ. उज्वला चवंत सामंत, प्रभारी प्राचार्या,
स. कर. पाटील महाविद्यालय मालवण,
ता. मालवण, जि. विंधुर्गा

संक्षेप :

स्त्रीवादी समीक्षा ही आधुनिक समीक्षेतील एक महत्त्वाची संकल्पना आहे. एक दृढ विचारधारेतून जन्माला आलेली ही समीक्षा पद्धती आहे. स्त्रीवादी समीक्षा पद्धतीच्या मुख्यी स्त्रीवाद आहे. स्त्रीला पुस्त्याच्या खरोदरीने स्थान देणे. त्यासाठी सामाजिक, मानसीक, आर्थिक अशी स्त्रीची उन्नती साधणे, तिच्या विकासासाठी निरकोप थातावरण निर्माण करणे यासाठी स्त्रीवाद सतत प्रयत्नशील आहे. जागतिक स्तरावर जन्माला आलेली ही चळवळ आज जगाच्या कानाकोपऱ्यात पोचली आहे. या चळवळीतून स्त्रीवादी सार्वत्रिक जन्माला आले आहे. स्व पुस्त्याप्रधान सन्निविस्त दायली गेलेली शतकानुशतकाची घुसमत व्यक्त करणाऱ्या या अनुभवांना वेगळ्या समिक्षेची गरज वाटू लागली. घातूनच जन्माला आलेली समीक्षा म्हणजे स्त्रीवादी समीक्षा होय. या सा-याच्या मुख्यी असलेल्या स्त्रीवादाचा परामा या लेखात घेलेला आहे.

चित्र शब्द :

स्त्री, स्त्रीवाद, स्त्री समीक्षा.

स्त्रीवाद ही अशी एक संकल्पना आहे की जी मानवी व्यवस्थेच्या लक्षगाळपर्यंत शिरपात जाते. स्त्रीवाद ही एक वैश्विक संकल्पना आहे. शिवाय ती विश्वातील निम्न्या घटकांशी संश्रधित आहे. विश्वात्मक पातळीवर स्त्रीला दुय्यम स्थान देण्यात आले ही तर सर्वश्रुत गोष्ट आहे. सामाजिक, सांस्कृतिक, मानसीक, आर्थिक अशा सर्व स्तरावर स्त्रीला दुय्यम स्थान होते. यंत्राचुद्धी आणि कुटुंबाचे भरण पोषण बाज्यतिरीक स्त्रीजन्माचे दुसरे उदीष्ट नव्हते. त्यामुळे या सर्वच क्षेत्रांमध्ये स्त्रीचा मार्ग पडल्या. तिचे श्रमही मूल्यहीन झाले. तिचे आरोग्य, भावना, शिक्षण सामाजिक स्तरावर दुर्लक्षित गेल्या. जागतिक स्तरावर स्त्रीपुरुष सन्नजिवनाचा विचार केलेल्या स्त्री आणि पुरुषांचे नानेही तितकंसे निरकोप नव्हते हे लक्षात घेणे. स्त्रीविषयी अनेक गैरसमज पुस्त्याच्या मनात होते. सामाजिक स्तरावर स्त्रीयांचे मोकळेपणी वावरणे हिरावले होते. एकदोर्णत्वाचे शलक हे स्वातंत्र्याचे, समतेचे स्वप्न घेऊन आले आणि सर्वच समाजावर त्याचे पडसाद उमटू लागले. जागतिक स्त्रीविश्व सुझा याला अग्रवाद नाही.

पुस्त्य सन्निविस्त आवाज उठवण्याची स्त्रीमानसिकता फार प्राचीन आहे. विर्मान व धूळ, वेटी प्रीडन, कॅट मिलेट, शुलामिय फायरस्टोन, ज्युलियट मिशेल आणि शीला रोवॉथम अशी अनेक नावे घेता येतील. १७९० ते १९६० हा कालावधी पाश्चात्य स्त्रीवादाला आकार देणारा व पिढ्यापिढ्याची मानसिकता बदलणारा ठरला. १७९० मध्ये ऑलिव्थ व गुंज या लेखकाने प्रसिद्ध केलेला स्त्री हक्काचा जाहिरनामा. १७९२ साली मेरी उलस्टोन क्राय्ट यांचे 'The Vindication of Woman', १८६९ साली जॉन स्टुअर्ड मील यांचे 'Subjection of Woman', १९३९ साली सिर्मान्नी वी वॉक यांचे 'The Second Sex', १९६३ मधील वेटी फ्रायडन यांचे 'The Feminine Mistake', १९६९ मधील कॅट मिलेट यांचे 'Sexual Politics', १९८४ मधील जमेनी प्रीयर यांचे 'Sex & Destiny' १९९३ मधील नेमी बुल्क यांचे 'Fire with Fire', ही पुस्तके आणि त्यांचे विचार जागतिक स्त्रीवादाला दिशा देणारे ठरले. मूलतः अमेरिकेमध्ये स्त्रीवादाच्या चळवळीने सर्वांत पतित्यांदा मूळ घरले. तिच्या वेगाने विकासाची अमेरिकेतच झाला. असे मानले जाते की, स्त्री स्वातंत्र्याचे स्वप्न खऱ्या अर्थाने अमेरिकन स्त्रीने मूर्तुरुपात साकारले. १९६० नंतर अमेरिकेमध्ये या स्त्रीवादाचा प्रसार आणि प्रचार वेगाने झाला. भारतामध्येही विविध समाजसुधारकांनी स्त्रीस्वातंत्र्याचा संवेदनशिलतेने विचार केला. १८२२ साली 'स्त्रीपुरुष तुलना' या एका लेखाने अत्यंत परखडपणे आणि उपहासाने भारतीय स्त्रीचे दुय्यमत्व प्रदर्शित केले. पाश्चात्य विचारवंतांच्या तुलनेत भारतीय वैचारिक वैटकीपेक्षा स्त्रीवादाची कलत्मक आणि साहित्यिक वैटक अधिक घट्ट आणि दृढ असल्याचे जाणवते. भारतीय स्त्रीवादी लेखनात सर्वसामान्य स्त्रीचे यास्नाय जीवन चित्रीत केले गेले.

१८५० ते १९१० या कालखंडात ताराथाई शिंदे यांच्या प्रस्तर वाणीतून जन्माला आलेल्या स्त्री-पुरुष तुलना या लेखाच्या पार्श्वभूमीवर महात्मा ज्योतिबा फुले आणि सावित्रीबाई फुले यांचे प्रस्तर जीवन कार्य, विद्वान रामजी शिंदे यांचे स्त्री शिक्षणाचे कार्य, डॉ. भीमराव रामजी आवेडकर यांचे अस्युयनेची घुसमत व्यक्त करणारे विचार, महात्मा गांधी यांचा स्त्रिया विपवीया दृष्टिकोन यांची परंपरा आपल्या भारताला आर्सेष. महाराष्ट्रामध्ये भाऊ महाजन, लोकहितवादी, आगरकर, विष्णुशास्त्री चिपळूणकर, न्यायमूर्ती रानडे यांची विचारधारा ही साख योलाची आहे.

तुलनेत स्त्रिया अधिक सजग, जागृत आणि जिद्दी असतात. आपल्या गुणांचा नेमका उपयोग त्यांनी केला पाहिजे. मध्यमवर्गीय स्त्रियांची ही स्थिती स्त्रीवादी साहित्याने शब्दात पकडणे गरजेचे आहे.

स्त्रीवादी साहित्याने एका परिघात फिरणे नाकारून, नवी प्रयोगशीलता, नव्या समस्या, नवी तत्वे, नवी सन्वर्धितता, नव्या दिशा या सान्यांना शब्दभान दिले पाहिजे. स्त्रीमधील स्त्रीत्व जागृत करणे, त्याचा शोध घेणे हे स्त्रीवादी समीक्षेचे उद्दिष्ट आहे.

संदर्भ :

१. डॉ. तारा भवाळकर : मापवाटेचा मागोबा , शब्दालय प्रकाशन श्रीरामपूर, (प. आ.), मे १९९८.
२. डॉ. सदाशिव सरकटे : स्त्रीवादी भूमिका व काव्य 'स्त्रीकोप', कॅलास पब्लिकेशन औरंगाबाद, (प.आ.), जानेवारी २०१२.
३. संपा. डॉ. विद्यागौरी टिळक (डॉ. लिला गाविलकर गौरवग्रंथ) : समिक्षा विविधा, पद्मगंधा प्रकाशन पुणे, (प. आ.), ११ जाने २
४. डॉ. शोभा नाईक : भारतीय संदर्भातून स्त्रीवाद, स्त्रीवादी समीक्षा आणि उपयोजन, सांकवाडमय गृह मुंबई, (प. आ.), जून २००६.
५. बंदना भागवत : स्त्रीवाद, साहित्य आणि समीक्षा, डायमंड पब्लिकेशन पुणे, (प. आ.), डिसे २०१८.
६. संपा. डॉ. मनोहर जाधव : समीक्षेतील नव्या संकल्पना, स्वरूप प्रकाशन औरंगाबाद, (प. आ.), मार्च २००१.
७. संपा. डॉ. शरणकुमार निवाळे : साठेसरी मराठी वाङ्मयातील प्रवाह, दिल्लीराज प्रकाशन पुणे, (प. आ.), जून २००७
८. धियुत भागवत : स्त्रीवादी सामाजिक विचार, डायमंड पब्लिकेशन पुणे, (प. आ.), २००८

Proceedings Book

युगप्रवर्तक डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर

मुख्य आयोजक
प्राचार्य डॉ. संजय वाघमारे

समन्वयक
डॉ. लहू वाघमारे

संपादक
डॉ. ओमशिवा लिगाडे
प्रा. अमोल पगार
डॉ. लहू वाघमारे

अनुक्रमणिका

१. सर्वांचेच मानवतावादी नेते-डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर... / १३
प्रा. डॉ.वालाजी पोतुलवार
२. महिलांच्या सवलीकरणात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर
यांचे योगदान / २०
डॉ. दगडू नरसिंगराव दामावले
३. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे कामगार विषयक कार्य / २८
प्रा. डॉ. देविदास विक्रम हारगिले
४. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे जलव्यवस्थापन / ३५
डॉ. कदम अरविंद वसंतराव
५. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि त्यांचे कृषी विषयक विचार / ३९
डॉ. ओमशिवा लिंगाडे
६. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शैक्षणिक विचार / ४४
डॉ.माधव वसवंते
७. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची विश्व स्तरीय
पत्रकारिता : एक अभ्यास / ५३
प्रा. डॉ. गोविंद काले
८. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या विचारांचा दलित
(आंबेडकरी) साहित्यावरील प्रभाव / ६०
कांबळे संतोष रघुनाथ
९. शेतकऱ्यांचे कैवारी डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर / ६८
प्रा.गणेश शिवाजी मारेवाड
१०. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शिक्षण विषयक विचार / ७५
श्री ऋषिकेश वैजनाथ शिरुरे
११. शिक्षणतज्ञ डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर / ७९
प्रा. सुपारे यु.पी.
१२. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी केलेले योगदान / ८७
प्रा. पांडुरंग भिवाजी गोरे

व्यक्तीने कामगारांविषयी डोळसपणे विचार केला नाही. कामगारांना कामगार म्हणून न पाहता सर्वप्रथम ती एक व्यक्ती आहे या दृष्टीने डॉ. बाबासाहेब पाहत.

३. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्यामुळे स्त्री कामगारांच्या स्तरात सुधारणा मिळू शकली. समान वेतन, प्रसूती रजा आदी शिफारशींमुळे आज स्त्रियांच्या अनेक समस्या सुटू शकल्या.
४. आज प्रत्येक समाजातील स्त्री, प्रत्येक क्षेत्रात जे स्वातंत्र्य उपभोगते आहे ते केवळ बाबासाहेबांच्या प्रयत्नांमुळे.
५. शेतमजुरांना किमान मजुरी देणे, औद्योगिक कामगारांना पुरेसा पगार व पगारी सुरक्षा, कामगार संघटनेला मान्यता मिळवून देणे, वर्षातून कमीत कमी २४० दिवस काम करणाऱ्या कामगारांना कायम करवून घेणे, कामगारांना दिवसभरात केवळ ८ तासांचे काम, नोकरीत असताना जर कामगारांचा अपघात अथवा मृत्यू झाला तर मालकांकडून कामगाराला नुकसान भरपाई अशा कित्येक कार्यातून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची शोषित कामगारांविषयी असलेली तळमळ दिसून येते.

संदर्भ :

१. अनिल कठारे, 'महाराष्ट्रातील आंबेडकरी चळवळीचा इतिहास', चिनमय प्रकाशन: औरंगाबाद
२. प्र. उ. हनवते, प्रा. डॉ. उ. हनवते, 'डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर काल, आज, उद्या', निसर्ग निसर्ग पब्लिकेशन : हिंगोली.
३. इंगोले प्रतिमा, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे स्त्री जागृतीचे कार्य, लेखिका पुस्तक प्रकाशन प्रकल्प.
४. dhammachakra.com/dr-ambekar-and-labour-day
५. <https://maharashtratimes.com/editorial/ravivar-mata/-/articleshow/19532619.cms>

National - Journal
Registration No. 3341/2010

iifs Impact Factor (IIFS) 6.625
Vol. No. 29
February - 2023
ISSN No. 2277-4858

THE KONKAN GEOGRAPHER

Interdisciplinary Peer Reviewed Refereed
National Research Journal

Half-Yearly

Co-Editor
Dr. S. A. Thakur

Chief-Editor
Dr. R. B. Patil

KONKAN GEOGRAPHERS' ASSOCIATION OF INDIA
SINDHUDURG, MAHARASHTRA - 416602

43	Post pandemic Tourism Development in Pawankhind and surrounding area case study emphasized on Eco-Tourism and Sustainable Development	Mr. S. A. Menshi	190
44	A Socio-Economic Analysis of Migrant Agricultural Laborers in Haryana: An Empirical Study of Sonapat District	Dr. Jogender Singh Khokher	194
45	Religious Tourism in Beed : Problems and Prospect	Miss. Megha M. Kulkarni	201
46	Status of Tourism Awareness among Destination Population: A Case Study of Malvan Taluka in Sindhudurg District of Maharashtra	Ms. Anuradha R. Gawade Dr. Ravindra G. Gawade	205
47	Tourism in Goa : Sustainability Issues	Shweta J. Yadav	208
48	Recent Trends in Medical and Health Tourism in India	Ms. Shilpa Satoskar	211
49	ग्राम विकासात सहकारी संस्थांचे योगदान तळवडे विविध कार्यकारी सहकारी सेवा सोसायटी लि. तळवडे:व्यष्टि अध्ययन	डॉ. शिवराम ए. ठाकूर प्रा. रिता आर. ठाकूर प्रा. समिक्षा टी. भाईडकर	214
50	सिधुदुर्ग जिल्ह्यातील शैक्षणिक पर्यटनाच्या संधी- एक अभ्यास	प्रा.डॉ. देविदास वि. हारगिले प्रा. हसन युसूफ खान	220
51	महाराष्ट्रातील कृषी पर्यटन संधी आणि आव्हाने	डॉ.पवार अविनाश विलासराव	224
52	मराठवाडा प्रदेश के प्रसिद्ध पर्यटन स्थल	प्रा. डॉ. पवार आर. एस.	228
53	प्रभाकर श्रोत्रीय का नाटक इला : नारी विमर्श का दस्तावेज	प्रा. हंबीरराव मारुती चौगले	231
54	महाराष्ट्रातील ज्योतिर्लिंगांचा भौगोलिक अभ्यास	नीलिमा केसरीनाथ पाटील	235
55	पर्यटन आणि आर्थिक विकास	प्रा. डॉ. मुरलीधर गायकवाड	239
56	वर्षा एवं कृषि सिंचित क्षेत्र का तुलनात्मक अध्ययन : सवाई माधोपुर जिले की बामनवास तहसील के सन्दर्भ में	डॉ. नरेश मलिक राजीव कुमार मीना	244
57	सांगली जिल्ह्यातील पाळीव प्राणी बाजारकेंद्रांचे अभिक्षेत्रिय वितरण : एक भौगोलिक अभ्यास	डॉ. नितीन. टी. देशमुख गुरव प्रमोद जगन्नाथ	288
58	रत्नागिरी जिल्ह्यातील वाढत्या पर्यटनाचा शहरी वसाहतीवर होणारा परिणामाचा अभ्यास	डॉ. राजाराम पाटील प्रा. कांबळे राजकुमार	251
59	उस्मानाबाद जिल्ह्यातील ज्वारी पीक केंद्रीकरण : एक भौगोलिक विश्लेषण	प्रो. डॉ. एन. टी. देशमुख प्रा.डॉ. सी.व्ही. ताटे	258
60	The Influence of Channel Morphological Changes on Surround Landscape of lower Subarnarekha River Using Geospatial Techniques	Satyapriya Mahato Surajit Dutta Nalini Kanto Mahato	261

सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील शैक्षणिक पर्यटनाच्या संधी - एक अभ्यास

प्रा. डॉ. देविदास विक्रम हारगिले

सहयोगी प्राध्यापक, अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख, स. का. पाटील सिंधुदुर्ग महाविद्यालय, मालवण, जि. सिंधुदुर्ग.

प्रा. हसन युसूफ खान

कनिष्ठ महाविद्यालय समन्वयक, रामभाऊ परुळेकर कनिष्ठ महाविद्यालय, मालवण, जि. सिंधुदुर्ग.

गोपवारा :

प्रस्तुत संशोधनाच्या माध्यमातून सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील शैक्षणिक पर्यटनामध्ये असलेल्या संधींचा अभ्यास करण्यात आलेला आहे. १९९९ मध्ये शासनाने सिंधुदुर्ग जिल्हा प्रथम पर्यटन जिल्हा म्हणून घोषित केला. जिल्ह्यातील वैविध्यपूर्ण संपन्नतेमुळे हा सन्मान मिळाला. कोड नेस्ट ट्रेन्डलर या मॅगझीनने जगातील ३० सुंदर आंतरराष्ट्रीय दर्जाच्या पर्यटन स्थळांच्या यादीमध्ये सिंधुदुर्ग जिल्हा समावेश करणे यावरूनच या जिल्ह्याच्या क्षमतांचा अंदाज येतो. जिल्ह्याची जैवविविधता संपन्न व विशिष्ट प्राकृतिक रचना ही संशोधकांच्या अभ्यासाचे स्थान आहे. प्रस्तुत संशोधनात जीवशास्त्र, वनस्पतीशास्त्र, भूगर्भ अभ्यासक, संशोधन, विद्यार्थी यांच्यासाठी सिंधुदुर्ग जिल्हा एक अभ्यास केंद्र आहे आणि अशा केंद्रांचा केलेला शोध व अभ्यास तसेच त्याद्वारे सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील पर्यटनाला चालना देण्याच्या क्षमतांचा व संधींचा अभ्यास सदर संशोधनात मांडण्यात आला आहे.

प्रस्तावना :

सिंधुदुर्ग हा कोकण प्रदेशातील एक जिल्हा. जिल्ह्याचा 40 ते 50 टक्के भाग हा पर्वतीय, मध्य भाग उंचसखल पठारी असून समुद्रसपाटीपासून उंची 300 च्या आसपास तर किनारी भाग 100 ते त्याहूनही कमी उंचीचा आहे. प्रस्तर भंगाने बनलेला हा भाग १४ ते ७ कोटी वर्षांपूर्वी द्वीपकल्पाच्या पश्चिमेला ज्वालामुखी भेगीय उद्रेक होऊन 40 पेक्षा जास्त लाव्हा थरापासून कठीण बेसॉल्ट पठाराची निर्मिती झाली. या पठाराच्या पश्चिमेकडील भाग अनेक ठिकाणी प्रस्तरभंग किंवा भ्रंश झाल्यामुळे पश्चिम भाग खचला व कोकणची निर्मिती झाली की ज्याचा सिंधुदुर्ग भाग आहे आणि कड्या सारखा दिसणारा सह्य किंवा मह्याद्री निर्माण झाला. अशा वैशिष्ट्यपूर्ण भूगर्भीय देखणेपण असणारा हा सिंधुदुर्ग जिल्हा आहे. याच बरोबर जैवविविधता समृद्ध असणाऱ्या जिल्ह्यात मागील काही काळात नवनवीन वनस्पती व प्राण्यांच्या नवीन प्रजातींचा शोध घेतला आहे. त्यातील काही ह्या प्रदेशनिष्ठ आणि जगातील दुर्मिळ प्रजाती आहेत. जिल्ह्याच्या या वेगळेपणामुळेच संशोधकांचे लक्ष या जिल्ह्यावर पडलेले दिसून येते आणि यातूनच शैक्षणिक पर्यटन वाढत आहे. प्रस्तुत अभ्यासात सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील अशा विशिष्ट शैक्षणिक पर्यटनाच्या केंद्रांचा विचार करण्यात आला आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे :

सिंधुदुर्ग जिल्ह्यात प्रतिवर्षी 8 लाख पेक्षा जास्त पर्यटक येतात. या ठिकाणची विशिष्ट व संवेदनशील प्राकृतिक रचना आणि जैवविविधता पाहिल्यास जिल्ह्याच्या शाश्वत विकासाचा पर्यटन व्यवसाय हा प्रभावी मार्ग आहे. जिल्ह्याच्या सुप्त पर्यटन क्षेत्रांची व क्षमतांची माहिती जगासमोर आणून पर्यटकांना आकर्षित करण्याच्या उद्देशाने सदर अभ्यास करण्यात आला आहे. याची उद्दिष्टे खालील प्रमाणे

तामुका नाव (संसातील संख्या हानुकातील पाणथळ भूमीची संख्या)	एकूण वनस्पती प्रजाती संख्या	दुर्मिळ प्रजाती संख्या	संकटग्रस्त प्रजाती संख्या	एकूण प्राणी प्रजाती संख्या	दुर्मिळ प्रजाती संख्या	संकटग्रस्त प्रजाती संख्या	प्रदेशनिष्ठ
हावतवाडी	३२५	२२	०२	४९८	१५	१२	१४
बेंगुले	१४४	—	—	७१	१	—	१
हाववण	४७८	४२	७	३०७	१८	९	१०
हीडामार्ग	—	—	—	१७७	११	५	९
कुडाळ	३११	—	३	७२१	६	२	८
हणकवनी	५४४	११	२	६२१	१९	१९	२७
दबगड	२८	१	—	२५	—	—	—
भैरववाडी	५३५	—	—	८९	१	—	—

बरीन तक्त्यातून जिल्ह्यातील संपन्न जैवविविधतेचे चित्र स्पष्ट होते. अनेक दुर्मिळ आणि प्रदेशनिष्ठ प्रजाती जिल्ह्यात असून शिस्तूरा हिरण्यकेशी सारख्या अनेक नवनवीन प्रजातींचा शोध होत आहे. या संपन्नतेचा अभ्यास करण्यासाठी अनेक वनस्पती आणि प्राणी शास्त्रज्ञ येताना जिल्ह्यात दिसतात.

संशोधन :

शैक्षणिक पर्यटन हा शाश्वत पर्यटनाचा प्रभावी मार्ग आहे. सिंधुदुर्ग जिल्ह्याला लाभलेली प्राकृतिक रचना, तिहासिक पार्श्वभूमी, जैवविविधता संपन्नता शैक्षणिक पर्यटनासाठी संशोधकांना, अभ्यासकांना आकर्षित करण्याची क्षमता ठेवते. जिल्ह्याची संवेदनशील भौगोलिक रचनेसाठी शैक्षणिक पर्यटन आर्थिक विकासाचे हत्ताचे माध्यम आहे. जिल्ह्यात मागील काही काळामध्ये अनेक नवनवीन प्रजातींचा शोध संशोधकांच्या संशोधनाने झालेला आहे. बेंगुले तालुक्याच्या वायंगणी याठिकाणी ऑलिव्ह रिटले आणि ग्रीन टर्टल यांची संकरित वीन प्रजात आढळून आली आहे. महाराष्ट्रात मेरोगोफम तमाराचेरिमीस आणि आरचीर्यमीस ओमीर्यम या दुर्लभ टाचणीच्या दोन प्रजातींची महाराष्ट्रात पहिल्यांदाच नोंद सिंधुदुर्गात झाली. यासारख्या घटनांवरून जिल्ह्याची शैक्षणिक पर्यटनात असलेली क्षमता आणि संधी यातून स्पष्ट होते.

संदर्भ ग्रंथ :

- Sindhudurg Wetland Brief Documentation Committee (2019). 'SINDHUDURG : The Land Of Wetland, Apurva Printers : Mumbai.
- Suresh, G. (2007). 'ENVIRONMENTAL STUDIES AND ETHICS', I.K International Publishing House Pvt.Ltd. : New Delhi.
- खनीब, के.ए., 'पर्यटन भूगोल', मेहता पब्लिकेशन: पुणे.
- खनीब, के.ए. (२००४), 'महाराष्ट्राचा भूगोल', के. सागर पब्लिकेशन: पुणे.
- सांग, मुभाषचंद्र (२००८), 'महाराष्ट्राचा भूगोल', विद्या प्रकाशन: नागपूर.
- बट्टारे, ए., पाटील, जी., 'पुरातत्व वस्तू संग्रहालय आणि पर्यटन', विद्या बुक पब्लिकेशन : औरंगाबाद.

National - Journal
Registration No. 3341/2010

iifs Impact Factor (IIFS) 6.625
Vol. No. 29
February - 2023
ISSN No. 2277-4858

THE KONKAN GEOGRAPHER

Interdisciplinary Peer Reviewed Refereed
National Research Journal

Half-Yearly

Co-Editor
Dr. S. A. Thakur

Chief-Editor
Dr. R. B. Patil

KONKAN GEOGRAPHERS' ASSOCIATION OF INDIA
SINDHUDURG, MAHARASHTRA - 416602

43	Post pandemic Tourism Development in Pawankhind and surrounding area case study emphasized on Eco-Tourism and Sustainable Development	Mr. S. A. Menshi	190
44	A Socio-Economic Analysis of Migrant Agricultural Laborers in Haryana: An Empirical Study of Sonapat District	Dr. Jogender Singh Khokher	194
45	Religious Tourism in Beed : Problems and Prospect	Miss. Megha M. Kulkarni	201
46	Status of Tourism Awareness among Destination Population: A Case Study of Malvan Taluka in Sindhudurg District of Maharashtra	Ms. Anuradha R. Gawade Dr. Ravindra G. Gawade	205
47	Tourism in Goa : Sustainability Issues	Shweta J. Yadav	208
48	Recent Trends in Medical and Health Tourism in India	Ms. Shilpa Satoskar	211
49	ग्राम विकासात सहकारी संस्थांचे योगदान तळवडे विविध कार्यकारी सहकारी सेवा सोसायटी लि. तळवडे:व्यष्टि अध्ययन	डॉ. शिवराम ए. ठाकूर प्रा. रिता आर. ठाकूर प्रा. रागिशा टी. भाईडकर	214
50	सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील शैक्षणिक पर्यटनाच्या संधी- एक अभ्यास	प्रा.डॉ. देविदास वि. हारंगले प्रा. हरमन युसूफ खान	220
51	महाराष्ट्रातील कृषी पर्यटन संधी आणि आव्हाने	डॉ.पवार अविनाश विलासराव	224
52	मराठवाडा प्रदेश के प्रसिद्ध पर्यटन स्थल	प्रा. डॉ. पवार आर. एस.	228
53	प्रभाकर श्रौत्रीय का नाटक इला : नारी विमर्श का दस्तावेज	प्रा. हंबीरराव माफती चौगले	231
54	महाराष्ट्रातील ज्योतिर्लिंगांचा भौगोलिक अभ्यास	नीलिमा केसरीनाथ पाटील	235
55	पर्यटन आणि आर्थिक विकास	प्रा. डॉ. गुरुलीधर गायकवाड	239
56	वर्षा एव कृषि सिंचित क्षेत्र का तुलनात्मक अध्ययन : सवाई माधोपुर जिले की बामनवास तहसील के सन्दर्भ में	डॉ. नरेश मलिक राजीव कुमार मीना	244
57	सांगली जिल्ह्यातील पाळीव प्राणी बाजारकेंद्रांचे अभिक्षेत्रिय वितरण : एक भौगोलिक अभ्यास	डॉ. नितीन. टी. देशमुख गुरव प्रमोद जगन्नाथ	288
58	रत्नागिरी जिल्ह्यातील वाढत्या पर्यटनाचा शहरी वसाहतीवर होणारा परिणामाचा अभ्यास	डॉ. राजाराम पाटील प्रा. कांबळे राजकुमार	251
59	उस्मानाबाद जिल्ह्यातील ज्वारी पीक केंद्रीकरण : एक भौगोलिक विश्लेषण	प्रा. डॉ. एन. टी. देशमुख प्रा.डॉ. सी.व्ही. ताटे	258
60	The Influence of Channel Morphological Changes on Surround Landscape of lower Subarnarekha River Using Geospatial Techniques	Satyapriya Mahato Surajit Dutta Nalini Kanto Mahato	261

सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील शैक्षणिक पर्यटनाच्या संधी - एक अभ्यास

प्रा. डॉ. देविदास विक्रम हारमिले

महायोगी प्राध्यापक, अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख, ग. का. पाटील सिंधुदुर्ग महाविद्यालय, मानवण, जि. सिंधुदुर्ग.

प्रा. हसन युसूफ खान

कनिष्ठ महाविद्यालय समन्वयक, रामभाऊ पर्यटन कनिष्ठ महाविद्यालय, मानवण, जि. सिंधुदुर्ग.

गोपवारा :

प्रस्तुत संशोधनाच्या माध्यमातून सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील शैक्षणिक पर्यटनामध्ये असलेल्या संधींचा अभ्यास करण्यात आलेला आहे. १९९९ मध्ये शासनाने सिंधुदुर्ग जिल्हा प्रथम पर्यटन जिल्हा म्हणून घोषित केला. जिल्ह्यातील वैविध्यपूर्ण संपत्तीमुळे हा सन्मान मिळाला. कोंड नेस्ट ट्रेव्हलर या मॅगझीनने जगातील ३० सुंदर जांतरराष्ट्रीय दर्जाच्या पर्यटन स्थळांच्या यादीमध्ये सिंधुदुर्ग जिल्हा समावेश करणे यावरूनच या जिल्ह्याच्या क्षमतांचा अंदाज येतो. जिल्ह्याची जैवविविधता संपन्न व विविध प्राकृतिक रचना ही संशोधकांच्या अभ्यासाचे स्थान आहे. प्रस्तुत संशोधनात जीवशास्त्रज्ञ, वनस्पतीशास्त्रज्ञ, भूगर्भ अभ्यासक, संशोधन, विद्यार्थी यांच्यासाठी सिंधुदुर्ग जिल्हा एक अभ्यास केंद्र आहे आणि अशा केंद्रांचा केलेला शोध व अभ्यास तसेच त्याद्वारे सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील पर्यटनाला चालना देण्याच्या क्षमतांचा व संधींचा अभ्यास सदर संशोधनात मांडण्यात आला आहे.

प्रस्तावना :

सिंधुदुर्ग हा कोकण प्रदेशातील एक जिल्हा. जिल्ह्याचा 40 ते 50 टक्के भाग हा पर्वतीय, मध्य भाग उंचगडद पठारी अगून समुद्रसपाटीपासून उंची 300 च्या आसपास तर किनारी भाग 100 ते त्याहूनही कमी उंचीचा आहे. प्रस्तर भंगाने बनलेला हा भाग १४ ते ७ कोटी वर्षांपूर्वी द्वीपकल्पाच्या पश्चिमेला ज्वालामुखी भेगीय उद्रेक होऊन 40 पेक्षा जास्त लांबावटावर पठाराची निर्मिती झाली. या पठाराच्या पश्चिमेकडील भाग अनेक ठिकाणी प्रस्तरभंग किंवा भ्रंश झाल्यामुळे पश्चिम भाग खचला व कोकणची निर्मिती झाली ती ज्याचा सिंधुदुर्ग भाग आहे आणि कड्या मारुटा दिगणारा सह्य किंवा महाद्वी निर्माण झाला. अशा वैशिष्ट्यपूर्ण भूगर्भीय देखणेपण असणारा हा सिंधुदुर्ग जिल्हा आहे. याच बरोबर जैवविविधता समृद्ध असणाऱ्या जिल्ह्यात मागील काही काळात नवनवीन वनस्पती व प्राण्यांच्या नवीन प्रजातींचा शोध घेतला आहे. त्यातील काही ह्या प्रदेशनिष्ठ आणि जगातील दुर्मिळ प्रजाती आहेत. जिल्ह्याच्या या वेगळेपणामुळेच संशोधकांचे लक्ष या जिल्ह्यावर पडलेले दिगून येते आणि यातूनच शैक्षणिक पर्यटन वाढत आहे. प्रस्तुत अभ्यासात सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील अशा विविध शैक्षणिक पर्यटनाच्या केंद्रांचा विचार करण्यात आला आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे :

सिंधुदुर्ग जिल्ह्यात प्रतिवर्षी 8 लाख पेक्षा जास्त पर्यटक येतात. याठिकाणची विविध व संवेदनशील प्राकृतिक रचना आणि जैवविविधता पाहिल्यास जिल्ह्याच्या शाश्वत विकासाचा पर्यटन व्यवसाय हा प्रभावी मार्ग आहे. जिल्ह्याच्या गुप्त पर्यटन क्षेत्रांची व क्षमतांची माहिती जगागमोर आणून पर्यटकांना आकर्षित करण्याच्या उद्देशाने सदर अभ्यास करण्यात आला आहे. याची उद्दिष्टे खालील प्रमाणे

तासुका नाव (कंसातील संख्या तासुक्यातील पाणथळ भूमीची संख्या)	एकूण वनस्पती प्रजाती संख्या	दुर्मिळ प्रजाती संख्या	संकटग्रस्त प्रजाती संख्या	एकूण प्राणी प्रजाती संख्या	दुर्मिळ प्रजाती संख्या	संकटग्रस्त प्रजाती संख्या	प्रदेशनिष्ठ
साबलवाडी	३२५	२०	०२	४९८	१५	१०	१४
वेगुने	१४४	--	--	७१	१	--	१
मानवण	४७८	४२	७	३०७	१८	९	१०
दोडामार्ग	--	--	--	१७७	११	५	९
कुडाळ	३११	--	३	७२१	६	२	८
कणकवनी	५४४	११	२	६२१	१९	१९	२७
दवगड	२८	१	--	२५	--	--	--
वेभववाडी	५३५	--	--	८९	१	--	--

वरील तक्त्यातून जिल्ह्यातील संपन्न जैवविविधतेचे चित्र स्पष्ट होते. अनेक दुर्मिळ आणि प्रदेशनिष्ठ प्रजाती जिल्ह्यात असून शिस्टूरा हिरण्यकेशी मारक्या अनेक नवनवीन प्रजातींचा शोध होत आहे. या संपन्नतेचा अभ्यास करण्यासाठी अनेक वनस्पती आणि प्राणी शास्त्रज्ञ येताना जिल्ह्यात दिगतात.

सारांश :

शैक्षणिक पर्यटन हा शाश्वत पर्यटनाचा प्रभावी मार्ग आहे. सिंधुदुर्ग जिल्ह्याला लाभलेली प्राकृतिक रचना, ऐतिहासिक पार्श्वभूमी, जैवविविधता संपन्नता शैक्षणिक पर्यटनासाठी संशोधकाना, अभ्यासकांना आकर्षित करण्याची क्षमता देवते. जिल्ह्याची संवेदनशील भौगोलिक रचनेसाठी शैक्षणिक पर्यटन आर्थिक विकासाचे पहिल्याचे माध्यम आहे. जिल्ह्यात मागील काही काळामध्ये अनेक नवनवीन प्रजातींचा शोध संशोधकांच्या मार्फत झाले आहेत. वेगुने तालुक्याच्या वायव्येला यादिकाणी अलिच्छ रिडने आणि गीन टर्टेल यांची संकलित नवीन प्रजात आढळून आली आहे. महाराष्ट्रात मेरोमोफम तमाराचेरिगीम आणि आरचीवंगीम ओमीवंग या बनुर व टाचणीच्या दोन प्रजातींची महाराष्ट्रात पहिल्यांदाच नोंद सिंधुदुर्गात झाली. या मारक्या घटनांवरून जिल्ह्याची शैक्षणिक पर्यटनात असलेली क्षमता आणि संधी यातून स्पष्ट होते.

संदर्भ ग्रंथ :

1. Sindhudurg Wetland Brief Documentation Committee. (2019), 'SINDHUDURG : The Land Of Wetland, Apurva Printers Mumbai.
2. Suresh, G (2007), 'ENVIRONMENTAL STUDIES AND ETHICS', I.K International Publishing House Pvt.Ltd. : New Delhi.
3. खतीब, के.ए., 'पर्यटन भूगोल', मेहता पब्लिकेशन: पुणे.
4. खतीब, के.ए. (२००४), 'महाराष्ट्राचा भूगोल', के. मागर पब्लिकेशन: पुणे.
5. मारंग, मुभाषचंद्र (२००८), 'महाराष्ट्राचा भूगोल', विद्या प्रकाशन: नागपूर.
6. बठारे, ए., पाटील, जी., 'पुरातत्त्व वस्तू संग्रहालय आणि पर्यटन', विद्या बुक पब्लिकेशन : औरंगाबाद.

MAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

 Vidyawarta[®]

Peer reviewed International research Journal

Internal Quality Assurance Cell and
Departments of Political Science,
Economics and Commerce

**Abhinav College of Arts Commerce
and Science, Goddeo,
Bhayander East, Thane-40110**

National Conference on
**Inclusive and Sustainable Development
in the Post-Pandemic World**

Editor's

Mr. Neetin Sonwane
Dr. Dipak Chaudhari
Dr. Balkrishna Dalvi
Mr. Rajesh S. Sonwane

13) Adopted Nanotechnology applications in Modern Waste Water Treatment Dipen P. Mehta, Bhayander	52
14) A Study on the Growth of Mutual Funds in India BHAVIKA ASHOK BHOIR, BHAYANDER (EAST)	57
15) Exploring the Relationship between the Gig Economy and Individuals' Preferences: ... Dr. Kajal D. Bhojwani, Ulhasnagar	59
16) Reading Attitude and Habits of Prospective Teachers Mrs. Kavita Dholakia, Dr. Neelu Verma, Mumbai	64
17) Role of Government to push the inclusive growth in post-COVID India DR.PRITI GANESH GHAG, Ghatkopar	71
18) Solid Waste Management and Sustainable Development: Case Study of ... Dr.Virashree Bhoir, Bhayandar	75
19) THE IMPACT OF SOCIAL MEDIA ON BUSINESS MARKETING STRATEGY IN MUMBAI... Dr. Shivaji Ananda Pawar	80
20) Sign Language in Inclusive Education Asst Prof Shubha Shah	86
21) To study the role of technology in bancassurance Dr. Balkrishna Ambaji Dalvi, Bhayander	91
22) Learning Mathematics: Effective Strategies Associate Professor Rajshree Dakhane, Mumbai	93
23) INCLUSION OF SELF DEFENSE TRAINING AS A COMPULSORY SUBJECT IN EDUCATION ... Shreya Manoj Gupta, Thane (West)	100
24) A Study on the Impact of COVID-19 on saving habits of Fixed Salaried employees ... Mr. Jordin Barington Carvalho, Bandra (West)	103
25) शाश्वत विकासोन्मुखे आणि भारत— एक अभ्यास प्रा.डॉ. देविदास विक्रम हरगिले, जि. सिंधुदुर्ग	107
26) Changing Strategies of Political Parties in Post Covid-19 Pandemic World Dr. Chandrasheel B. Tambe, Ulhasnagar	114

३. शाश्वत विकसनाची संकल्पना समजून घेणे
४. पर्यावरणीय समस्या कमी करण्याचा विकसनाचा प्रयास करणे
५. शाश्वत विकसनातील खालील समुदायांची व समाजाची भूमिका याचा अभ्यास करणे
६. शाश्वत विकसनासाठी धारण करावयाची मान्यतेची जाणीव घडवण्याची स्थिती मिळवणे
७. धारण करावयाच्या शाश्वत विकसनासंबंधीच्या वेगवेगळ्या योजनांची स्थिती तपासणे

२. संशोधनाची सूचीतके :

- १) पर्यावरण आणि विकास यातमध्ये समतोल साधण्याचा शाश्वत विकास हा प्रभावी उपाय आहे.
- २) शाश्वत विकसनाचा स्वीकार करून देश प्रगती साधत आहेत.
- ३) शाश्वत विकसनामुळे देशात दुरुदृष्टिकोणातून विकसित होत आहे.
- ४) मानवी जीवनासाठी शाश्वत विकास महत्वाचे आहे.

४. संशोधन पद्धती :

घट्टातून घेतलेल्या विकसनाची सामाजिक संशोधन पद्धतीचा स्वीकार करण्यात आलेला आहे. शाश्वत विकास साधित असलेल्या दुय्यम संशोधनात उपयोग करण्यात आलेला आहे. तसेच वर्धापनयोग्य माहितीचा आधार घेण्यात आला आहे. प्रमुख संशोधनासाठी संशोधन प्रश्न, कार्यवाहीचा कालावधी, निरीक्षण, मूल्यमापन, प्रजावर्गीय संशोधन अहवाल, विधानव्यतिकर, शासन संशोधनासाठी व विविध क्षेत्रांच्या आधार घेतलेला आहे. साधित योजने स्वरूप प्रगती सर्वसमावेशक यादी दिलेली आहे.

५. शाश्वत विकास संकल्पना :

शाश्वत विकास या संकल्पनेचा उगम सन १९८० च्या सुमारे झाला. या संकल्पनेचा विकास १९८७ च्या ब्रुन्डलँड आयोगाच्या अहवालात व १९९० च्या संयुक्त राष्ट्रसंघाचे विकासात आला असेल. २१ हे शाश्वत विकसनासाठी महत्वाची टक्क्यात असून त्यातून पुढीलसाठी मान्यतेची व पर्यावरणीय अहवालनाची धारण करण्यात येऊन आर्थिक व सामाजिक गरजांचे समतोल साधण्यासाठी दुर्गती दृष्टी मिळते.

शाश्वततेची संकल्पना सामान्यतः चार पैकीची निर्दिष्ट आहे. पर्यावरणीय, आर्थिक, सामाजिक आणि सन्वत्संगक शासन यातील आर्थिक आणि पर्यावरण पहिली हे महत्वाचे विषय आहेत.

शाश्वत विकास म्हणजे आपल्या वर्तमानातील घटना पूर्ण करण्यात आपल्या पृथ्वीत घडवता त्यांच्या गरजा पूर्ण करण्याच्या क्षमतेला साथ न देऊ देता साथ देण्याचा विकास होय.

शाश्वत विकास म्हणजे भविष्यातील पिढ्यांच्या स्वतःच्या गरजा पूर्ण करण्याच्या क्षमतेची तडजोड न करता वर्तमान गरजा पूर्ण करणारा विकास.

६. शाश्वत विकास ध्येये (Sustainable Development Goals) :

संयुक्त राष्ट्रसंघाने शाश्वत विकास ध्येये (UNITED NATIONS Sustainable Development Goals) १७ लक्ष्ये आहेत ज्यात सर्व युएन सदस्य देशांनी २०३० पर्यंत माध्यम करण्याच्या दिशेने कार्य करण्याचे मान्य केले आहे. १७ SDGs व १६६ उद्दिष्टे सप्टेंबर २०१५ मध्ये पार पडलेल्या संयुक्त राष्ट्रांच्या महासभेत १९२ देशांनी मान्य केलेल्या व १ जानेवारी २०१६ पासून अंमलबजावणीत आलेल्या (Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development) अहवालाच्या भाग आहेत.

शाश्वत विकास ध्येये

mpscplanner.com

मूल्याने शिक्षण, कुटुंबाचे आरोग्य या गांधी किती मोठेच प्रमाणावर दुर्लक्षित्या जाण्याची शक्यता आहे आणि त्या दुर्लक्षित्या रोखण्या आहेत याची प्रथिनी साधनेच्या आकडेवारीवरून येते.

सकृता लोकसमूहांच्या 34.33% लोक निरक्षर आहेत. १३.९% साक्षर आहेत परंतु त्यांचे प्राथमिक शिक्षण हे पूर्ण झाले नाही. १.७.७ टक्के लोकांचे प्राथमिक शिक्षण पूर्ण झालेय. ९.५९ टक्के लोक माध्यमिक शिक्षण पूर्ण करू शकलेय. ५.६०% लोकांनी उच्च माध्यमिक शिक्षण पूर्ण करणाने न यशस्वी झालेय आणि पदवी व त्यापुढील शिक्षणाचा टक्का तर फक्त ३.६२ आहे. जर ही परिस्थिती अशीच राहावी तर शाश्वत विकास ध्येय-६ 'गुणवत्ता शिक्षण' हे ध्येय कायम स्वप्नचल असेल आणि पर्यायाने तरुणांनाच्या सुखाने भारतासारख्या देशाने नवीन यशोपेक्षा आणि विकासासाठी आळा बसून, भारताला नवीन तरुणांसाठी दुसऱ्या देशावर अवलंबून राहायला लागेल आणि परिणामतः सकृतांचे आंतरराष्ट्रीय जगनात भारताच्या परराष्ट्र धोरणाला एक वेगळे स्थान लागू शकते.

या ध्येयाप्रणालीतील आणखी एक यामय्या म्हणजे SDG-२ भूकनिवृत्त करायला येणाराय मोबदल देणारी भूकही वाढली आहे, याचे तात्वीय सरकारच्या विविध योजनांमधून दिमून येते. शिवाय जागतिक भूक निर्देशांकानुसार भारताच्या ११६ देशांपैकी १०१ वा क्रमांक लागतो. तसेच २०२० गुणवत्ता भारताचा गभोर स्थिती अस्पष्टाच्या देशाच्या क्षेत्रांमध्ये समावेश करण्यात आला आहे जो गभोर बाब आहे उपासमागिच गभोर संकट असलेल्या 25 देशांमध्ये भारत शिपटच्या 92 देशांमध्ये आहे. २०२१ मध्ये लेखापत्री ही परिस्थिती अस्पष्टा बाकी परिमाणांचे काय? हा मोठा प्रश्न आहे जसे की पेट्टीक आहार, आहाराचा कमतरतेमुळे होणारे आजार आणि योग्य आहाराच्या कमतरतेमुळे ध्येयगामासखे वाढणारे आजार. शाश्वत विकास ध्येयगामांमध्ये २०20 पर्यंत भूकमुक्तीचा निर्धार केला आहे. मात्र हा भूकमुक्तीचा ध्येय भूकमुक्तीचा निर्धार करून आता यामेच दिमून आहे. यामुळे बाकी ध्येयांच्या पूर्तिसाठी लागणारे मानवी साधनेच जर सध्या स्थितीत उपलब्ध नसेल तर शाश्वत

विकासा हा नेहमीच अशाकालेच्या गरीब कुटुंबां असाच कोणत्याही देशाचे भविष्य हे पुढची पिढी मुदत आहे का यावरून टयन पुढच्या पिढीला योग्य पोषण मिळावे, तरच त्यांना शारीरिक, मानसिक व खैदिक विकास योग्य पद्धतीने होतो आणि पर्यायाने देशाचा न्याय्य ही वाढली भूक कशी भागवता येईल यावर ध्यायाने लक्ष देणे गरजेचे आहे.

भारतातील गरिबी, भूक, शिक्षण यांच्या अभावाने अजून एक महत्वाच्या मुद्दा उभा राहतो तो म्हणजे चांगले आरोग्य SDG-3 चांगले आरोग्य हा भागाने काढीचा मुद्दा आहे. कोविड -१९ च्या काळात आरोग्य व्यवस्थेवर आलेला नाण हे अपुर्या आरोग्य व्यवस्थेचा एक भाग आहे. याशिवाय भारतातील मानसिक आरोग्य ही चर्यापैकी दुर्लक्षित आहे कारण मानसिक आरोग्य कायदा -२०१७ नुसार प्रत्येक राज्याने आपल्या राज्यात 'गुज्य मानसिक आरोग्य तज्ञ' स्थापन करावे अशी तरतूद होती, मात्र त्यातील काहीच राज्यांनी मानसिक आरोग्याच्या दृष्टीने अर्थ मकल्यांनी तरतूद केलेली दिमून येते याचा विचार करून येणार्या काही वर्षांत लागल्या आरोग्यासाठी मोठेच प्रमाणावर कात करणे अपेक्षित आहे त्यात तर महिलेची स्थिती तर अजूनच विकट आहे याचा कारण म्हणजे स्त्री - पुरुष असमानता.

शाश्वत विकासाच्या जाहीरनाम्यातील उद्दिष्टांक ये स्त्री-पुरुष समानता हे एक उद्दिष्ट आहे. कारण प्राचीन काळापासून स्त्रिया कायमच सामाजिक, आर्थिक आणि राजकीय दृष्टीन कायम होरपळत आहेत. इतिहासापासून कुटुंबात, समाजात दुय्यम स्थान स्त्रियांना आजही समान अधिकार असल्याचे दिमून नाही कारण एकदिवसाच्या शतकात ही ८७.०९% कुटुंब प्रमुख पुरुष आहेत आणि १२.८८% स्त्री प्रमुख चो आहेत. ज्यांच्या परिणाम अनेक बाबींनुन पुढे येतात, ज्यामध्ये स्त्रियांविरुद्ध वाढता हिंसाचार हे स्त्रिया असमान, असल्याच पाहिले लक्षण आहे. विशेषतः वाढत्या पॅरेलु हिंसनायने प्रमाण, १५ ते ४९ या वयोगटातील स्त्रियांच्या बाबतीत घटणाऱ्या हिंसेमध्ये पत्नी पत्नीच्या कसबत्याचा हिंसेचे प्रमाणात वरच मांड आहे. पत्नी अशा घटनांची मोठे रूप कमी प्रमाणावर होतो आणि त्याला जबाबदार म्हणजे असकाम स्त्री जित्या समाजाचे

जिणे कमजोर समजून सांगे सहण्यास भाग पाडले. जातीय तालेबंदी न्याय काढण्यात तर घोरतु हिंसाचारामध्ये महाराष्ट्र सरकारच्या प्रगत राज्याच्या इत्साक पाहिल्या पाच राज्यामध्ये लागणो स्त्री पुरुष असमानता फक्त आहे त्या पिढीला कामगारक आहे एवढेच नाही तर पुढच्या पिढीतील मुलामुलींना घरातील असमानतेला सामोरे जावे लागते ज्याचा परिणाम घरातील स्त्री, मुलगी पुरुषी मान्यतेकडेला वळी पडून ती स्त्रीमते पासून कोसो दूर राहते ही झाली सामाजिक असमानता पण आणखी असमानता आर्थिक बाबतही पाहायला मिळते जसे की पुरुष कामगारना महिला कामगारपेक्षा त्याच कामगारी २५ जास्त मोवदला मिळतो तर ही परिस्थिती अशीच महिला तर स्त्रिया क्वयम आर्थिक आणि पर्यायाने सामाजिक स्थिती दुर्बल राहतो. त्यामुळे अशा सरुनात्मक असमानतेचा प्रामुख्याने विचार करणे आणि त्यात अडणी वटल पडवणे गरजेचे आहे. कारण जेव्हाही वाईट परिस्थितीत स्त्रियांना पुरुषापेक्षा जास्त महत्त्व करावे लागते.

या सर्व परिस्थितीत पर्यावरण सुधारणा यावर सर्व जण सामुह्याने काम करत आहे पर्यावरण सुधारणाच्या निर्देशांकाने तर १८० देशांमध्ये भारत १५५ वा क्रमांकावर आहे.

यावरून भारताला किती गोष्टी असमानता उडून काढायला लागणार आहेत हे दर्शविते सामाजिक पाहिल्यास विकास ही एक निरंतर चालणारी प्रक्रिया आहे केवळ आर्थिक विकास दगल वाढ झाली म्हणून सामाजिक, पर्यावरणीय सुधारणा होतिलेच असे नाही हे स्पष्टपणे जाणवते शाश्वत विकाससाठी शिक्षण, आरोग्य, रोजगार, समानता या गोष्टींना समावेश असणे अत्यंत आवश्यक आहे.

१. सापश :

भारतामध्ये शाश्वत विकासाच्या ध्येयाने समन्वय साधण्याने काम नीती आयोग या समेकडे सोपविले आहे त्यानुसार नीती आयोगाने शाश्वत विकासाची ध्येय आणि त्याने लक्ष्य साधण्याशी संबंधित योजनानी अमलबजावणी करणे आहे तसेच प्रत्येक लक्ष्यासाठी आधारभूत मजाल्याची ओळख करून त्यांना तशी जबाबदारी दिली आहे. भारत सरकारने शाश्वत

विकासाची ध्येय साध्य करण्यासाठी 'महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी कायदा', 'कृषी उत्पादो वेदी पदाओ अभियान', 'सागरमाला', 'मन्वड शासन अभियान' आणि 'आधार कायदा' यामाखल्या कार्यक्रम राबवीत आहे. सरकारच्या या योजनांमध्ये राज्यातील महभाग आहे याशिवाय साहित्यिक आणि कार्यक्रम अमलबजावणी मजाल्याला विचार विकास उद्दिष्टांसाठी राष्ट्रीय निर्देशक विकसित करण्याचे कार्य सोपविल्यात आहे आहे. विचारवताकडून शाश्वत विकासाची ध्येयावाकत वेगवेगळी मत माडले जात असले, तरी याची उद्दिष्टे गरीब नागरीक आणि सर्वसामान्यांच्या हितायेच आहेत. पारंपरिक ज्ञान, निमर्गशी जुळणारा चालीरीती आपण जोगासल्या पाहिजे. २०३० पर्यंत ही ध्येय पूर्ण जरी नाही करता आले तरी २०३० पर्यंत जास्वीत जास्त ती करणे पूर्ण करता येतील हे पाहणे जास्त गरजेचे आहे. यामाठी या ध्येयाची प्राथमिकता ठरवणे गरजेचे आहे.

५) संदर्भ ग्रंथ :

- 1- Dash, Rupanwita, Environmental Sustainability Index for Indian States 2011, Chennai, 2011.
२. गडोड, अभिजित (ऑगस्ट २०२०), अर्थव्यवस्था, परिवर्तन पत्रिकेशन पुणे, द्वितीय आवृत्ती.
३. प्रा. मोनटक्के विट्टल व प्रा. मनवर देवराव, आर्थिक वृद्धी आणि विकास, शेट पत्रिकेशन, मुंबई.
4. Hanley, Shogren & White, Environmental Economics in Theory and Practice, Chennai, 1997.
5. Karpagam, M., Environmental Economics, New Delhi, 1991.
6. Santra, S. C., Environmental Science, Kolkata, 2001.
7. Singh & Shishodia, Environmental Economics: Theory and Applications, New Delhi, 2007.
8. Vivan, Sharan, Renewable Energy: Market and Policy Environment in India, New Delhi, 2013.
9. <https://mpscplanner.wordpress.com/2021/07/25/marathi-sustainable-development-goals>
10. <https://pib.gov.in>

गुरु रविदास

जीवन आणि कार्य

- डॉ. सखाराम याधमारे
- डॉ. संतोष खिराडे

- गुरु रविदासांच्या विचारांचे आधुनिक काळातील उपयोजन २४७
- डॉ. नामदेव व्ही. तेलोरे
- समतावादी महामानव : गुरु रविदास २५२
- इंजि. चंद्रप्रकाश देगलूरकर
- गुरु रविदास यांच्या विचारांची प्रासंगिकता..... २५५
- प्रा. डॉ. सचिन कारभारी जाधव
- में रविदासिया २६०
- डॉ. संजू कौतिक भटकर
- गुरु रविदास यांचा मानवी हक्कासाठी संघर्ष २६७
- एस. एस. अहिरे
- थोर महापुरुषांनी गुरु रविदासांबद्दल काढलेले गौरवोद्गार २७१
- गणेश कांबळे, श्रीमती सरोज बिसुने
- ✓ **गुरु रविदासांचे जीवन कार्य २७४**
- डॉ. देविदास विक्रम हारगिले
- क्रांतिकारी विचारवंत : गुरु रविदास २८०
- डॉ. दयाराम पवार, श्रीमती रेणुका चव्हाण
- सर्वधर्मसमभाव शिकवणारे गुरु रविदास २८७
- डॉ. किरण सहादु खैरनार
- गुरु रविदासांच्या विचारांचे शैक्षणिक उपयोजन २९०
- डॉ. संतोष खिराडे

गुरु रविदासांचे जीवन कार्य

– डॉ. देविदास विक्रम हार्तगले
सहयोगी प्राध्यापक, अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख,
स. का. पाटील सिंधुदुर्ग महाविद्यालय, मालवण, जि. सिंधुदुर्ग

प्रस्तावना :

१४ वी व १५ वी शतके भारतातील विविध परिवर्तनाच्या दृष्टीने खूप महत्त्वाची आहेत. सामाजिक, सांस्कृतिक, राजकीय आणि अध्यात्मिक क्रांतीच्या पहाटेची चाहूल घेऊन ही दोन शतके आली. संत रोहिदासांचा कालखंड या शतकातील आहे.

भारतीय समाज ब्राम्हण, क्षत्रिय, वैश्य आणि शूद्र या चातुर्वर्ण व्यवस्थेत अडकलेला होता. शूद्र वर्णियांना अत्यंत हिनतेची चागणूक दिली जात होती. शूद्रांबरोबरच स्त्रियांनाही शिक्षणाची कव्याडे बंद होती. शूद्रांना राजरोस रस्त्यांवरून फिरणे, मंदिर प्रवेश, सार्वजनिक पाणवटे, व्यापार करणे यावर बंदी होती. उच्चवर्णीयांची सांगितलेली कामे निमूटपणे करणे व ते देतील तो मोबदला घेणे, कामासाठी मास्पीट होणे अशी दयनीय स्थिती या समाजाची होती. तशातच समाज अज्ञान, दारिद्र्य, अंधश्रद्धा, भूत-प्रेत बाधा, कालबाह्य रूढी परंपरा, पूजा, शाप, ताप यांच्या बुरगटलेल्या विचारात व कृतीत स्वतःला धन्यता मानीत होता. समाजाला चाटाह्याही नव्हता.

शोध निबंधाची उद्दिष्टे :

१. संत रविदास यांचे जीवनकार्य समजून घेणे.
२. संत रविदास यांच्या जीवनकार्याविषयी अधिक माहिती मिळविणे.
३. संत रोहिदासांची विचारसरणी लोकांपर्यंत पोहोचवण्यास मदत करणे.
४. समाज सुधारणेसाठी आणि मानव कल्याणासाठी केलेल्या कार्यांचा आढावा घेणे.
५. विविध संदर्भ साहित्याचा आधार घेऊन शोधनिबंध सादर करणे.

संशोधन पध्दती :

प्रस्तुत शोध प्रबंधासाठी वर्णनात्मक संशोधन पध्दती निवडण्यात आली आहे. या संशोधन पध्दतीमध्ये प्राथमिक व दुय्यम सामग्रीचा अवलंब करण्यात आलेला आहे. या दोन सामग्रीपैकी आपण दुय्यम सामग्रीच्या सहाय्याने संत रविदासांचे जीवन कार्य याचे अध्ययन केले आहे.

तीरावर वसलेले आहे. रोहिदास गंगेचे निस्सीम भक्त होते. त्यांनी गंगामातेच्या पूजन-स्मरणार्थ भोजन देण्याचे ठरविले. सर्व मांडवगडवासियांना जेवणाचे आमंत्रण दिले. त्या संस्थानाच्या राजांनाही आग्रहपूर्वक जेवायला बोलाविले.

संत रोहिदास व द्रविड राजा :

आध्यात्मिक विचारांचा प्रचार करण्यासाठी संत रोहिदासांनी भारतभर प्रवास केला. संत रोहिदासांचे अध्यात्म म्हणजे मानवतेचा प्रचार होता. असाच प्रचार करीत एकदा द्रविड प्रांतात (आताचे तामिळनाडू) गेलेले होते. भारत भ्रमणांत ते सत्संग करीत होते. प्रवचनाला प्रचंड गर्दी व्हायची. लोक त्यांचे स्वानुभवाचे व गहन तत्त्वज्ञानाचे विचार ऐकायला उत्सुक होते.

निष्कर्ष :

संत रोहिदास हे भारतातील एकमेव असे संत की, त्यांना १६ वेगवेगळ्या नावांनी ओळखले जाते. त्यांनी आपल्या जीवनकार्यातून संपूर्ण देशात ओळख प्राप्त केली. खऱ्या अर्थाने ते एकमेव राष्ट्रीय संत आहेत. शिखांच्या 'गुरु ग्रंथ साहिब' मध्ये संत रोहिदासांची ४० पदे आहेत. यावरून स्पष्ट होते की, त्यांचे विचार हे हिंदू धर्मापुरते संकुचित नव्हते. या समावेशामधूनच त्यांचे वेगळेपण व सामर्थ्य अधोरेखित होते.

संत रोहिदास हे मानवतावादी संत होते. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी आपला 'द अनटचेबल्स' हा ग्रंथ ज्या तीन व्यक्तींना अर्पण केला त्यात संत रोहिदासांचा समावेश होतो. देशातील जातीव्यवस्थेच्या विरोधात बंड पुकारून त्यात सुधारणा करण्यासाठी संत रोहिदासांनी आपल्या जीवनात विविधांगी कार्य केले असे ते महान संत होते.

संदर्भ ग्रंथसूची

१. संत शिरोमणी रोहिदास, पी. बी. चव्हाण.
२. संत रोहिदास चरित्रा आणि वाङ्मय - श्री. मा. आ. कारंडे, म. रा. साहित्य आणि संस्कृती मंडळ, मुंबई.
३. कबीर मन्थूर - खेमराज मुंबई
४. परम पारस गुरु रविदास - राधास्वामी सत्संग ब्यास.
५. www.santravidasinformationinmarathi.in
६. www.santravidasjeevancharitra.in

Impact Factor-8.575 (SJIF)

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

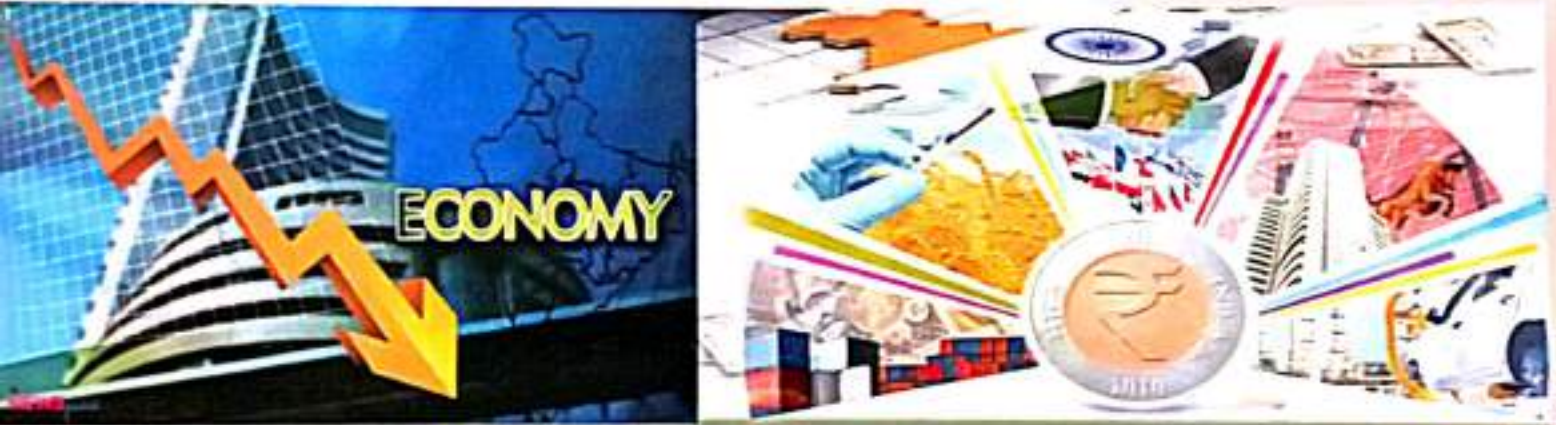
Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

December-2022

ISSUE No - (CCCLXXX.) 380-B

75 Years of Indian Economy: Opportunities and Challenges

Chief Editor

Prof. Virag S. Gawande

Director

Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Executive Editor

Dr. M.N. Kolpuke

Principal

Maharashtra Mahavidyalaya,
Nilanga Dist. Latur

Editor

Dr. Shesherao S. Devnalkar

Head, Department of Economics,

Maharashtra Mahavidyalaya,
Nilanga Dist. Latur

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

Aadhar PUBLICATIONS

42	लातूर जिल्ह्यातील गोदाम (कखार) क्षेत्राची वार्षिक उत्पन्नस्थिती डॉ.अरुण बळीराम धालगडे	178
43	A Study of Sports Infrastructural Development Facilities in 75 th Year of Indian Independence Dr.Gopal Laxmikant Moghe	181
44	भारतातील लोकसंख्या आणि बेरोजगारी एक समस्या प्रा. डॉ. शेवाळे आनंद तुकाराम	186
45	भारतीय अर्थव्यवस्थेवर जागतिकीकरणाचा झालेला परिणाम- एक अभ्यास प्रा.डॉ. देविदास विक्रम हारगिले	189

भारतीय अर्थव्यवस्थेवर जागतिकीकरणाचा झालेला परिणाम- एक अभ्यास प्रा.डॉ. देविदास विक्रम हारगिले

सहयोगी प्राध्यापक अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख, स. का. पाटील मिथुदुर्ग महाविद्यालय, मालवण, जि. मिथुदुर्ग,
Mo-9421189907, Mail ID- dvhargile@gmail.com

गोपवारा

प्रस्तुत संशोधनाच्या माध्यमातून 21 व्या शतकातील भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेल्या परिणामांचा अभ्यास करण्यात आलेला आहे. संपूर्ण जगाचे एका मोठ्या बाजारपेठेत रूपांतरित होण्याच्या प्रक्रियेला जागतिकीकरण म्हणतात. जागतिकीकरणाच्या समर्थकांच्या मते, अधिकमित आणि विकसनशील देशांच्या आर्थिक विकासांना गती प्राप्त होऊन विकसित देश आणि बहुराष्ट्रीय कंपन्या गरीब देशात मोठी भांडवल गुंतवणूक करीत आहेत. जागतिकीकरणाचा प्रभाव भारतामध्ये बाजारपेठा, व्यापार, बन्सू आणि विदेशी गुंतवणूक या क्षेत्रातील आर्थिक प्रक्रियांमध्ये दिसून येतो. आर्थिक धोरणे, कृषी, रोजगार, नैसर्गिक आणि मानवी संसाधने यापर्यंत जागतिकीकरणाचा प्रभाव दिसून येतो. जागतिकीकरणाची नैसर्गिक ताळ उदारीकरणाशी जोडली असल्याने जगभर भांडवलानाचा प्रवाह व बहुराष्ट्रीय कंपन्या तसेच कॉर्पोरेशन स्वतःचे जाळे विणत आहेत. अद्यावत तंत्रज्ञानाचा प्रवाह मागाम राष्ट्रांकडे जाताना दिसतो आहे म्हणून भारतीय अर्थव्यवस्थेवर हा जागतिकीकरणाचा मोठ्याप्रमाणात परिणाम जाणवतो.

1. प्रस्तावना :-

जागतिकीकरण हि अत्यंत संकीर्ण व मानवी जीवनाच्या विविध पैलूंनी संवधित असणारी अशी प्रक्रिया आहे. जागतिकीकरण म्हणजे, आंतरराष्ट्रीय स्तरावर सर्व राष्ट्रांची एकच बाजारपेठ निर्माण करून तेथे जगातील साधनसामुग्रीचा व भांडवलाचे मुलभ परिचालन करणे होय. ज्या प्रक्रियेद्वारे जागतिक लोक एकच समाजात एकवित होतात. त्या प्रक्रियेस जागतिकीकरण म्हणतात. भारतीय अर्थव्यवस्थेत 1960 च्या दशकात आर्थिक क्षेत्रात अनेक बदल झाले. भारताने 24 जुलै 1991 पासून नवीन आर्थिक धोरण राबवण्यास सुरवात केली आहे. जागतिकीकरणामुळे भारतीय अर्थव्यवस्था प्रगतीच्या मार्गावर आहे व पुढील काळात हि हा आर्थिक वेग आणखी वाढण्याची शक्यता आहे. जगातल्या सर्वात मोठ्या अर्थव्यवस्थेवरोबर भारतीय अर्थव्यवस्थेचा विकास जलद किंवा तीव्र गतीने घडवून आणणे हा या धोरणांचा मुख्य उद्देश होता. आणि म्हणून प्रस्तुत अभ्यासात भारतीय अर्थव्यवस्थेवर जागतिकीकरणाचा झालेला परिमाण याचा विचार करण्यात आला आहे.

2. संशोधनाचे उद्देश :-

भारत ही बहुराष्ट्रीय कंपन्यांसाठी मोठी बाजारपेठ आहे. भारतीय अर्थव्यवस्थेमध्ये गुंतवणूकीसाठी या प्रक्रियेत अनेक मंथी आहेत. पण त्यात जागतिकीकरणामुळे संकटात सापडलेल्या भारतीय अर्थव्यवस्थेवर अनेक परिमाण होणे स्वाभाविक आहे. भारतीतील वाढत्या जागतिकीकरणामुळे निर्माण होणाऱ्या अनेक आर्थिक प्रश्नांची उत्तरे शोधण्याच्या प्रयत्नातून सदर शोध निबंध विषयाचा जन्म झालेला आहे.

1. जागतिकीकरणामुळे भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेल्या परिणामांचा अभ्यास करणे.
2. भारतीय अर्थव्यवस्थेवर जागतिकीकरणामुळे वाढत्या व्यापारामध्ये निर्माण झालेल्या समस्यांचा शोध घेणे.
3. भारतीय अर्थव्यवस्थेवर जागतिकीकरणाचा आर्थिक विकासावर झालेल्या दुरगामी परिणामाचा शोध घेणे.
4. 21 व्या शतकातील भारतीय अर्थव्यवस्थेचे मार्कभौमत्व आणि जागतिकीकरणाचा त्यावर झालेल्या परिणामाचा शोध घेणे.

3. संशोधनाची गृहितके :-

1. भारतीय अर्थव्यवस्थेवर जागतिकीकरणामुळे अनिष्ट परिणाम अधिक पडून आले आहे.
2. जागतिकीकरण ही मार्श्विक स्वरूपाची अव्याहतपणे चालणारी प्रक्रिया आहे.
3. भारताच्या आर्थिक विकासाच्या दरावर जागतिकीकरणाचा परिणाम झालेला आहे.
4. 21 व्या शतकात भारतीय अर्थव्यवस्थेवर जागतिकीकरणामुळे विविध परिणाम झालेले आहेत.

4. संशोधनाच्या पध्दती :-

प्रस्तुत शोध निबंधामाठी सामाजिक संशोधन पध्दतीचा स्वीकार करण्यात आलेला आहे. भारतीय अर्थव्यवस्थेतील विविध क्षेत्रातील उपलब्ध असलेल्या दुय्यम साधनांचा उपयोग केला आहे. तसेच कार्यालयीन

11) बाजारपेठांचा विस्तार :-

जागतिकीकरणामुळे औद्योगिक उत्पादने आपोआप परकीय क्षेत्राशी जोडली जातात , त्यामुळे अपत्याक्षपणे वैश्विक आणि सेवाक्षेत्रही परकीय क्षेत्राकडे आकर्षित होतात जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेत परकीय भांडवल व तंत्रज्ञान इ. एका राष्ट्रानून दुसऱ्या राष्ट्रांत सहज प्रवेश मिळू लागला, तसेच प्रत्येक राष्ट्रातील उद्योजकांना परकीय बाजारात भांडवल उभारण्यास व त्यांची उत्पादके परकीय बाजारपेठेत निर्यात करण्यास परवानगी दिल्याने राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठेत स्पर्धा निर्माण होऊन बाजारपेठांचा विस्तार होण्यास मदत झाली. वास्तविकपणे जागतिकीकरण उपभोग्य वस्तुसह सर्व वस्तुंच्या आयातीवरील नियंत्रण हळूहळू समाप्त होणे, आयात शुल्काचा दर कमी करणे, मार्वाजनिक क्षेत्रांचे स्वाजगीकरण करणे होय.

सारांश

जागतिकीकरण हे नवीन आर्थिक धोरणाचे एक महत्वाचे सूत्र आहे. जागतिकीकरण म्हणजे देशाच्या राजकीय सीमेबाहेर आर्थिक व्यवहारांचा विस्तार करणे होय. जागतिकीकरणामुळे मुक्त स्पर्धा व नवीन तंत्रज्ञान यामुळे उत्पादन व उत्पादकता वाढविणे व संपूर्ण जगाची मजग एकत्र बाजारपेठ निर्माण करून वस्तु व सेवा यांची विक्री करणे हे जागतिकीकरणाचे मुख्य वैशिष्ट्ये आहे. भांडवलशाहीनी वाढ, उपलब्ध सागरी दळणवळण, टेलिग्रामपायून ते २० व्या शतकातील उपलब्ध हवाई मार्ग, दूरध्वनी, संगणक, बहुराष्ट्रीय कंपन्या, व्यापार आणि गुंतवणुकीवरील निबंध सैल होण्यातून ही प्रक्रिया सुरू झाली. २० व्या शतकाच्या उत्तरार्धात आणि २१ व्या शतकाच्या पूर्वाधान माहिती तंत्रज्ञान, इंटरनेट आणि सेवांचा उदय आणि पुढे जागतिक पातळीवर व्यापार गुला झाल्याने जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेने वेग घेतला. जागतिकीकरणाचा भारताना काही प्रमाणात फायदा झाल्याने विमून येतो. जागतिकीकरणामुळे भारतासारख्या विकसनशील राष्ट्रांमध्ये विदेशी व्यापाराचा महत्वाचे स्थान निर्माण झाले.

संदर्भ ग्रंथ :-

1. मदन दत्तात्रय, : दक्षिण महाराष्ट्रातील शेतकरी आंदोलन, एम. फिल, अप्रकाशित शोध प्रबंध, शिवाजी विद्यापीठ कोल्हापूर, 1909. पृ. 98.
2. कराडे जगन, : जागतिकीकरण भारतामोठील आव्हाने, डायमंड प्रकाशन, पुणे, 2009 पृ. 23.
3. खडके भा. कि., : भारतीय सामाजिक समस्या, शिवाजी विद्यापीठ, प्रथमावृत्ती, कोल्हापूर, 2004. पृ.154
4. पारपुरे विठ्ठल, : पर्यावरणशास्त्र व, पिंपळापुणे अण्ड कं. पब्लिशर्स, प्रथमावृत्ती, नागपूर, 2015. पृ. 30
5. वेद्य वसंत, : भारतीय सामाजिक समस्या, कल्पना प्रकाशन, नांदेड, 2004. पृ.62.
6. ममे भाऊसाहेब धनगर, पाटील रजनी, कोळी नामदेव : (संपा.) जागतिकीकरणाचा प्रभाव- भाषा, माहित्य, समाज., प्रशांत पब्लिकेशन्स. जळगाव, २०१६. पृ. ६३.
7. पुने वामुदेव, : (संपा.) जागतिकीकरणाचा मराठी भाषा व माहित्यावरील प्रभाव, प्रशांत पब्लिकेशन्स, जळगाव, २०१४. पृ. ६२-६३.

National - Journal
Registration No. 3341/2010

iiif5 Impact Factor (IIFS) 6.625
Vol. No. 29
February - 2023
ISSN No. 2277-4858

THE KONKAN GEOGRAPHER

Interdisciplinary Peer Reviewed Refereed
National Research Journal

Half-Yearly

Co-Editor
Dr. S. A. Thakur

Chief-Editor
Dr. R. B. Patil

KONKAN GEOGRAPHERS' ASSOCIATION OF INDIA
SINDHUDURG, MAHARASHTRA - 416602

43	Post pandemic Tourism Development in Pawankhind and surrounding area case study emphasized on Eco-Tourism and Sustainable Development	Mr. S. A. Meneta	199
44	A Socio-Economic Analysis of Migrant Agricultural Laborers in Haryana: An Empirical Study of Sonapat District	Dr. Jogender Singh Khokhar	194
45	Religious Tourism in Beed: Problems and Prospect	Miss. Megha M. Yulkarra	201
46	Status of Tourism Awareness among Destination Population: A Case Study of Malvan Taluka in Sindhudurg District of Maharashtra	Ms. Anuradha R. Ganade Dr. Ravindra G. Ganade	206
47	Tourism in Goa: Sustainability Issues	Shweta J. Yadav	208
48	Recent Trends in Medical and Health Tourism in India	Ms. Shilpa Satarkar	211
49	भाग विनमरा सहकारी संस्थानचे योगदान तळवडे विविध कार्यकारी सहकारी सेवा सोसायटी लि. तळवडे:व्याप्त अभ्यास	डॉ. शिवराम ए. टाकूर प्रा. रिता आर. टाकूर प्रा. समिखा टी. भाईकर	214
50	शिंपदुने जिल्ह्यातील शैक्षणिक पर्यटनाच्या संगी- एक अभ्यास	प्रा. डॉ. देविदास वि. हारीशले प्रा. दगन युगल खान	221
51	महाराष्ट्रातील कृषी पर्यटन संगी आणि आव्हाने	डॉ. पवार अविनाश विलासराव	224
52	मराठवाडा प्रदेश के प्रसिद्ध पर्यटन स्थल	प्रा. डॉ. पवार आर. एस.	228
53	प्रभाकर श्रीयं का नाटक दुला : नारी विमर्श का दरतावेज	प्रा. हवीरराव माकली भीमले	231
54	महाराष्ट्रातील ज्योतिर्लिंगांचा भौगोलिक अभ्यास	नीलिमा केसरीनाथ पाटील	235
55	पर्यटन आणि आर्थिक विकास	प्रा. डॉ. मुरलीधर मायकनाड	239
56	वर्षा एवं वृषि सिंचित क्षेत्र का तुलनात्मक अभ्यास : सवाई माधोपुर जिले की बागनवास तहसील के सन्दर्भ में	डॉ. नरेश मलिक राजीव कुमार मीना	244
57	सांगली जिल्ह्यातील पाळीव प्राणी बाजारवेदाचे अभिर्भावित वितरण : एक भौगोलिक अभ्यास	डॉ. नितिन. टी. देशमुख मुरल प्रमोद जगन्नाथ	248
58	रत्नागिरी जिल्ह्यातील वाढत्या पर्यटनाचा शहरी वसाहतीवर होणारा परिणामाचा अभ्यास	डॉ. राजाराम पाटील प्रा. कावळे राजकुमार	251
59	उरगानाबाद जिल्ह्यातील ज्वारी पीक केंद्रीकरण : एक भौगोलिक विश्लेषण	प्री. डॉ. एन. टी. देशमुख प्रा. डॉ. सी. व्ही. ताटे	258
60	The Influence of Channel Morphological Changes on Surround Landscape of lower Subarnarekha River Using Geospatial Techniques	Satyapriya Mahato Surajit Dutta Nalini Kanto Mahato	261

प्रभाकर श्रोत्रीय का नाटक इला : नारी विमर्श का दस्तावेज

प्रा. हंबीरराव मारुती चौगले

हिंदी विभाग प्रमुख, स. का. पाटील सिंधुदुर्ग महाविद्यालय, मालवण

सारांश :

नाटककार प्रभाकर श्रोत्रीय जी ने इला ईस नाटक के माध्यम से नारी की समस्याओं को साथ ही साथ लिंग परिवर्तन जैसी गंभीर समस्या की ओर इशारा भी किया है। आज हम 21वीं सदी में जी रहे हैं, आज स्त्री को पुरुष के बराबर माना जाता है। वह पुरुष के कंधे से कंधा मिलाकर काम करती है। हर क्षेत्र में पुरुष के बराबर है फिर भी आज स्त्रियों पर अत्याचार होता है। नाटककार श्रोत्रीय जी स्त्री की पीड़ा के साथ तथाकथित राजनेताओं की शान्तिता पर भी प्रकाश डालते हैं। आज के उन राजनेताओं की ओर वे इशारा करना चाहते हैं जो राजा मनु जैसा व्यवहार करते हैं, साथ ही प्रकृति के साथ खिलवाड़ करने वाले लोगों को सचेत भी करना चाहते हैं। मानव कितनी भी उन्नती न्यों न करे प्रकृति पर कभी भी विजय प्राप्त नहीं कर सकता। प्रकृति महाशक्ति है इस बात पर उन्होंने प्रकाश डाला है। अतः श्रोत्रीय जी का इला यह नाटक कथ्य की दृष्टि से उनकी सफल कृति मानी जा सकती है।

रीज शब्द - प्रभाकर श्रोत्रीय नाटक इला समस्या नारी विमर्श दस्तावेज

इला नाटक की कथावस्तु :

विवस्वान सूर्य और संज्ञा के पुत्र मनु मानव जाति के आद्य पुरुष माने जाते हैं। श्रद्धा मनु की महधर्मिता पत्नी है। इला की कथावस्तु भागवत पुराण पर आधारित है। इसे एक मिथक के रूप में देखा जाता है। राजा मनु राजगुरु वशिष्ठ मुनी की सहायता से पुत्र कामेष्ठी यज्ञ करते हैं। पुत्र कामेष्ठी यज्ञ करने के पहले महाराणी श्रद्धा की इच्छा का भी विचार किया जाता है। विद्याधर श्रद्धा की इच्छा के अनुसार पुत्री की कामना करता है तब उन्हें सरस्वती देवी जैसी तेजस्वी पुत्री प्राप्त होती है उसका नामकरण किया जाता है इला।

दूसरी और मनु पुत्रप्राप्ति की अभिलाषा लेकर बैठे हैं। राज्य के सभी लोग इस खबर के कारण आनंदित हैं कि राजा मनु को पुत्र प्राप्त होने वाला है। राज्य के सभी लोग आनंदित हैं ऐसी स्थिति में मनु को वास्तविक बात का पता चलता है। मनु पुत्र के स्थान पर पुत्री प्राप्त हुई यह सोचकर अचंचित हो जाते हैं। इस बात की खबर किसी को भी न लगे इसलिये श्रद्धा को चंद्रिका दासी की सहायता से उसके कक्ष में कैद कर देते हैं। वशिष्ठ जिसे दुवारा योग्य करवाने की इच्छा व्यक्त करते हैं राजगुरु वशिष्ठ अंत में इला का सुद्युम्न में परिवर्तन करने के लिये राजी हो जाते हैं। सुद्युम्न जैसे जैसे बड़ा हो जाता है वैसे वैसे मनु की चिंता भी बढ़ जाती है। युद्ध की कला सीखने के बजाय उद्यान और वनों में घूमता रहता है। उसे तलवार की अपेक्षा फूल पसंद हैं। वशिष्ठ मुनी की सलाह पर मनु सुद्युम्न का विवाह राजा धर्मदेव की पुत्री सुमती में करा देते हैं। तदुपरांत मनु सुद्युम्न का राज्याभिषेक करके तीर्थयात्रा पर चले जाते हैं। सुमती को कुछ दिनों बाद पता चलता है कि सुद्युम्न किसी चिंता में रहता है। इसी कारण सुमती सुद्युम्नको शन्यहीनता त्याग कर राजकारोबार संभालने की सूचना देती है। सुमती की फटकार के कारण सुद्युम्न अनेजित होता है और नवीन आवेषों का अनुभव करता है।

सामने लाया है, मनु एक राजा है, उन्हें अपने उत्तराधिकारी की अभिलाषा है परंतु महाराणी थड्डा एक लडकी चाहती है और वह एक सुंदर कन्या को जन्म देती है, वशिष्ठ उस कन्या को सुद्युम्न में बदल देते हैं, असल में यह प्रकृति के साथ खिलवाड़ है, प्रकृति से खिलवाड़ करने से मनु को उसकी कीमत चुकानी पड़ेगी यह वशिष्ठ के कथन से स्पष्ट होता है, वह कहते हैं-

"हट न करो महाराज...! तुम्हें तुम्हारी प्रजा को और भावी पिढीयों को ऐसे दुष्कर्म का भारी मूल्य चुकाना पड़ेगा."4

इस प्रकार प्रकृति से खिलवाड़ करने से मनुष्य नियती को बिघाड़ने की कोशिश कर रहा है यह स्पष्ट होता है.

6. पक्षपाती राजा मनु -

सत्ताधारी राजा जब प्रजा के सामने आता है तब वह बड़ा आदर्शवादी बन जाता है, और यह आवश्यक भी होता है, राजा अपने व्यक्तिगत जीवन में इस आदर्श का पालन करता है या नहीं यह कोई नहीं देखता, राजा मनु का यह पक्षपाती स्वभाव उनके कथन से स्पष्ट होता है, यह इला से कहते हैं-

"दुसरो की कन्याओं से प्रेम करना और अपने लिये कन्या चाहना दो अलग बातें हैं देवी."5

राजा मनु भी ऐसे ही व्यक्तित्व वाले राजा हैं, जब सामाजिक समारोह होते हैं ऐसे मौके पर वे लडकियों के प्रति महिलाओं के प्रति अपना प्रेम जताते हैं लेकिन खुद की बेटी इला को पुत्र में परिवर्तित करवा देते हैं, आज के सत्ताधारी राजनेता भी इसी प्रकार के होते हैं इस ओर नाटककार इशारा करते हैं.

7. प्रकृति महाशक्ती है -

मनुष्य विज्ञान के बल पर दिन ब दिन उन्नति के नये नये शिखर छू रहा है, स्वतंत्रता प्राप्ति के बाद हमने काफी उन्नति की है, इसके पीछे मानव की इच्छाशक्ती और विज्ञान का महारा है, प्रस्तुत नाटक में लिंग परिवर्तन जैसी घटना दिखाई गई है, आज तक ऐसा कुकर्म कभी नहीं हुआ, प्रस्तुत नाटक में वशिष्ठ मुनी प्रकृति का महत्व राजा मनु को बता देते हैं- "नहीं महाराज मुझे धर्म संकट में मत डालो प्रकृति महाशक्ती है व साधना का सन्मान करती है... संसार के लिए आपने आजाने रहस्य तक खोल देती है परंतु विनाश और विकृति वह सहन नहीं कर सकती."6

श्रोत्रीय जी भविष्य की ओर इशारा करते हैं, अगर ऐसा कुकर्म यदि हुआ तो जिस प्रकार इला में परिवर्तित सुद्युम्न की अवस्था हुई उसी प्रकार की अवस्था परिवर्तित पुरुष या स्त्री की होगी, प्रकृति हमेशा समय समय पर अपना रौद्ररूप दिखाती है, जिस इला का परिवर्तन सुद्युम्न में हुआ था उसमें स्त्रियोच्चीत गुण विद्यमान थे वह अपने आपको पूर्ण पुरुष नहीं मानता था, प्रकृति महाशक्ती है यहाँ पर प्रकृति की विजय दिखाई गई है, इस प्रकार प्रस्तुत नाटक इला में लिंग परिवर्तन जैसी भयंकर घटना का चित्रण हुआ है इसके साथ साथ आधुनिक काल में भी नारी पर हो रहे अन्याय अत्याचार का चित्रण भी इस नाटक में किया गया है.

संदर्भ सूची -

1. इला - प्रभाकर श्रोत्रिय
2. वही...पृष्ठ. 63
3. वही...पृष्ठ. 63
4. वही...पृष्ठ. 102
5. वही...पृष्ठ. 105

INTERNATIONAL RESEARCH JOURNAL OF HUMANITIES AND INTERDISCIPLINARY STUDIES

(Peer-reviewed, Refereed, Indexed & Open Access Journal)

DOI : 03.2021-11278686

ISSN : 2582-8568

IMPACT FACTOR : 6.865 (SJIF 2023)

An Analysis of Different Hotel Sizes and Hotel Service Quality in Sindhudurg District

Dr. Sumedha Naik

Assistant Professor,

HoD of Accountancy,

S. K. Patil Sindhudurg Mahavidyalaya,

Malvan, Dist. Sindhudurg (Maharashtra, India)

E-mail: sumedhanaik2@gmail.com

DOI No. 03.2021-11278686 DOI Link :: <https://doi-ds.org/doi/10.2023-88862313/IRJHISIC2302004>

Abstract:

The tourism industry is one of the most rapidly growing service industries in the world, and it is largely driven by the hotel industry. Hotels provide a home away from home for travelers, offering them a comfortable and safe place to stay while they explore new places. The hotel industry has been instrumental in driving growth in the tourism sector, as it provides travelers with a range of services such as accommodation, food and beverage services, entertainment, and other amenities. As more people travel around the world for leisure or business purposes, hotels are becoming increasingly important to ensure that travelers have an enjoyable experience.

The hotel industry is highly dependent on customer satisfaction for its revenue. The quality of service provided by hotels plays a major role in determining the level of customer satisfaction. Customers expect to receive high-quality services from hotels, and if they are not satisfied with the services, they will not return to the hotel or recommend it to others. Therefore, it is important for hotels to ensure that their services meet the expectations of their customers in order to maximize their revenue.

This study aims to explore the relationship between hotel size and the perceived service quality by customers in Sindhudurg District. The research will focus on understanding how hotel size affects the hotel service quality and how this can be used to enhance customer satisfaction. The findings of this study will provide valuable insights into the factors that influence customer satisfaction in hotels, which can be used by hotel owners and managers to improve their services.

Keywords: Hotel Service Quality, Customer Expectations, SERVQUAL, Customer Perception, Dimensions of Service Quality, Sindhudurg District, Hotel Size

1. Introduction:

The hospitality industry is highly competitive and it is essential for hotels to attract new customers and retain existing ones. The hotel services are perishable, meaning that today's empty

room cannot be sold tomorrow. Therefore, hotels must find ways to maximize their occupancy rate and ensure that their services are not wasted. This can be done by utilizing various strategies such as offering discounts, providing excellent customer service, and using innovative marketing techniques. Hotel services are complex and difficult to manage due to their intangible and heterogeneous nature. The human factor involved in providing hotel services further complicates the process of achieving customer satisfaction. Providing quality service is essential for any business to keep their customers satisfied and coming back. Quality service means meeting the expectations of guests and providing them with an experience that exceeds their expectations. It is important to maintain the quality of service in order to ensure that guests are happy and satisfied with their experience. Quality service can be achieved by understanding the needs of guests, providing timely responses, and delivering services that meet or exceed expectations. By doing so, businesses can ensure that they are providing a high-quality experience for their customers and keeping them coming back for more.

Measuring service quality is a complex process that requires comparing expected service with perceived service (Gronroos 2000, Zeithaml et al. 2006). It is difficult to quantify expectations and perceptions, as they are subjective and can vary from person to person. However, it is important to measure the quality of services in order to ensure customer satisfaction and loyalty. By understanding the gap between expected and perceived service, businesses can identify areas for improvement and make necessary changes in order to provide better services.

The study aims to understand how different sizes of hotels affect the perceived service quality of customers.

2. Objective:

1. To explore the relationship between Hotel Size and Perceived Service Quality in Sindhudurg District.

3. Hypothesis:

This study aims to investigate whether the degree of perceived service quality for various sizes of hotels differs or not. To this, we formulated and tested the following hypothesis:

H₀: There is no significant difference in the Perceived Service Quality across various hotel sizes.

H₁: There is a significant difference in the Perceived Service Quality across various hotel sizes.

4. Research Methodology:

Sindhudurg District, situated on the western coast of India, has become the first-ever tourism district in India. It has become a popular tourist destination due to its beautiful beaches and rich cultural heritage. 600 hotel customers from 8 talukas in district were surveyed using a modified

5. Hotel Size and Service Quality:

The sample hotels were classified into three distinct size categories, namely Small Size Hotels, Medium Size Hotels and Budget Hotels. Hotels that offer up to ten lettable rooms are classified as Small size hotels, while those with 11 to 20 lettable rooms are considered Medium size hotels. Hotels which have the capacity to offer accommodation in 21 to 30 rooms are considered to be Budget Hotels.

Three sub-hypotheses were formulated to study the changes in levels of expectation and perception and service quality across all five dimensions of service quality, throughout different hotel sizes in Sindhudurg District.

A) Sub-hypothesis: Hotel Size and Expectation Level

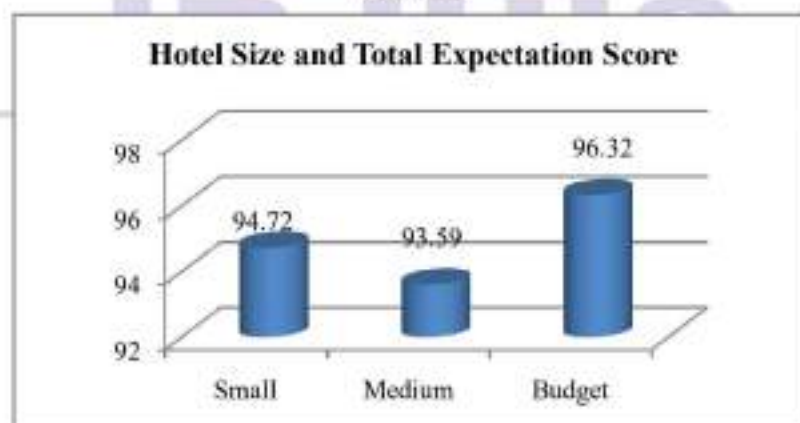
We formulated the following sub-hypothesis to assess the variation in the level of Expectation for different sizes of the hotels.

Ha₀: Expectation level of the customers is not significantly different for various hotel sizes.

Ha₁: Expectation level of the customers is significantly different for various hotel sizes.

The hypothesis was tested to compare the expectation levels of customers for three hotel sizes, it was found that expectation level for tangible (D1), reliability (D2), and assurance (D4) dimensions are significantly different, while for responsiveness (D3) and empathy (D5) dimensions, it was significantly not different. Ultimately, total expectation level does not show the statistically significant difference for different hotel sizes [$F(2,597) = 1.770, p = .171$] Hence, we failed to reject the null hypothesis. In short, the customers' expectations have no significant variations according to the hotel sizes.

Chart 1

D1-Tangible, D2- Reliability, D3- Responsiveness, D4- Assurance, D5-Empathy

The table 1 above indicates the influence of Hotel Size on the customer expectations in three dimensions: Tangible, Reliability and Assurance. It further shows that there is significant relationship of hotel size on customer perception for Tangible, Reliability, Assurance and Empathy dimensions of service quality. In the end, Tangible, Assurance, Responsiveness and Empathy dimensions of perceived service quality are significantly related with the hotel size.

7. Conclusion:

Based on the analysis, it is evident that different hotel sizes have a notable influence on the quality of service that is perceived by customers. It is concluded that different hotel sizes has significant relationships with the perceived service quality. It is inferred that the perceived service quality of hotels is differently related with various sizes of the hotels. Taking into account this fact, the hoteliers should consider the expectations of their customers in order to effectively manage their perceptions, further to improve service quality and customer satisfaction.

8. References:

1. Grönroos, C. (2000). *Service Management and Marketing. A customer relationship management approach*. 3rd Edition, reprint by Wiley India, New Delhi.
2. Zeithaml, V.A., Bitner, M.J., Gremler, D.D. and Pandit, A. (1996). *Services Marketing- Integrating Customer Focus across the Firm* (4th Ed.). New Delhi: Tata McGraw-Hill Edu. Pvt. Ltd., pp.4-6.
3. Zeithaml, V.A., Bitner, M.J., Gremler, D.D. and Pandit, A. (1996). *Services Marketing- Integrating Customer Focus across the Firm* (4th Ed.). New Delhi: Tata McGraw-Hill Edu. Pvt. Ltd., pp.4-6.
4. Zeithaml, V.A., Parasuraman, A. and Berry. L.L. (1990). *Delivering Quality Service: Balancing Consumer Perceptions and Expectations*. The Free Press, New York, NY.
5. Zeithaml, V.A.; Bitner, M.J. & Gremler, D.D (2006). *Services Marketing*. Boston: McGraw-Hill.
6. Naik Sumedha (2019). *Measurement of Service Quality of Hotel Industry in Sindhudurg District*, University of Mumbai, India.

ISBN: 978-93-88901-22-2

PERSPECTIVE:

MULTIDISCIPLINARY APPROACH

Chief Editor:

Dr. Sukhada Jambale

Editors:

Dr. Sunetra Dhere

Mr. D. G. Shewale

Dr. M. M. Kamat

Published By:

Bhumi Publishing

First Edition: 2022

Perspective: Multidisciplinary Approach

(ISBN: 978-93-88901-22-2)

Chief editor:

Dr. Sukhada Jambale

Editors:

Dr. Sunetra Dhere

Mr. D. G. Shewale

Dr. M. M. Kamat

Bhumi Publishing

December 2022

First Edition: December, 2022

ISBN: 978-93-88901-22-2

© Copyright reserved by the Editor

Publication, Distribution and Promotion Rights reserved by Bhumi Publishing, Nigave Khalasa, Kolhapur

Despite every effort, there may still be chances for some errors and omissions to have crept in inadvertently.

No part of this publication may be reproduced in any form or by any means, electronically, mechanically, by photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the publishers.

The views and results expressed in various articles are those of the authors and not of editors or publisher of the book.

Published by:

Bhumi Publishing,

Nigave Khalasa, Kolhapur 416207, Maharashtra, India

Website: www.bhumipublishing.com

E-mail: bhumipublishing@gmail.com

Book Available online at:

<https://www.bhumipublishing.com/books/>

14.	POST PANDEMIC CHALLENGES: CHANGE IN PSYCHOLOGY OF STUDENTS IN LEARNING Mugdha Tanmay Joshi	73 – 76
15.	ROLE OF TECHNOLOGY IN TEACHING-LEARNING Shaikh Tahemina Naaz and Kaneez Fatima	77 – 80
16.	EVALUATION OF ACADEMIC PERFORMANCE USING DEEP LEARNING Omkar R. Ghatage	81 – 87
17.	AN APPLICATION OF ICT IN DIFFERENT LIBRARY SERVICES: A STUDY OF CHETANA'S SHRI. MANSUKHLAL CHHAGANLAL LIBRARY Sanjay N. More	88 – 97
18.	ROLE OF ACADEMIC LIBRARIES IN RESEARCH SUPPORT SERVICES: AN OVERVIEW Dadaji Govinda Shewale	98 – 103
19.	REFERENCE SOURCES IN THE LIBRARY Rahul Shewale	104 – 109
20.	EXPERIENTIAL LEARNING IN ACCOUNTANCY EDUCATION FOR COMMERCE STUDENTS Sumedha Naik	110 – 114
21.	AN OVERVIEW OF CURRENT MARKETING TRENDS Hrishikesh Ramchandra Rane	115 – 118
22.	A STUDY ON PREFERRED INVESTMENT AVENUES AMONG SALARIED PEOPLE WITH REFERENCE TO DEVGAD, SINDHUDURG, MAHARASHTRA Tanvi Vaibhav Ghare	119 – 125
23.	USE OF PESTICIDES IN MANGO CULTIVATION IN DEVGAD: A SURVEY Nutan Sachin Kadam	126 – 132
24.	ETHNOBOTANICAL STUDY OF FEW MEDICINAL PLANT IN DEVGAD V. B. Kunure, R. P. Jadhav and V. R. Naik	133 – 141
25.	नविन शैक्षणिक धोरण - एक चिकित्सा अविनाश विनायक बापट	142 – 144
26.	नविन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 – मूलभूत विज्ञान शाखेतून उच्च शिक्षण चंद्रकांत दत्तात्रय भेंकी	145 – 148
27.	इतिहास आणि नवीन शैक्षणिक धोरण २०२२ सचिन शांताराम दहिबावकर	149 – 152

EXPERIENTIAL LEARNING IN ACCOUNTANCY EDUCATION FOR COMMERCE STUDENTS

Sumedha Naik

S. K. Patil College, Malwan

Corresponding author E-mail: sumedhanaik2@gmail.com

Abstract:

In India, ages ago, Gurukul imparted education, through various experiences under the supervision of the Guru. Guru and the disciples interacted in a natural environment, which created a lively atmosphere for learning by experience. Experiential learning is a process of learning wherein students learn by doing.

Teaching-learning process of accountancy has been more challenging in this dynamic business environment. The major objective of this process is to enable learners to cope up with the challenging business world. The constant changes must be continuously adopted by the teachers and learners. These learners are the future practitioners of accounting in various businesses hence proper application of knowledge in accounting is equally important. Here, experiential learning plays vital role.

The present teaching learning process of accountancy is restricted to classroom teaching. Although it has incorporated information and communication technology, it has limitations to develop the employability skill sets of students.

This study highlights the benefits of experiential learning in accountancy. This paper presents various modes of experiential learning for enhancement of accountancy education at undergraduate level. Furthermore, it is an attempt to bring forward the obstacles in experiential learning in accountancy.

Keywords: Experiential Learning, Accountancy, Role Play, Internship, Student Teaching, ServiceLearning, Research

Introduction:

In the current era of globalization, business expectations from accounting professionals have increased tremendously. The skills required for that are changing and increasing day by day. The accounting world has experienced a journey from single entry system to double entry system. The accounting world has changed even more since the introduction of e-commerce. Digital technology has revolutionized the skills and knowledge of accounting professionals. In all such changing business environment, accounting education does not seem to have changed to that extent. The new education policy being implemented in India, with emphasis on experiential learning, is a harbinger of change. Experiential learning is not new in India, it is traced back to

can conduct various surveys of business enterprises and analyze the responses to get a deeper understanding of financial decisions.

Conclusion:

It is need of hour to bring accounting education out of the traditional framework. Accountancy can be taught outside the classroom through various means of EL. University and Board of Studies should take initiative for this meticulous endeavor. While executing Nations Education Policy in India, all the higher education stakeholders should take combined efforts for introducing EL in accounting education. While incorporating EL in-accounting teaching-learning process, the obstacles should be addressed. Furthermore, Accountancy teachers need to acquire the necessary skills to impart experiential learning along with classroom teaching. New assessment and evaluation strategies to be developed for feedback and outcome of EL in accountancy learning. In conclusion, there is no substitute for experiential learning if student-centered education is to be imparted, all stakeholders must accept the fact and act accordingly, for coping with highly changing business environment.

References:

1. Rafiuddin Ahmed (2019). Experiential Learning in Accounting Education: What is Known, What Needs knowing?, Proceedings of the 19th Asian Academic Accounting Association (FourA) Annual Conference 2019 24-26 November 2019, Seoul, Korea, available online at <https://www.foura.org/>
2. Donald W. Gribbin (2005). How to Conduct a Successful Accounting Field Trip, *Management Accounting Quarterly*, Fall 2005, Vol.7 (1), pp 44-50
3. Ramón-Dangla Remedios, Rico Gómez María L., Ponce Gea Ana I (2021). Evaluation of the use of role play in financial accounting, *Education*, Vol. 42 (07) 2021, Art. 3, ISSN: 0798-1015 DOI: 10.48082/espacios- a21v42n07p03 available online at <https://www.revistaespacios.com>
4. Susanne O'Callaghan, Raymond J Elson, John P Walker (2012). Using Role Play as an Experiential Learning Tool to Introduce Students to Auditing, *ABD Journal*, Volume 4 Number 2, 2012, available online at <https://www.ship.edu/>
5. Timothy G. Bryan, Mark A. McKnight, Brett L. Bueltel, Andrew T. Dill, Jamie L. Seitz (2021). Incorporating Experiential Learning Into The Accounting Curriculum: Best Practices And Lessons Learned From A Recently Implemented Curriculum, *Global Journal of Accounting and Finance*, Volume 5, Number 1, 2021, pp. 75-86 available online at <https://mds.marshall.edu>
6. <https://press.roberthalf.com/2019-11-18-Survey-6-In-10-Workers-Met-With-Mishaps-When-Starting-A-New-Job>
7. https://www.ijbhtnet.com/journals/Vol_3_No_3_March_2013/1.pdf

Peer Reviewed Refereed and UGC
Listed Journal (Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - XI, Issue - II
April - June - 2022
ENGLISH PART - I

IMPACT FACTOR // INDEXING
2020 - 6.306
www.sjfactor.com

Ajanta Prakashan

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - XI

Issue - II

April - June - 2022

ENGLISH PART - I

Peer Reviewed Refereed
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2020 - 6.306
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole

M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan

Aurangabad. (M.S.)

The information and views expressed and the research content published in this journal, the sole responsibility lies entirely with the author(s) and does not reflect the official opinion of the Editorial Board, Advisory Committee and the Editor in Chief of the Journal "AJANTA".
Owner, printer & publisher Vinay S. Hatole has printed this journal at Ajanta Computer and Printers, Jaisingpura, University Gate, Aurangabad, also Published the same at Aurangabad.

Printed by

Ajanta Computer, Near University Gate, Jaisingpura, Aurangabad. (M.S.)

Printed by

Ajanta Computer, Near University Gate, Jaisingpura, Aurangabad. (M.S.)

Cell No. : 9579260877, 9822620877, Ph. No. : (0240) 2400877

E-mail : ajanta6060@gmail.com, www.ajantaprakashan.com

AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - Impact Factor - 6.306 (www.sjifactor.com)

CONTENTS OF ENGLISH PART - I

S. No.	Title & Author	Page No.
14	Development Policy and Alternative Development - A Study Dr. K. R. Chavan	98-107
15	Problems and Challenges Faced by Post Graduate Candidates Regarding Employment Mrs. Manisha Manoj Chaudhari	108-111
16	A Study on Impact of Foreign Direct Investment Inflows on Indian Economy Ms. Prajakta H. Paralkar	114-120
17	Quality Enhancement in Higher Education in India Dr. Sumedha Naik	121-127
18	Effective Assessments of Education and Income on Rural Poverty in Maharashtra: Special References Marathwada Region Dr. Santosh Nandkumar Wadhawankar	128-134
19	MSME in India - Contribution in Economic and Social Development K. B. Chougule	135-140
20	Technology Adoption and Government Schemes for MSME in India Dr. Harshal N. Tamhankar Lata P. Suvarnekar	141-146
21	Impact of COVID-19 Pandemic on India Mr. Jayant Ghatage	147-154

17. Quality Enhancement in Higher Education in India

Dr. Sumedha Naik

Assistant Professor, Department of Accountancy K. S. D. S. Mandal's S. K. Patil Sindhudurg Mahavidyalaya, Malvan, Dist. Sindhudurg - Maharashtra.

Abstract

The concept of quality and quality assurance is not new. Various countries have evolved their models of Quality Assurance in the field of higher education. In India, NAAC is continuously providing insight to raise the awareness for quality assurance in higher education. The HEIs should prepare students for global competencies to face the changing global scenario. The HEIs should imbibe, demonstrate & institutionalize the quest for excellence.

The institution, faculty, parents and students are the stakeholders of higher education. The role of different stakeholders is very important in pursuing quality. The paper looks at the importance of student participation, lists the areas, activities of student participation & the problems in their participation. Academic institutions need to expand their ideas for student participation in quality enhancement and quality assurance. The purpose of this study is provide a conceptual framework for inclusion of students in quality enhancement in higher education institutions. This paper also provides suggestions to solve the issues in student involvement for quality assurance.

1. Introduction

Quality Enhancement in higher education is a deliberate process of change that leads to improvement. It is an inclusive concept and a collective enterprise. Students, being an integral part of higher educational community, must be seen as partners who are in the centre of interest of the higher educational institutions. At institution level, students must have the right to take part in decisions making as equal partners in all issues. Students must have the right to participate in the preparation, implementation and evaluation of decisions concerning students including education, students' welfare and any other affairs that students see relevant. Any HEI needs to ensure that students have voice at all stages of the decision making process, formulating the learning and teaching practices and that the views of students are to be considered as the primary evidence on which the quality of teaching and learning is evaluated.

outbreak, online teaching-learning, online meets are the new normal for HEIs and their stakeholders.

Higher education has a role in developing the democratic culture, without which democratic institutions cannot function and democratic societies cannot exist. It is important to realize that these attitudes cannot be developed simply by seeing and learning. Doing is of the essence. Therefore, students must be encouraged to participate, and they must feel that their participation has an impact. The action is always here and now.

References

1. Karen Gross and Pamela Godwin, Education's Many Stakeholders, <http://www.universitybusiness.com>
2. Ian Macpherson, Ross Brooker and Tania Aspland, Investigating the inclusion of teachers, parents and students in curriculum leadership: some emerging issues
3. Maassen, P. (2000), Editorial. *European Journal of Education*, 4, 377-83.
4. Prasad, V.S. (2006), 'NAAC Year of student participation', NAAC News, Vol. VI
5. Patil Jagannath, (2005) Project group on Student Participation in Quality Assurance
6. Prasad V.S. and Patil Jagannath (2006). Student Participation as Key Element of Quality Assurance in Higher Education, *University News*, Vol. 44 No. 21 P. 1-5.
7. Ganesh Hegde (2006), Promoting Student Participation In Quality Enhancement
8. Sjur Bergan, Student Participation In Higher Education Governance
9. OECD Seminar(2006), The future of higher education: the stakeholders' perspective
10. NAAC Module, Student Participation in Quality Enhancement
11. Baldrige, 2011-12 Education Criteria for Performance Excellence.

Peer Reviewed Refereed
and UGC Listed Journal

ISO 9001:2015 QMS
ISBN / ISSN

An International Multidisciplinary
Quarterly Research Journal

AJANTA

ISSN - 2277 - 5730

Volume - XI, Issue - II, April - June - 2022

Impact Factor 2020 - 6.306 (www.sjifactor.com)

Is Hereby Awarding This Certificate To

Dr. Sumedha Naik

In Recognition of the Publication of the Paper Titled

Quality Enhancement in Higher Education in India

Ajanta Prakashan,
Jaisingpura, Near University Gate, Aurangabad. (M.S.) 431 004
Mob. No. 9579260877, 9822620877 Tel. No.: (0240) 2400877,
ajanta6060@gmail.com, www.ajantaprakashan.com

Editor : Vinay S. Hatole

National - Journal
Registration No. 3341/2010

ijf Impact Factor (IJF) 6.625
Vol. No. 29
February - 2023
ISSN No. 2277-4858

THE KONKAN GEOGRAPHER

Interdisciplinary Peer Reviewed Refereed
National Research Journal

Half-Yearly

Co-Editor
Dr. S. A. Thakur

Chief-Editor
Dr. R. B. Patil

KONKAN GEOGRAPHERS' ASSOCIATION OF INDIA
SINDHUDURG, MAHARASHTRA - 416602

19	Deforestation : Development or Destruction	Dr. Urmila Sabharwal	87
20	Hanagal -Tourist center of Western Karnataka	Dr. Prakash B. Holer	90
21	A Spatio-Temporal Changes of Female Workers : A Case Study of Ahmednagar District (MS)	Prof. Dr. S. Y. Narke	94
22	Static Analysis of Bhyari Landslide and its Consequences in Pinder Valley, Uttarakhand, India	D. D. Chauniyal Surajit Dutta	100
23	Rural Tourism and Community Development – A Case study of Raghurajpur, Odisha	Arunima Bhattacharya Dr. Rajaram Patil	107
24	Development of Education System in India: Some Reflection on Issue	Dr. Anil Kumar	112
25	Spatial Distribution of Periodicity of Market Centers in Nanded District : A Geographical Study	Dr. B. T. Patil Dr. V. R. Rathod	116
26	Decadal Changes In Urban Population Growth of Malvan	Dr. S. A. Thakur Rita R. Thakur	118
27	Global Warming in Twenty First Century : A Gigantic Challenge	Dr. Sucheta Yadav	123
28	A Comparative Study of Tourists Visiting Heritage Tourism places in India.	Mr. Aniket G. Jadhav	126
29	Future of Commercial Banking Sector in Indian Economy	Dr. M. R. Khot	129
30	An Analysis of Impact of Tourism on Economy : A Case Study of Mumbai City	Asha Kadam Dr. Shivram Thakur	134
31	Role of Tech-proficiency in Hotel Customer Expectations in Sindhudurg District	Dr. Sumedha Naik	141
32	Tourism Center's in Bhimashankar and Trimbakeshwar Maharashtra A: Geographical Study	Dr. R. D. Khakre	146
33	Transport Connectivity of Panvel Node	Prof. Priti P. Mahajan	150
34	To Study the Acoustic Effect of face Wears and Impersonation on Speech Samples.	Mr. Sanket S. Belekar	154
35	Biodiversity and distribution of mangroves in Waddatar (Devgad) Creek, in Sindhudurga.	Mestry U. D.	158
36	Impact of Climate Change on the Forest Phenology : A Case Study of Koderma Wild Life Sanctuary, Jharkhand	Dr. Abhay K. Singh	161
37	Tourism in Mahendergarh District, Haryana: Recent Trends and Future Potentiality	Dr. Sucheta Yadav	167
38	Recent Trends in Transport Infrastructure under tourism in Goa and Public Policy	Dr. Agnela A. D. Dias e de Souza	171
39	An Empirical Analysis of Migrant Agricultural laborer's Impact on Local Laborers: A case of Haryana State	Dr. Jogender Singh Khokher	175
40	A study of the effectiveness of eco-friendly action initiatives Implemented in solid waste management	Dr. Baban K. Shingare	181
41	Problems and Prospect of Agro-tourism in Konkan Region of Maharashtra	Mrs. Anupama R. Kamble Mr Rajkumar D. Kamble	184
42	Impact of Covid -19 on Agriculture Sector in India	Dr. Ramjan F. Mujawar	187

Role of Tech-proficiency in Hotel Customer Expectations in Sindhudurg District

Dr. Sumedha Naik

S. K. Patil Sindhudurg Mahavidyalaya, Malvan, Dist. Sindhudurg

Abstract :

Tourism industry is booming service industry substantially backed by the hotel industry. Hotel industry takes care of people who are away from home by providing them with a safe roof and other basic and luxury services as per their requirements. Hotel industry revenue depends highly on customer satisfaction. The customer satisfaction is closely related to the service quality of hotel services.

Technological innovations have changed the face of travel, tourism and hotel business in terms of marketing, service design, service delivery, feedback mechanism, cost efficiency and increased profitability resulting in increased investments in the hotel industry. The internet has lessened the communication gap between the traveler and the service provider. Numerous websites put forth the unique features and competitive pricing for different types of travelers. Technology led destination marketing, existence of online travel agencies and online hotel booking providers are setting the tone of leisure and business travels. Hotel customers have expectations about their stay in hotels and hotel services. They compare their expectations with their perceptions, which lead to service quality. Hence it is essential to analyze various factors of customer expectations.

This study measures the expectations of hotel customers and further studies the influence of technology proficiency of the customers on their expectation level. It is an attempt to highlight various factors of technology proficiency and their relation with service quality dimensions.

Keywords : Hotel Service Quality, Customer Expectations, SERVQUAL, Customer Perception, Dimensions of Service Quality, Sindhudurg District

Introduction :

The Hotel services are perishable and hence, today's empty room cannot be sold tomorrow, so it is needed to attract new customers and hold on to existing customers. Besides, customers are equipped with the easy availability of hotels and wide choice due to competitive market conditions. Hence, customers' satisfaction plays a vital role in hotel business, though it is difficult to achieve because of various factors such as intangibility and heterogeneity aspects of hotel services, human factor involved in service performance, unavailability of sufficient time to rectify the service and communication gap between service provider and the customers and many factors that are beyond control of the service provider. Hence, it is essential to maintain the service quality to keep guests satisfied by fulfilling their expectations. Measurement of service quality enables the hoteliers to identify their errors in the service performance, and to follow up the corrective measures and to prevent those errors in critical areas in further service processes. To measure the service quality, expected service and perceived service need to be compared though it is difficult to quantify the expectations and perceptions of the customers (Gronroos 2000, Zeithaml et al. 2006).

The term expectation as used in service quality literature differs from the way it is used in customer satisfaction literature. In customer satisfaction literature, the expectation is treated as 'consumer's predictions about what is likely to happen in the transaction (Armstrong et al.1997).' Whereas in the service quality literature, 'expectations are viewed as the needs and desires of consumers', that is, 'what they feel a service provider should offer rather than does offer (PZB 1990, 1991).'

Chart 7 below shows that the respondents booking hotels through the Tour Operators have higher expectations for the Responsiveness dimension as compared to others. Similarly, Chart 8 reveals that respondents booking through the Tour Operators have more expectations about Assurance dimension.

Chart 7

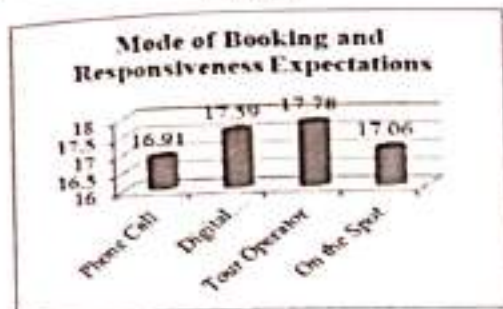

Chart 8

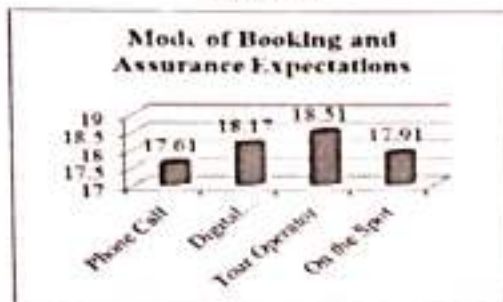

Chart 9 below indicates that the expectations of the respondents referring the Online Reviews are higher in the case of Assurance dimension. Chart 10 points out that the Tangible expectations of the guests who got information about the hotel from Digital Media are higher than the other guests who used other sources of information.

Chart 9

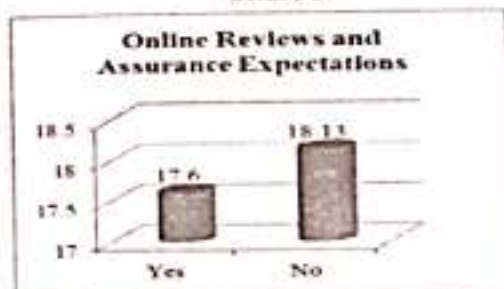
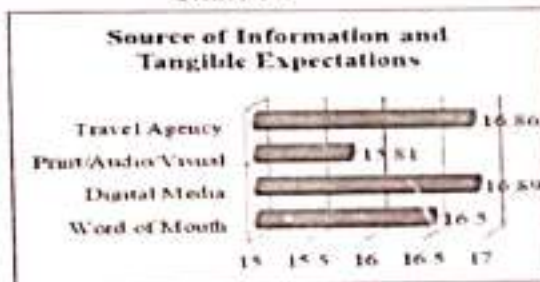

Chart 10

Conclusion:

Although the Tech-Proficiency variables have an impact on some of the dimensions, they do not influence the total score of expectations, and we failed to reject the null hypothesis. It means that the mode of booking, mode of payment, online price comparison, online services comparison, reading online reviews and source of information have no statistically significant role in framing the level of expectations of the hotel customers. However, this study does not include the measurement of impact of Tech-Proficiency on hotel customer perceptions and the perceived service quality.

References

- 1) Armstrong, R. W., C. Mok, F. M. Go, and A. Chan (1997). The Importance of Cross-Cultural Expectations in the Measurement of Service Quality Perceptions in the Hotel Industry. *International Journal of Hospitality Management* 16 (2): 181-90.
- 2) Gronroos, C. (2000) *Service Management and Marketing. A customer relationship management approach* 3rd Edition, reprint by Wiley India, New Delhi.
- 3) Zeithaml, V.A., Bitner, M.J., Gremler, D.D and Pandit, A. (1996) *Services Marketing-Integrating Customer Focus across the Firm* (4th Ed.) New Delhi: Tata McGraw-Hill Edu. Pvt. Ltd., pp 4-6
- 4) Zeithaml, V.A., Bitner, M.J., Gremler, D.D and Pandit, A. (1996) *Services Marketing-Integrating Customer Focus across the Firm* (4th Ed.) New Delhi: Tata McGraw-Hill Edu. Pvt. Ltd., pp 4-6

REVIEW OF LITERATURE ON SERVICE QUALITY OF HOTEL INDUSTRY

Dr. Sumedha Naik

Assistant Professor, S. K. Patil Sindhudurg Mahavidyalaya, Malvan, Dist.
Sindhudurg, Maharashtra, India.

Corresponding Author- Dr. Sumedha Naik

Email-sumedhanaik2@gmail.com

DOI- 10.5281/zenodo.7070182

Abstract

The hotel industry has peculiar features being a 24/7 open service industry with a primary objective of providing accommodation, food and basic amenities. Being a service industry, Service quality is a vital requirement and determinant of competitive advantage for creating and continuing positive and satisfactory associations with the customer in hotel industry. Numerous researchers worldwide studied the Service quality gaps in Hotel Industry, dimensions of hotel service quality, expectations and perceptions of hotel service quality and its relationship with customer satisfaction. This paper presents an overview of the literature regarding the service quality of Hotel Industry and studies analysing service quality gaps, studies analysing factors influencing expectations and perceptions of hotel customers. It further provides the review of studies applying SERVQUAL as a tool for measuring service quality and the reliability and validity of the SERVQUAL scale.

Keywords: Hotel Industry, Service Quality, Expectations, Perceptions, Hotel Services, SERVQUAL

Introduction

Tourism is an engine of cultural exchange that enables tourists to explore and discover the beauty, art and history of the world. Tourism endeavor invites people across the world to come and visit a country or a destination. There are mainly two types of travellers, business travellers and leisure travellers. Business travellers visit many places for their business development. Hotel industry caters to their business needs like organizing meetings, conferences, exhibitions and various business events. Hotel rooms are well equipped with various types of suites to facilitate business matters. Hotels provide a full range of catering services for such business events. Leisure travellers visit various places for sightseeing, relaxation and family functions.

Online Travel Agents (OTAs) offering a single marketplace for all travel-related needs, led to fierce competition in hotel service providers. Meta search-engines like TripAdvisor and MakeMyTrip emerged as new platforms for online hotel discoveries and reservations. In the midst of this competitive environment, hotels need to retain their customers and to attract new customers for increasing the market share and consequently the hotel revenue, which is directly related to guest satisfaction. A satisfied guest acts as a 'Brand Ambassador' for the hotel wherein he stayed. Here Service quality plays an important role. Service quality is antecedent of customer satisfaction. Service quality is the difference between perceptions of the customers and expectations of the customers. The negative difference

between the perceptions and expectations is considered as the service quality gap.

Objectives of the Study

1. To review various studies on service quality of hotel services.
2. To review SERVQUAL studies in hotel industry.

Hypothesis

1. SERVQUAL is a suitable tool to analyze the service quality of hotel industry.

Methodology

This study is based on descriptive data. The secondary data used for this paper is various books, journals, dissertations, online research articles, research agency reports, eBooks, hotel & government websites, etc.

Discussion

This section presents a critical review of studies on different initiatives towards service quality of hotel services, gap model of service quality, used in previous studies and relevant research methodology and survey techniques or tools. It gives a review of applications of SERVQUAL in the hotel industry with a view to identifying the dimensions of service quality. The studies are classified in three sections below:

1. Service Quality in Hotel Industry
2. Studies Analyzing Service Quality Gaps
3. Studies Analyzing Factors Influencing Expectations and Perceptions
4. SERVQUAL as a Tool for Measuring Service Quality
5. Reliability and Validity of the SERVQUAL Scale

Service Quality in Hotel Industry

Service quality is a subjective concept, measuring the difference between expected service and perceived service, related to meeting or exceeding the expectations, aimed at the excellence of service performance. Parasuraman, Zeithaml and Berry (1985ⁱ, 1988ⁱⁱ and 1991ⁱⁱⁱ) conceptualized the 'Gap Model' of service quality and after refinement and reassessment

developed an instrument for measuring the service quality in service organizations, known as SERVQUAL. It was developed, tested and adapted during various researches in cooperation with the Marketing Science Institute from Texas and numerous companies operating in the service sector. The model is based on the comparison of the expected service and the perceived service and believes that service quality is the gap between expectations and perceptions reflecting the client's evaluation of service quality (Griznic 2007^{iv}). Hence, it was named the 'Gap Model' of service quality.

The SERVQUAL scale consists of 22 items of service attributes, which can be classified into five dimensions of service quality for assessing customer perceptions and expectations regarding the quality of service. A level of agreement or disagreement with a given item is rated on a seven-point Likert scale. Parasuraman et al. (1988) asserted that the SERVQUAL scale deals with perceived quality and looks specifically at service quality, not customer satisfaction. They further stated that perceived service quality is a global judgment or attitude concerning the superiority of service whereas satisfaction is related to a specific transaction. Perceived quality is a form of attitude, related to, but not the same as satisfaction, and resulting from a comparison of expectations with perceptions of performance (Rowley 1996^v).

According to PZB (1990), **Service quality scores (Q) can be measured by subtracting the customer's perception score (P) from the customer's expectations score (E).**

It can be denoted by the equation: $Q = P - E$. The results of the equation are used to identify positive and negative gaps. A positive result means that the perceived service exceeds the expected service, while a negative result means low quality of service. PZB reported that the scale had

- Service Quality. *Journal of Retailing* 64 (1): 12-40.
3. Parasuraman, A., L. L. Berry and V. A. Zeithaml (1991). Refinement and Re-assessment of the SERVQUAL Scale. *Journal of Retailing* 67 (4): 420-50.
4. Griznic Jasmina (2007). Concepts of Service Quality Measurement in Hotel Industry, *EKON. MISAO PRAKSA DBK. GOD XVI. (2007) BR. 1. pp.81-98.*
5. Rowley Jennifer (1996). Managing quality in information services, *Information Services & Use* Vol 16 (1), accessed from <http://www.dsr.gov.in/pubs/itt/itt9701/quality.htm> retrieved on April 4, 2016.
6. Olive Gabbie and Martin A. O'Neill (1997). SERVQUAL and the Northern Ireland hotel sector: a comparative analysis -part 2, *Managing Service Quality*, Volume 7(1), MCB University Press - ISSN 0960-4529, pp. 43-49.
7. Mei AWO, Dean AM, White CJ (1999). Analyzing service quality in the hospitality industry. *Managing Service Quality*. 9 (2), 136-143.
8. Lau, P.M., Khatibi, A.A. & Fie, D.Y.G. (2005). Service Quality: A Study of the Luxury Hotels in Malaysia. *Journal of American Academy of Business, Cambridge*, 7(2), 46-55.
9. W. M. K. K. Karunaratne and L. N. A. C. Jayawardena (2010). Assessment of Customer Satisfaction in a Five Star Hotel - A Case Study, *Tropical Agricultural Research* Vol. 21(3): 258 - 265 (2010), available online at www.pgia.ac.lk.
10. Marković Suzan & Raspor Sanja (2010). Measuring Perceived Service Quality Using servqual: A Case Study of the Croatian Hotel Industry, *Management* 5 (3): 195-209 available online at www.fm-kp.si/zalozba/ISSN/1854-4231/5_195-209.pdf.
11. Turgay Bucak (2014). The Effect of Service Quality on Customer Satisfaction: A Research on Hotel Businesses, *International Journal of Education and Research*, ISSN: 2201-6333 (Print) ISSN: 2201-6740 (Online). www.ijern.com.
12. J. Cronin, S. Taylor, (1992). Measuring Service Quality: A Reexamination and Extension, *Journal of Marketing*, Vol. 56, No. 3 (Jul., 1992), pp. 55-68, American Marketing Association, downloaded from <http://www.jstor.org/stable/1252296> Accessed: 25/09/2014
13. Saleh, F. and Ryan C. (1991). Analyzing service quality in the hospitality industry using the SERVQUAL model, *The Service Industries Journal*, Vol.11, No.3, pp.324-43.
14. Douglas, L. & Connor, R. (2003). Attitudes to service quality - the expectation gap. *Nutrition & Food Science*, 33(4): 156-172.
15. Jeong Miyoung (1993). Consumers' attitudes of fast food restaurants in hotels M.S. thesis. University of Nevada, Las Vegas.
16. Ndhlovu Jabulani, (2001). An examination of customer service employees' self-efficacy, job satisfaction, demographic factors, and customer perception of hotel service quality delivery in Jamaica. D.B.A., Nova Southeastern University.
17. Sidin S, Rashid Z, Zainal R (2001). Measuring Customers Perceived Service Quality in Hotel Industry, *Pertanika J. Soc. Sci. & Hum.* Vol.9 No. 2, 2001, pp.71-85, ISSN: 0128-7702, Universiti Putra Malaysia Press.
18. Widjaja Deborah Christine (2005). Managing Service Quality in Hospitality Industry through Managing the Moment Of Truth: A Theoretical Approach. *JURNAL MANAJEMEN PERHOTELAN, VOL. 1, NO. 1, MARET 2005: 6 -13* <http://puslit.petra.ac.id>.
19. Md. Nur-E-Alam Siddique, Mst. Momena Akhter, Abdullah Al Masum (2013) Service Quality of Five Star Hotels in Bangladesh: An Empirical Assessment, *Asian Business Review*, Volume 2 (4) ISSN 2304-2613 (Print); ISSN 2305-8730 2013.
20. Carman, J. M. (1990). Consumer Perceptions of Service Quality: An Assessment of the SERVQUAL Dimensions. *Journal of Retailing*. 66(1), 33-52
21. Teas, K. R. (1994). Expectations as a Comparison Standard in Measuring Service Quality: An Assessment of a Re-assessment. *Journal of Marketing* 58 (1): 132-39.
21. Brady, M., J. J. Cronin, and R. R. Brand (2002). Performance-Only Measurement of

-
- Service Quality: A Replication and Extension. *Journal of Business Research* 55 (1): 17-31.
22. Buttle, F. (1996). SERVQUAL: Review, critique, research agenda. *European Journal of Marketing*, Vol. 30, No. 1, p. 8-32.
23. Lam, S. S. K. (1997). SERVQUAL: A Tool for Measuring Patients Opinions of Hospital Service Quality in Hong Kong. *Total Quality Management* 8 (4): 145-52.
24. Atilla Akbaba (2006). Measuring service quality in the hotel industry: A study in a business hotel in Turkey. *International Journal of Hospitality Management*, Volume 25, Issue 2, June 2006, pp. 170-192.

ISSN 2277- 8063 (Print)

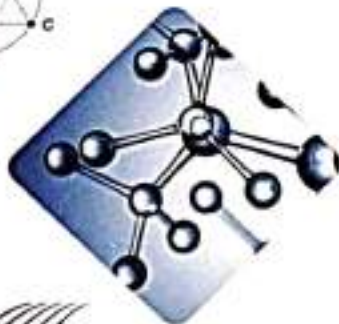
Navjyot

नवज्योत

**INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY
RESEARCH JOURNAL**

**(Science, Humanities, Social Sciences, Languages,
Commerce & Management)**

A Quarterly, High Impact Factor, Peer Reviewed,
Referred & Indexed Journal

www.navjyot.net

E-mail : editornavjyot@gmail.com

ISSN 2277-8063 (Print)
December - 2022
Vol. XI/ Issue. IV / 2022
Impact Factor – 7.958

International Interdisciplinary Research Journal
Science, Humanities, Social Sciences,
Languages, Commerce & Management

(A Quarterly, High Impact Factor, Peer Reviewed, Referred & Indexed Journal)

Indexed by:

Chief Editor
Prof. Dr. Ravindra P. Bhanage
Dept. of Political Science,
Shivaji University,
Kolhapur.

Editor
Dr. V. M. Patil.
Principal, The New College,
Kolhapur

- Published by-
HOUSA Publication

41.	मराठी	राजर्षी शाहू महाराजांची : कला, संस्कृती आणि विवेक नवसमाज निर्मिती	प्रा.जी. आर.पाटील	153-158
42.	अर्थशास्त्र	छत्रपती राजर्षी शाहू महाराज यांचे शेती क्षेत्रातील योगदान	डॉ. गुरुनाथ इश्राम सामंत प्रा.डॉ.बी.टी. वाघमारे	159-162
43.	समाजशास्त्र	समाज सुधारणामध्ये शाहू महाराजांचे योगदान - एक समाजशास्त्रीय अभ्यास	प्रा.चामे हरिश्चंद्र व्यंकटराव	163-164
44.	राज्यशास्त्र	राजर्षी शाहू महाराज आणि सामाजिक न्याय	डॉ.ज्योती रमेश कांबळे	165-167
45.	राज्यशास्त्र	राजर्षी छत्रपती शाहू महाराज शिक्षण आणि शैक्षणिक सुधारणाविषयी दृष्टीकोन	डॉ. मिनाक्षी गंगाधर मिणचे	168-170
46.	अर्थशास्त्र	शाहू महाराज यांच्या उद्योग आणि सहकारावरील आर्थिक विचारांची समकालीन प्रस्तुता	सौरभ महादेव नरुटे	171-172
47.	इतिहास	राजर्षी शाहू महाराजांचे कलाक्षेत्रातील अभूतपूर्व योगदान	निशांत राजेंद्रकुमार गोंधळी	173-175
48.	Sociology	Rajarshi Shahu Chhatrapati's Contribution and Action for Input Reservation Policy to the Development of Backward Classes: Actual Implementation at the 75 th Independence of India-Issues, Consequences and Challenges	Mr. Sunil Annasaheb Sutar Dr. Pralhad M. Mane	176-184
49.	भूगोल	छत्रपती शाहू महाराजांचा दूरदृष्टीकोनातून साकारलेले राधानगरी धरण	डॉ. राजेश शंकरराव किरुळकर	185-188
50.	समाजशास्त्र	राजर्षी शाहू महाराज यांचे जलव्यवस्थापन	डॉ एस डी सूर्यवंशी	189-191
51.	अर्थशास्त्र	राजर्षी शाहू महाराज : जीवन आणि कार्य एक चिकित्सक अभ्यास	डॉ संदे राजेसाहेब नबी	192-196
52.	भूगोल	राधानगरी धरण (लक्ष्मी तलाव) लाभ क्षेत्रातील निवडक गावातील सिंचन क्षेत्राच्या विकासाचा एक भौगोलिक अभ्यास (१९७१-२०२२)	संदीप अर्जून पाटील प्राजक्ता रवींद्र पाटील प्रा विक्रमसिंह पवार	197-201
53.	मराठी	राजर्षी शाहू महाराज यांचा शैक्षणिक दृष्टिकोन आणि शैक्षणिक सुधारणा	प्रा श्रीरंग अरविंद तराळ	202-204
54.	हिंदी	राजर्षी शाहू महाराज वैज्ञानिक दृष्टिकोन के परिप्रेक्ष्य में	प्रा. एस. ए. बनारे	205-206
55.	समाजशास्त्र	राजर्षी शाहू महाराज: एक शिक्षणमहर्षी	प्रा. डॉ. विठ्ठल कल्लापा दळवी	207-211
56.	हिंदी	राजर्षी शाहू महाराज - सामाजिक परिवर्तन की एक नई उड़ान	प्रा. डॉ. मनाली सूर्यवंशी	212-214
57.	अर्थशास्त्र	राजर्षी शाहू महाराज यांचे शेतीविषयक समकालीन विचार	डॉ पी एस कांबळे श्री विजय हरिबा पवार	215-220
58.	व्यावसायिक अर्थशास्त्र	राजर्षी शाहू महाराजांची शिक्षणासंबंधी विचारधारा	प्रा डॉ एम आर खोत	221-223
59.	इतिहास	छ. शाहू महाराजानी दुष्काळ निर्मुलनासाठी केलेल्या योजना	डॉ बबन भिवसेन जाधव रणजित रंगराव पाटील	224-225

राजश्री शाहू महाराजांची शिक्षणसंबंधी विचारधारा
लेफ्टनंट प्रा. डॉ. एम. आर. खोत व्यावसायिक अर्थशास्त्र विभाग व राष्ट्रीय छात्र सेना विभागप्रमुख, स. का. पाटील
सिंधुदुर्ग महाविद्यालय, मालवण.

शाहूमहाराजांचा जन्म 26 इ. स. रोजी कागल येथील घाटगे घराण्यात झाला. त्यांचे नाव यशवंत. त्यांच्या वडिलांचे नाव जयसिंगराव (अप्पासाहेब), आईचे नाव राधाबाई होते. कोल्हापूर संस्थानाचे राजे जयसिंग चौथे शिवाजी महाराज यांच्या मृत्यूनंतर त्यांच्या पत्नी आनंदीबाई यांनी 17 मार्च, इ. स. 1884 रोजी यशवंतरावांना दत्तक घेतले व शाहू हे नाव ठेवले. एप्रिल 2, इ. स. 1894 रोजी त्यांचा राज्यारोहण समारंभ झाला. राज्याभिषेक झाल्यानंतर इ. स. 1922 सातापर्ण्या म्हणजे 28 वर्ष ते कोल्हापूर संस्थानाचे राजे होते. मुंबई येथे मे 6, इ. स. 1922 रोजी त्यांचे निधन झाले.

शाहूमहाराजांचा 26 जून हा जन्मदिवस सामाजिक न्याय दिवस म्हणून पाळला जातो. त्या दिवशी कोल्हापूरमध्ये आणि अन्यत्र काही ठिकाणी बरेच सार्वजनिक कार्यक्रम होतात. घाटगे घराणे इतिहास प्रसिद्ध आहे. शूरीरांची खाण असलेले हे घराणे. लखमोजी व रामजी हे या घराण्याचे पूर्वज एक दातेरसद घेऊन बेदरास निघाले होते. घाटातील बिकट वाट तुडवीत ते पुढे चालले होते. इतक्यात घाटात शत्रूने त्यांना अडविले. दोघांनी दोन हात केले आणि घाट घेतला म्हणूनच त्यांना पुढे घाट, घे- घाटगे असे आडनाव पडले. याच घाटगे घराण्यात 26 जुलै 1874 रोजी यशवंतराव बाबासाहेब या नावाचे मूल जन्मास आले.

2 एप्रिल सन 1894 रोजीची गोष्ट या दिवशी शाहूमहाराजांनी आपल्या संस्थांच्या कारभाराची सूत्रे हाती घेतली. ही आनंदाची गोष्ट तमाम लोकांना कळवी म्हणून महाराजांनी जाहिरनामा काढला. त्यामध्ये महाराजांनी म्हटले आहे की, आमची सर्व प्रजा सतत तृप्त राहून सुखी असावी तिथे कल्याणाची सतत वृद्धी व्हावी व आमचे संस्थानाची हर एक प्रकारे सदोदित भरभराट होत जावी अशी आमची निकट इच्छा आहे. आपला जाहिरनामा प्रसिद्ध झाल्यानंतर शाहूमहाराज जीवन भर लोककल्याणासाठी झिजले आणि म्हणूनच एक लोककल्याणकारी राजा म्हणून आज शाहूमहाराजांची ख्याती आहे.

कोल्हापूर स्टेशनवरून महाराजांचा रथ चालला होता. समोरून पाच सात मुले येत होती. त्यापैकी काही जण सिगारेट ओढत होती. महाराजांचा रथजवळ येताच सर्वमुले घाबरली महाराज मुलांना म्हणाले-उद्या सकाळी वाड्यावर या हे एकूण तर सगळ्यांची पाघावर धारण बसली. कारण काय मिळणार आहे व ते उघडच होते. वाड्यावर गेल्यावर कोण ओढत होता सिगारेट? असे महाराज प्रत्येकाला दरडावून विचारत होते. प्रत्येकाने मला सोडून सर्वजण सिगारेट ओढत होते असे उत्तर दिले. शेवटी मी सिगारेटओढली नाही असे मोठ्या निर्भयतेने एका मुलाने उत्तर दिले तो मुलगा महाराजांपुढे उभा राहिला. महाराजांनी त्याच्या पाठीवर थाप मारून शाबासकी दिली. हा मुलगा म्हणजे कर्मवीर भाऊराव पाटीलांनी बहुजन समाजाच्या अंगणापर्यंत शिक्षणाची गंगा नेऊन पोहचवली.

शाहूमहाराज मागासलेल्या जातीतील लोकांना अगोदर नोकरी देत असत हे पाहून महाराजांचे एक मित्र श्री गणपतराव अभ्यंकर म्हणाले- अहो महाराज नोकरी देताना मागासाच्या जातीकडे पाहू नये, त्यांच्या पात्रतेकडे व शिक्षणाकडे पहावे यावर महाराज काहीच बोलले नाहीत. ते आपल्या मित्रास घेऊन त्याच्या पात्रतेकडे व शिक्षणाकडे पहावे यावर महाराज काहीच बोलले नाहीत. ते आपल्या मित्रास घेऊन सरळ घोड्याच्या पागेत आले मोतदाराला पागेतील सगळी घोडी मोकळी सोडावयास सांगितली त्या घोड्यापुढे हरमन्याची चंदी पसरून ठेवली जो घोडी दांडगी व बळकट होती. ती अगोदर धावत आली. त्यांनी सर्व चंदीचा फडशा पाडला. पणजी घोडी दुबळी व पांगली होती. त्यांना मात्र दांडग्या घोड्याच्या लाथा खावला मिळाल्यानंतर शाहूमहाराज म्हणाले चंदीची गरज जशी पागळ्या घोड्यांना आहे तशी नोकरीची गरज मागासलेल्या जातींमधील मागासांना आहे हे एकूण गणपतराव गप्प बसले.

दिनांक 14 सन 1920 सालची गोष्ट महाराज विलायतेंस जाणार म्हणून कोल्हापूरच्या रेल्वेस्टेशनवर त्यांना निरोप देण्यासाठी मागासांची एकच गर्दी उसळली होती. स्टेशनच्या दुसऱ्या बाजूने लोक आत येऊ नये म्हणून तेथे लांबलचक दोर बांधले होते. त्या दोरांकडे महाराजांची सहज नजर गेली. त्या गर्दीमध्ये एक विद्यार्थी उभा होता. महाराजांनी त्यास जवळ बोलावून घेतले आणि स्वतः जवळउभे राहिलेल्या रावसाहेब विचारेना महाराज म्हणाले, हे पहा, विचारे माझ्या सांगण्यावरून हा विद्यार्थी पुण्याच्या कॉलेजमध्ये शिकतो आहे. मी त्यास स्कॉलरशिप देत होतो. पण त्याने ती घेतली नाही. या विद्यार्थ्यास पैशाची गरज लागली तर त्याला लागतील तेवढे पैसे द्या. मी तुमचे पैसे दुप्पट परत करीन. या विद्यार्थ्याचे नाव आहे पी. एस. पाटील पांडुरंग चिमणाजी पाटील पुढे ते पुणे येथील शेतकी महाविद्यालयाचे प्राचार्य झाले.

शिक्षणशिवाय या समाजाचा उध्दार होणार नाही या विचारांने प्रेरित होऊन ते काम करीत होते आणि म्हणूनच एक शिक्षणप्रेमी राजा म्हणून सारा महाराष्ट्र महाराजांना ओळखतो.

सन 1920 सालची ही गोष्ट शाहूमहाराज सोनतकीवर होते. हत्ती घोड्याची कशी काय व्यवस्था केली आहे ते पाहत होते. इतक्यात तेथे एक मुलगा आला आणि म्हणाला मी मांगाचा मुलगा आहे. मला शाळा शिकायची आहे. महाराज म्हणाले, उद्या सकाळी वाड्यावर ये मग बघू. सकाळी वाड्यावर जाऊन मुलाने महाराजांना मुजरा केला. त्यावेळी महाराजांना भेटण्यासाठी वाड्यावर अनेक लोक आले होते. त्यामुळे आपली डाळ शिजणार नाही असे त्या मुलास वाटले. मुलगा निराश होऊन उभा होता. एवढ्यात सगळी कामे आटपून महाराज मोटारीत बसून बाहेर निघाले. मोटार सुरु होताच महाराज म्हणाले. अरे त्या मांगाच्या पोराला बोलवा. मुलाला मोटारीत घेऊन महाराज आर्य समाजाच्या गुरुकुल वसतिगृहासमोर आले. त्यांनी तेथील वसतिगृह प्रमुख श्री. निंबाळकर यास बोलावून मोटारीत घेऊन महाराज आर्य समाजाच्या गुरुकुल वसतिगृहासमोर आले.

एकदा एक इंग्रज अधिकारी शाहूमहाराजांना म्हणाला, मी माझ्या ऑफीसमधील सर्व शिपायांना स्वतःची सही करण्याइतके लिहतावाचता आल्याशिवाय पगार देत नाही. आता माझ्या ऑफीसमधील सर्व शिपाई स्वतःची सही करून पगार घेतात. यावर शाहूमहाराज म्हणाले, जसे नकली नाणे बाजारात चालविणे धोक्याचे असते. तसे सहीपुरते शिक्षण धोक्याचे असते. कागदावरील मजकूर वाचता आला नाहीतर नुसती कागदाखाली सही करून आपली ओढवून घेण्यासारखेच आहे.

सन 1190 ते 1920 पर्यंतचा काळ, यावेळी आपला देश पारतंत्रात होता. समाजाला पारतंत्रयातची जाणीव व्हावी व स्वातंत्र्याची आस मनात निर्माण व्हावी, यासाठी शाहूमहाराज प्रयत्न करीत होते. शिक्षणप्रसारातून समाज घडवित होते. आपल्या संस्थानाच्या बाहेर देखील महाराजांचे समाजविकासाचे काम चालू होते अशा कामामुळे मागेपुढे धोका निर्माण होईल अशी त्यावेळच्या इंग्रज सरकारला भिती वाटू लागली. तेव्हा महाराजांनी संस्थांनांनी हद्दीबाहेर समाजसुधारणेचा पसारा वाढवू नये असे इंग्रज सरकारने सल्ला दिला. त्यावर शाहूमहाराज म्हणाले वेळच आली तर जनतेच्या हितासाठी मी सिंहासनावरून खाली येईन. पण जनतेच्या हिताचे काम मी हाती घेतले आहे ते सोडणार नाही.

सन 1919 पासून शाहूमहाराजांचा जीवन वृक्ष बटवत चालला होता. त्यांना कशातच आनंद वाटेनासा झाला. तरीही केवढे कर्तव्यासाठी ते जगत होते. मुंबई येथील 6 मे 1922 च्या रात्रीची गोष्ट रात्र कसली काळरात्रच होती ती! कारण महाराज मृत्युच्या बिछान्यावर पडून होते. शेवटी ते एवढेच बोलले. मी जाण्यास तयार आहे. डर कूच नाही सबको सलाम बोलो यानंतर थोड्याच वेळात शाहूमहाराजांची जीवन ज्योत मालवली.

लोकांचा राजा गेला म्हणून सर्व लोक शोकसागरात बुडून गेले.

समारोप :-

राजर्षी शाहूमहाराज म्हणजे लोकांचा राजा या राजाने लोकांची सुख दुःखे आपलीच आहेत, असे मानले होते आणि म्हणूनच वंचित व उपेक्षित लोकांच्या उद्धारासाठी ते धडपडले दुर्बल व शोषितांना मदत केली. लोकजागृतीसाठी लोकशिक्षण सुरु केले. श्रमजीवी लोकांच्या मनावर प्रेमाची फुंकर घातली. जात, गौत, धर्म यांच्या बंधनात अडकून पडलेल्या माणसालावर काढले. माणूस येथून तेथून सर्वत्र सारखाच आहे हे आग्रहाने सांगितले. असा माणसांसाठी अहोरात्र राबणारा राजा होता. शाहू छत्रपती! ळा जेवढा थोर राजा होता. त्याहून ही थोर माणूस होता. त्यामुळेच आज त्याचे जीवन कार्य दीपस्तंभासारखे आम्हांस खरी वाट दाखवित आहे.

संदर्भ :-

1) www.variouswebsite

2) Various books

National - Journal
Registration No. 3341/2010

iifs Impact Factor (IIFS) 6.625
Vol. No. 29
February - 2023
ISSN No. 2277-4858

THE KONKAN GEOGRAPHER

Interdisciplinary Peer Reviewed Refereed
National Research Journal

Half-Yearly

Co-Editor
Dr. S. A. Thakur

Chief-Editor
Dr. R. B. Patil

KONKAN GEOGRAPHERS' ASSOCIATION OF INDIA
SINDHUDURG, MAHARASHTRA - 416602

KONKAN GEOGRAPHERS' ASSOCIATION OF INDIA

(Registration No. 3341/2010 sindhudurg, MS, INDIA)

DIRECTOR BODY 2020-2025

Dr. Shivaram Thakur	PRESIDENT	S. P. K. College, Sawantwadi, Sindhudurg
Dr. Ramchandra Katkar	VICE-PRESIDENT	S. K. Patil College Malvan, Sindhudurg
Dr. Rajaram Patil	SECRETARY	A & C College Phondaghat, Sindhudurg
Dr. Sudhir Buva	JOINT SECRETARY	S. P. K. College, Sawantwadi, Sindhudurg
Dr. Sambhaji Patil	TREASURER	Kankavli College Kankavli, Sindhudurg
Dr. Hemant Pednekar	ADVISOR	Ex. Vice Principal, Kirti College, Mumbai
Prof. Hanmantrao Yadav	DIRECTOR	S. R. M. College, Kudal, Sindhudurg
Dr. Sumedha Dhuri	DIRECTOR	J.B.Naik College, Sawantwaadi, Sindhudurg
Dr. Balu Rathod	DIRECTOR	Kankavli College, Kankavli, Sindhudurg
Dr. Pradnyakumar Gatade	DIRECTOR	Laximibai Halbe College, Dodamarg
Dr. Balasaheb Rahane	DIRECTOR	Sonopant Dandekar College, Palghar
Prof. Kamlesh Kamble	DIRECTOR	Br. Khardekar College, Vengurla
Prof. Rajkumar Kamble	DIRECTOR	ASC College, Unde, Tal. Uran (Raigad)
Dr. Pooja Mohite	DIRECTOR	S. P. Hegshetye College, Ratnagiri
Prof. Nisha Deodhar	DIRECTOR	Manjunatha College of Commerce, Thane

Our Konkani Geographers' Association of India, is publishing from 2012 National level interdisciplinary peer reviewed journal and from 2020 with Impact Factor (*IIFS*) 6.625. KGAI also publishes geographical text and reference books in Marathi and English medium. The life membership is opened to all researcher and geographers from India and abroad. We have organized 14 National and 3 International (online) level conferences in various states of India.

INDEX

Sr. No.	Name of the Research Paper	Author	Page No.
1	Thinking and Re-thinking on Higher Education System of India	Dr. D. K. Kamble	1
2	Coastal Tourism Development , Challenges and Sustainability – Applying Tourism area Life Cycle: Insights of Goa	Dr. Nandkumar Sawant	7
3	Coastal and Marine Tourism – Challenges and Prospects	Dr. Dipali Gadkaari	12
4	Resource utilization and Tourism	Dr. Hemant Pednekar	17
5	Geo-Tourism Study of Potentiality of Agro-Tourism In South Konkani	Prof. Dr. S. B. Gaikwad	20
6	Cultural Heritage Research and Tourism Potentials in India	Dr. Sanalkumar	23
7	Appraisal Study of Industrial Pattern in Kanakapur Taluka of Ramanagar District (Karnataka).	Prof. B. N. Yaligar Dr. M. Nagaraj Prof. D. A. Kolhapure	28
8	Tourism Development in Poladpur Taluka its Requirements and Prospective	Dr. Sameer A. Butala	35
9	Mahabharat 48 Kos Tirthas: Pilgrim Tourism in Haryana	Dr. Sushil Dalal	38
10	Population Growth and Environmental Degradation in India	Jayasree Mandal	44
11	Drainage Characteristics of Ajodhya Upland in Purulia District of West Bengal with Special References to Drainage Texture and Hydrographic Network.	Vivek Chandra, Abhay Krishna Singh	49
12	Tourist Destinations in South-Western Haryana	Dr. Urmila Sabharwal	57
13	Levels of transportation Development in Kolhapur District of Maharashtra : A Case Study	Dr. Sanjay N. Salokhe	61
14	Agrarian Communities and Sustainability: A Theoretical Framework	Kuldeep	65
15	A Critical Study of Problems and Performance of Conductor Employees Working at PMPML-With Special Reference to Pune and PMPML Area in Maharashtra	Rupali S. Tolambe Dr. Archana J. Mali	69
16	Socio-Economic Status in Bundelkhand Region: A Study of Tighra Village	Dr. Anil Kumar	74
17	Financial Frauds & Scams in Tourism- Be Aware and Beware	Mr. Sangamsinh S. Pawar	79
18	Demographic Changes and Their Impact on Socio-Economic Condition of Nadia District -A Special Reference of Kalyani & Adjacent Area	Chayanika Chattopadhyay Kalindi Kumari.	82

19	Deforestation : Development or Destruction	Dr. Urmila Sabharwal	87
20	Hanagal -Tourist center of Western Kamataka	Dr. Prakash B. Holer	90
21	A Spatio-Temporal Changes of Female Workers : A Case Study of Ahmednagar District (MS)	Prof. Dr. S. Y. Narke	94
22	Static Analysis of Bhyari Landslide and its Consequences in Pinder Valley, Uttarakhand, India	D. D. Chauniyal Surajit Dutta	100
23	Rural Tourism and Community Development – A Case study of Raghurajpur, Odisha	Arunima Bhattacharya Dr. Rajaram Patil	107
24	Development of Education System in India: Some Reflection on Issue	Dr. Anil Kumar	112
25	Spatial Distribution of Periodicity of Market Centers in Nanded District : A Geographical Study	Dr. B. T. Patil Dr. V. R. Rathod	116
26	Decadal Changes In Urban Population Growth of Malvan	Dr. S. A. Thakur Rita R. Thakur	118
27	Global Warming in Twenty First Century : A Gigantic Challenge	Dr. Sucheta Yadav	123
28	A Comparative Study of Tourists Visiting Heritage Tourism places in India.	Mr. Aniket G. Jadhav	126
29	Future of Commercial Banking Sector in Indian Economy	Dr. M. R. Khot	129
30	An Analysis of Impact of Tourism on Economy : A Case Study of Mumbai City	Asha Kadam Dr. Shivram Thakur	134
31	Role of Tech-proficiency in Hotel Customer Expectations in Sindhudurg District	Dr. Sumedha Naik	141
32	Tourism Center's in Bhimashankar and Trimbakeshwar Maharastra A: Geographical Study	Dr. R. D. Khakre	146
33	Transport Connectivity of Parvel Node	Prof. Priti P. Mahajan	150
34	To Study the Acoustic Effect of face Wears and Impersonation on Speech Samples.	Mr. Sanket S. Belekar	154
35	Biodiversity and distribution of mangroves in Waddatar (Devgad) Creek, in Sindhudurga.	Mestry U. D.	158
36	Impact of Climate Change on the Forest Phenology : A Case Study of Koderma Wild Life Sanctuary, Jharkhand'	Dr. Abhay K. Singh	161
37	Tourism in Mahendergarh District, Haryana: Recent Trends and Future Potentiality	Dr. Sucheta Yadav	167
38	Recent Trends in Transport Infrastructure under tourism in Goa and Public Policy	Dr. Agnela A. D. Dias e de Souza	171
39	An Empirical Analysis of Migrant Agricultural laborer's Impact on Local Laborers: A case of Haryana State	Dr. Jogender Singh Khokher	175
40	A study of the effectiveness of eco-friendly action initiatives Implemented in solid waste management	Dr. Baban K. Shingare	181
41	Problems and Prospect of Agro-tourism in Konkan Region of Maharashtra	Mrs. Anupama R. Kamble Mr Rajkumar D. Kamble	184
42	Impact of Covid -19 on Agriculture Sector in India	Dr. Ramjan F. Mujawar	187

43	Post pandemic Tourism Development in Pawankhind and surrounding area case study emphasized on Eco-Tourism and Sustainable Development	Mr. S. A. Menshi	190
44	A Socio-Economic Analysis of Migrant Agricultural Laborers in Haryana: An Empirical Study of Sonipat District	Dr. Jogender Singh Khokher	194
45	Religious Tourism in Beed : Problems and Prospect	Miss. Megha M. Kulkarni	201
46	Status of Tourism Awareness among Destination Population: A Case Study of Malvan Taluka in Sindhudurg District of Maharashtra	Ms. Anuradha R. Gawade Dr. Ravindra G. Gawade	205
47	Tourism in Goa : Sustainability Issues	Shweta J. Yadav	208
48	Recent Trends in Medical and Health Tourism in India	Ms. Shilpa Satoskar	211
49	ग्राम विकासात सहकारी संस्थांचे योगदान तळवडे विविध कार्यकारी सहकारी सेवा सोसायटी लि. तळवडे:व्यष्टि अध्ययन	डॉ. शिवराम ए. ठाकूर प्रा. रिता आर. ठाकूर प्रा. समिक्षा टी. भाईडकर	214
50	सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील शैक्षणिक पर्यटनाच्या संधी- एक अभ्यास	प्रा.डॉ. देविदास वि. हारगिले प्रा. हसन युसूफ खान	220
51	महाराष्ट्रातील कृषी पर्यटन संधी आणि आव्हाने	डॉ.पवार अविनाश विलासराव	224
52	मराठवाडा प्रदेश के प्रसिद्ध पर्यटन स्थल	प्रा. डॉ. पवार आर. एस.	228
53	प्रभाकर श्रोत्रीय का नाटक इला : नारी विमर्श का दस्तावेज	प्रा. हंबीरराव मारुती चौंगले	231
54	महाराष्ट्रातील ज्योतिर्लिंगांचा भौगोलिक अभ्यास	नीलिमा केसरीनाथ पाटील	235
55	पर्यटन आणि आर्थिक विकास	प्रा. डॉ. मुरलीधर गायकवाड	239
56	वर्षा एवं कृषि सिंचित क्षेत्र का तुलनात्मक अध्ययन : सवाई माधोपुर जिले की बामनवास तहसील के सन्दर्भ में	डॉ. नरेश मलिक राजीव कुमार मीना	244
57	सांगली जिल्ह्यातील पाळीव प्राणी बाजारकेंद्रांचे अभिक्षेत्रिय वितरण : एक भौगोलिक अभ्यास	डॉ. नितीन. टी. देशमुख गुरव प्रमोद जगन्नाथ	288
58	रत्नागिरी जिल्ह्यातील वाढत्या पर्यटनाचा शहरी वसाहतीवर होणारा परिणामाचा अभ्यास	डॉ. राजाराम पाटील प्रा. कांबळे राजकुमार	251
59	उस्मानाबाद जिल्ह्यातील ज्वारी पीक केंद्रीकरण : एक भौगोलिक विश्लेषण	प्रो. डॉ. एन. टी. देशमुख प्रा.डॉ. सी.व्ही. ताटे	258
60	The Influence of Channel Morphological Changes on Surround Landscape of lower Subarnarekha River Using Geospatial Techniques	Satyapriya Mahato Surajit Dutta Nalini Kanto Mahato	261

Future of Commercial Banking Sector in Indian Economy

Dr. M. R. Khot

Head of Business Eco. Dept., S. K. Patil Sindhudurg Mahavidyalaya, Malvan. Dist-Sindhudurg

Introduction

The Indian banking sector is no exception. This sector is going through major changes as a consequence of economic reforms. The role of the banking industry is very important as one of the leading and mostly essential service sectors. India is the largest economy in the world, having more than 130 crore population. Today in India, the service sector is contributing half of the Indian GDP, and the banking is the most popular service sector in India. The significant role of the banking industry is essential to speed up the social economic development. Banks play an important role in the economic development of developing countries. Economic development involves investment in various sectors of the economy.

India is one of the top 10 economies in the world, where the banking sector has tremendous potential growth. The last decade saw customers embracing ATM, internet and mobile banking. India's banking sector is currently valued at ₹81 trillion (US\$ 1.31 trillion). It has the potential to become the fifth largest banking industry in the world by 2020 and the third largest by 2025, according to an industry report. The face of Indian banking has changed over the years.

A bank is a financial institution that provides banking and other financial services to their customers. A bank is generally understood as an institution which provides fundamental banking services such as accepting deposits and providing loans. There are also non-banking institutions that provide certain banking services without meeting the legal definition of a bank. Banks are a subset of the financial services for customers. Reporting the transactions of their accounts and portfolios, through the day.

The following functions of the bank explain the need of the bank and its importance.

- To provide the security to the savings of customers.
- To control the supply of money and credit.
- To encourage public confidence in the working of the financial system, increase savings speedily and efficiently.
- To avoid focus of financial powers in the hands of a few individuals and institutions.
- To set equal norms and conditions (i.e. Rate of interest. Period of lending etc.) To all types of customers.

Objective

To study the challenges and opportunities of national and commercial banks in changing banking scenario.

Methodology

This paper is the outcome of a secondary data on the Indian banking sector with special reference to the Indian context. To complete this, annual reports, various books, journals and periodicals have been consulted, several reports on this particular area have been considered, and internet searching has also been done.

Conclusion

The pre and post liberalization era has witnessed various environmental changes which directly affects the aforesaid phenomena. It is evident that post liberalization era has spread new colors of growth in india, but simultaneously it has also posed some challenges. This article discusses the various challenges and opportunities like high transaction costs. It revolution, timely technological up-gradation, intense competition. The competition from global banks and technological innovation has compelled the banks to rethink their policies and strategies. Different products provided by foreign banks to Indian customers have forced the Indian banks to diversity and upgrade themselves so as to compete and survive in the market.

The biggest challenge for banking industry is to serve the mass and huge market of india. Companies have become customer centric than product centric. The better we understand our customers, the more successful we will be in meeting their needs. In order to mitigate above mentioned challenges indian banks must cut their cost of their services. Another aspect to encounter the challenges is product differentiation. Apart from traditional banking services, indian banks must adopt some product innovation so that they can compete in gamut of competition. Technology up gradation is an indictable aspect to face challenges. The level of consumer awareness is significantly higher as compared to previous years. Now-a-days they need internet bankig, mobile banking and atm service.

References

- 1) Dev, S. M. Financial inclusion: issue and challenges. Economic & political weekly.
- 2) Expert import bank of india, www.eximbankindia.com
- 3) Industrial investment bank of india ltd., www.ibef.org
- 4) Reserve bank of india, www.nbb.org.in
- 5) En.wikipedia.org/wiki/commercial_bank
- 6) En.wikipedia.org/wiki/cooperative_banking
- 7) Www.preservearticles.com/201012291875/indigenous-bankers.html

THE KONKAN GEOGRAPHER

Interdisciplinary Peer Reviewed (Refereed)
Research Journal, Registration No. 3341/2010

NATIONAL EDITORIAL BOARD (2020-2025)

Chief Editor	Dr. Rajaram Patil	HOD Geography, Arts & Commerce College, Phondaghat, Dist : Sindhudurg, University of Mumbai, MS, India
Associate Editor	Dr. Shivaram Thakur	HOD Geography, S. P. K. College, Sawantwadi Dist : Sindhudurg, University of Mumbai, MS India
Advisors	Dr. Hemant Pednekar	Ex. Senate Member, University of Mumbai, Maharashtra, India
	Dr. Praveen Saptarshi	Visiting Faculty, Salisbury University, Maryland, USA
	Dr. L. Manawadu	Professor, Department of Geography, University of Colombo, Sri Lanka
	Dr. Darikhan Kamble	Assistant Advisor, NAAC Institute, Bangalore, Karnatak, India
Panel of Experts	Dr. Sunil Kumar De	Professor, Dept. of Geography, North-Eastern Hill University, Shillong, Meghalaya, India
	Prof. Dr. Mohamed Alkhuzamy Aziz	Geography Department, Faculty of Arts, Fayoum University Fayoum City, Egypt
	Dr. Inibehe Ukpong	Dept. of Agriculture Extension & Management, Federal Polytechnic University, Ekowe Bayelsa State, Nigeria
	Dr. Nandkumar Sawant	Principal, Parvatibai Chougule College, Madgaon, Goa University, Goa, India
	Prof. Deepak Kolhapure	HOD Dept. of Geography, G. H. College, Haveri, Karnatak University Dharwad, Karnatak, India

The Statement and opinions expressed in various articles are those of the authors and do not necessarily reflect the view of the Society or Editorial Board. Any part of the Article published in the journal can not be reproduced without prior permission of the Secretary of the Society.

Copy Right : Konkan Geographers' Association of India.

Address for all Communication

Dr. S. A. Thakur
President, Konkan Geographers' Association of India
A/Post. Bhatwadi, Tal. Sawantwadi, Dist. Sindhudurg.
Maharashtra, INDIA.
E-mail : drsathakur@gmail.com. Mob. +919168561569

75
Azadi Ka
Amrit Mahotsav

Proceedings of the International Conference on Emerging Digital Library Platforms Shaping Digital Transformation and National Data Exchange

Editors-in-Chief
Krishnamurthy M **Ramesha B** **Subhash Reddy B**

Co-Editors
Hemavathi B N **Sneha Bharti** **Mahesh V M**

Documentation and Research Training Centre
Indian Statistical Institute

2022

**Proceedings of the International Conference on
Emerging Digital Platforms:
Shaping Digital Transforms and
National Data Exchange**

Organised by

Documentation Research and Training Centre

In Association with

Sarada Ranganathan Endowment for Library Sciences

The Digital Information Research Foundation

and

Informatics India, Ltd., Bangalore

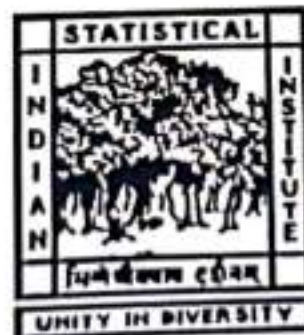
9-12, August 2022

Editors-in-Chief

M Krishnamurthy Ramesha B Subhash Reddy

Co-Editors

Hemavathi B N Sneha Bharti Mahesh V M

**Documentation Research and Training Centre
Indian Statistical Institute, Bangalore – 560059**

✓

**Proceedings of the International Conference on
Emerging Digital Platforms: Shaping Digital Transforms and
National Data Exchange**

Published by :

Documentation Research and Training Centre, Indian Statistical Institute, Bangalore

ISBN: 978-93-5680-830-0

Copy right: 2022 All rights are reserved.

No part of the this conference proceeding can be reproduced, stored or transmitted in any form or by any means without the prior permission of the publisher or copy write owner. All data, views, opinions and information published in this proceeding is sole responsibility of the authors. Neither the publisher nor the members of the editorial board are in any way responsible for them.

Pages : xvi + 694

Printed at: Driti Enterprises, Bangalore 560 085 Ph: 080 41711774

FOREWORD MESSAGE

Prof. Dong-Geun Oh
Professor and Chairperson,
Department of Library & Information Science
Keimyung University, Daegu, South Korea
President, I-LISS (*International Library and Information Science Society*)

I am delighted to know that the Documentation Research and Training Centre, Indian Statistical Institute, Bangalore is organizing "International Conference on Emerging Digital Library Platforms: Shaping Digital Transformation and National Data Exchange (ICEDLP-2022)" an emerging trend in the areas of scientific information to the academicians and researchers. The conference will be held on 9-12 August 2022 at ISI, Bangalore. It is meaningful for DRTC to host this international conference to celebrate its 60th Anniversary when Dr. Ranganathan had started it. Now almost all researchers all over the world well know about him and most of them are eager to visit DRTC and India.

It suggests a timely and important issue, and as the objectives of the conference explain well, it could be a very helpful forum for library professionals and researchers in India as well as those from other countries to exchange and share knowledge and information about the topics each other. During this conference, all the participants will also discuss current issues, recent developments and their impact, and future challenges to prepare science and technology libraries for the future, mainly focusing on digital library platforms.

In addition, participants will hear from many distinguished speakers from across the world, all of whom will contribute to explore the conference theme. Those attending the conference will have the benefit of learning from each other in interactions throughout the meeting, and all of us concerned with the future of libraries will benefit from reading these conference proceedings.

I wish the Conference to be a grand success and all the participants can enjoy the programs.

Dong-Geun Oh
(Prof. Dong-Geun Oh)

Image No.4- Janaki Ammal Digital herbarium

- **Digital herbarium of French Institute of Pondichery**

The French institute of pondichery (IFP) is a research institution under the joint supervision of the french ministry of foreign affairs and the French national centre for scientific research. It was established under the terms of the treaty of cession of French territories in India. The herbarium of French Institute of Pondichery is popularly known as HIFP (Herbier Institut Francais de Pondichery). HIFP houses large number of collections from the western ghats, especially for tree specimens and the other part of India also. The herbarium presently contains over 24,000 specimens belonging to 268 families and 4659 species. This database was transferred in to the open-source PL@ntNote software and published on the institute world wide web with support of PL@ntNet project. The digital herbarium of HIFP- Herbier Institute Francais de Pondichery is available on <http://ifp.plantnet-project.org/> by clicking the address we can find the digital herbarium under the tab specimens. At present total 19491 records which are digitized. Digital herbarium provides search option and we can search herbarium specimen by Accession number, collection number, family, taxon name, collector, date of collection, etc. Detailed label is present with each digitized image of plant specimen. The label gives information on family, taxon name, collector, country, location. We can zoom the digital herbarium.

Image No.5- Digital Herbarium of HIFP

4. Conclusion

Digital herbarium is digitized form of traditional herbarium. In digital herbarium digital images of plants and plant parts are present and made available on electronic gateway. Many National and International institute has converted their herbarium collection in to digital herbarium. Digital herbarium gives improved accessibility and many search options. Digital Herbarium allows the collection to be used more frequently and in new ways.

References: -

- Herbarium Nityad'Arch. <http://www.kfriherbarium.in/>.(22/04/2022). (29/06/2022)
- Digital Herbarium. <http://envis.frlht.org/digital-herbarium-main.php>. (13/05/2018). (29/06/2022)
- Plant Herbarium. <https://iiim.res.in/herbarium/herbarium.htm>. (04/04/2022). (29/06/2022)
- HIFP Herbier Institut Francais de Pondichery. <http://ifp.plantnet-project.org/>. (02/06/2022). (29/06/2022)

Peer Reviewed Refereed
and UGC Listed Journal
(Journal No. 47026)

ISSN 2319 - 359X
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
HALF YEARLY RESEARCH JOURNAL

IDEAL

Volume - X, Issue - II,
March - August - 2022
English Part - I

Impact Factor / Indexing
2020 - 6.008
www.sjifactor.com

Ajanta Prakashan

ISSN 2319 - 359X
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
HALF YEARLY RESEARCH JOURNAL

IDEAL

Volume - X

Issue - II

March - August - 2022

English Part - I

Peer Reviewed Refereed
and UGC Listed Journal No. 47026

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2020 - 6.008
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Assit. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Math's), M.B.A. (Mkt), M.B.A (H.R),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod & Dir), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

CONTENTS OF ENGLISH PART - I

S. No.	Title & Author	Page No.
1	The Role of Exercise in Treating Obesity Dr. Madan B. Ingle	1-4
2	Effect of Yogasanas and Pranayam on the Physiological Variables of Senior Citizen during Covid-19 Pandemic Lockdown Dr. Pradeep H. Shende	5-8
3	A Study on Awareness of Soft Skills in Teacher Educators and Student Teachers M.U.K. Sudha Rani	9-14
4	A Study on the Effect of Reasoning Strategies on the Academic Achievement of IX Standard Students in Biology T. Lingaiah	15-21
5	Developing Creativity as an Employability Skill through ODL Dr. Rajendra Vadnere Dr. Anuradha Bhosale	22-29
6	Siderophore Producing Rhizobacteria Retarding <i>Macrophomina phaseolina</i> Growth S. G. Sangle U. P. Mogle	30-36
7	Basics of Open Access, Open Access Resources and Open-Source Tools Sangramsinh S. Pawar	37-41
8	Gopal Krishna Gokhale : Thoughts on Education Dr. Santosh Abhimanyu Jethithor	42-47
9	The Core Principles of Management for Business Management Dr. S. K. Rodde	48-51
10	Health, Welfare Provisions & Wages to Contract Employees - An Overview N. Rajashekar Rao	52-58
11	Sustainability and Innovations in Agriculture and Rural Development in India Dr. Sanjay B. Shinde	59-66

7. Basics of Open Access, Open Access Resources and Open-Source Tools

Sangramsinh S. Pawar

Librarian, S.K.Patil Sindhadurg Mahavidyalaya, Malvan.

Abstract

Open access refers to resources that are freely available for viewing and use; secondly open access resources won't carry any ownership issues. Open Access refers to resources that are freely available for viewing and/or use. Open Access is not the same as public Domain. Open Access differs from Open Source or Open Licensed in that the primary use of Open Access material will be Viewing or reading, while Open Source materials are available for modification.

Key words: Open access, Open Access Resources, Open-source tools.

Introduction

Open Access materials can helpful and supportive. Many scholarly and peer reviewed journals back issues are now available under open access. Most of time open access material used when we face copyright restriction. In meaning open access and open source are two different terms and open- source tools are another different term.

Open-source Tools

Many open-source operating systems, software's are now available as an open-source tools

1. Open-Source Operating systems e.g., UBUNTU- Linux, Firefox browsers
2. Open-source programming languages e.g., C, C++, Java, Python Lua
3. open-source software's for digital library development e.g., Greenstone, DSpace, E-Print, Fedora, Ibiblio
4. Open-source software's for library computerisation e.g., Evergreen, Koha, Newgenlib, Liblime.
5. Open-source servers e.g., apache, ubuntu.

Types of Open Access Resources

There are two types of open access resources on which literature is available to every user without any restriction and barrier.

- B. Directories- Directory of open access repositories, E-print networks, directory of open access journals, institutional archives registry
- C. Serials- Ariadne, D-Lib magazine , High energy physics libraries , Science development net
- D. Digital libraries in library and information field. - Million Book Project, Project Gutenberg, INDEST, Digital Library of India, Wikipedia- free encyclopaedia,

Searching Tools for Open Access Literature

Open access literature is published according to OAI protocol. Published open access literature must be adopt those search engines which are developed as per OAI PHP. For open access literature following search engines are available,

e.g., Brog digger, Cite base, OAIster, PEP, Google Scholar, Scirus.

Conclusion

Open access refers to resources that are freely available for viewing and use; secondly open access resources won't carry any ownership issues. Many dictionaries encyclopaedias are now available on open access. Many scholarly and peer-reviewed journals have opened their back issues as open access. As the libraries are facing the problem of increasing cost of subscription there is nothing wrong to go for open access as a supplementary. Open access material can be excellent resources to supplement library materials. Open access material can often be used when copyright restriction might prevent the use of traditional materials.

References

1. Kumbhar R.(2014). *Library and Information Science Research*. Universal Prakashan, Pune.
2. Phadke D.N. (2018). *Library information technology*. Universal Prakashan, Pune.
3. Open Access Resources: Open Access Resources (<https://libguides.southernct.edu/openaccess>).
4. Open Access Journals (<http://www.aus.ac.in/library/>).

CONTACT FOR SUBSCRIPTION

AJANTA ISO 9001: 2015 QMS/ISBN/ISSN
Vinay S. Hatole
Jalsingpura, Near University Gate, Aurangabad (M.S) 431 004,
Cell : 9579260877, 9822620877 Ph: 0240 - 2400877
E-mail : ajanta6060@gmail.com Website : www.ajantaprakashan.com

National - Journal
Registration No. 3341/2010

ijf5 Impact Factor (IIFS) 6.625
Vol. No. 29
February - 2023
ISSN No. 2277-4858

THE KONKAN GEOGRAPHER

Interdisciplinary Peer Reviewed Refereed
National Research Journal

Half-Yearly

Co-Editor
Dr. S. A. Thakur

Chief-Editor
Dr. R. B. Patil

KONKAN GEOGRAPHERS' ASSOCIATION OF INDIA
SINDHUDURG, MAHARASHTRA - 416602

Journal Volume No. 29, February 2023

THE KONKAN GEOGRAPHER

ISSN No. 2277-4858, Impact Factor *IIFS* 6.625

National Interdisciplinary Peer Reviewed Referred Research Journal
KONKAN GEOGRAPHERS' ASSOCIATION OF INDIA

INDEX

Sr. No.	Name of the Research Paper	Author	Page No.
1	Thinking and Re-thinking on Higher Education System of India	Dr. D. K. Kamble	1
2	Coastal Tourism Development , Challenges and Sustainability – Applying Tourism area Life Cycle: Insights of Goa	Dr. Nandkumar Sawant	7
3	Coastal and Marine Tourism – Challenges and Prospects	Dr. Dipali Gadkaari	12
4	Resource utilization and Tourism	Dr. Hemant Pednekar	17
5	Geo-Tourism Study of Potentiality of Agro-Tourism In South Konkan	Prof. Dr. S. B. Gaikwad	20
6	Cultural Heritage Research and Tourism Potentials in India	Dr. Sanalkumar	23
7	Appraisal Study of Industrial Pattern in Kanakapur Taluka of Ramanagar District (Karnataka).	Prof. B. N. Yaligar Dr. M. Nagaraj Prof. D. A. Kolhapure	28
8	Tourism Development in Poladpur Taluka its Requirements and Prospective	Dr. Sameer A. Butala	35
9	Mahabharat 48 Kos Tirthas: Pilgrim Tourism in Haryana	Dr. Sushil Dalal	38
10	Population Growth and Environmental Degradation in India	Jayasree Mandal	44
11	Drainage Characteristics of Ajodhya Upland in Purulia District of West Bengal with Special References to Drainage Texture and Hydrographic Network.	Vivek Chandra, Abhay Krishna Singh	49
12	Tourist Destinations in South-Western Haryana	Dr. Urmila Sabharwal	57
13	Levels of transportation Development in Kolhapur District of Maharashtra : A Case Study	Dr. Sanjay N. Salokhe	61
14	Agrarian Communities and Sustainability: A Theoretical Framework	Kuldeep	65
15	A Critical Study of Problems and Performance of Conductor Employees Working at PMPML-With Special Reference to Pune and PMPML Area in Maharashtra	Rupali S. Tolambe Dr. Archana J. Mali	69
16	Socio-Economic Status in Bundelkhand Region: A Study of Tighra Village	Dr. Anil Kumar	74
17	Financial Frauds & Scams in Tourism- Be Aware and Beware	Mr. Sangamsinh S. Pawar	79
18	Demographic Changes and Their Impact on Socio-Economic Condition of Nadia District -A Special Reference of Kalyani & Adjacent Area	Chayanika Chattopadhyay Kalindi Kumari.	82

Demographic Changes and their Impact on Socio-Economic Conditions of Nadia District -A Special Reference of Kalyani & Adjacent Area

Chayanika Chattopadhyay, Research Scholar, University Dept. History, DSPMU, Ranchi
Dr. Kalindi Kumari, Associate Professor, University Dept. of History, DSPMU, Ranchi

Abstract:

Nadia district of West Bengal suffers by population pressure after partition of India. After Kolkata and North West Frontier Provinces Nadia received third population in number. In Nadia there are three notified areas established for refugees from Bangladesh. Taherpur of Krishnanagar subdivision, Coopers camp of Ranaghat subdivision and Gayespur of Kalyani subdivision. In West Bengal there are 27 urban centres. Kalyani is one of them. Old towns like Jangra, Murshidabad, Baharampur, Krishnanagar, Ranaghat, Santipur, Chakdaha are seats of administration. Murshidabad was once the capital of Bengal. Jangra is an old trade centre. The non-municipal towns are usually trade centres. Towns like Taherpur, Phulia, Asoknagar, Gayespur owe their origin as rehabilitation colonies of the displaced persons. After independence huge population changes the socio-economic of the Nadia as well as land use pattern of Gayespur and Kalyani of Kalyani Subdivision.

Keyword : Demographic change, Migration, Socio-economic condition.

Introduction:

Nadia or 'NAUDIA' is famous for its literature, cultural heritage, and historical importance and after its partition and change its demographic features. The British district of Nadia was formed in 1787. The present district of Nadia after partition was formed by Notification NO-545-GA dated 23rd Feb 1948. The district Nadia long experienced virtually interrupted demographic mobility which was reflected in the almost unceasing transfer and resettlement of population in a number of places mainly for partition in 1947 and in 1971 it was the dream of the first Chief Minister of West Bengal Dr Bidhan Chandra Roy to build up Kalyani as a unique Township with the perfect blending of industry and urban ecology. In this paper an attempt has been made to highlight the industrial development in Kalyani area with particular emphasis on its recent ecological conditions. The study area Kalyani lying on the bank of river Hooghly, South-Eastern part of the Nadia District.

Study Area:

The planned town Kalyani is situated on the bank of the river Hooghly which lies south-west corner of Nadia District. Kalyani extent between 22°57' to 22°59' parallels of north latitudes and 88°29' to 88°48' meridians of east longitudes. It has an average elevation of 11 metres above the mean sea level. Kalyani is situated 48 km away from Kolkata, capital of West Bengal. The total geographical area of Kalyani is about 30 sqkm. Which was initially divided into six blocks namely A, B, C, D, E, and F in the decade of 1950 by the prominent engineer J. N. Dasgupta later on it has been divided into four main sectors - A, B, C and D. Among these four blocks the first two were residential areas, while the last one comprises the present industrial zone. The residential sector consisted of several plots of varying sizes with parks and playgrounds. Kalyani Township spreads over 5720.54 acres of land and is considered to be among one of the best planned townships of India. In Kalyani the land use pattern has been evenly distributed and each particular plot has been embarked for a specific purpose with hospital, city centre area, garden, park, and open spaces separating the residential areas. Land for commercial, educational and industrial areas too has been assigned. Total population of Kalyani is 81,984 (as per 2001 census) and the literacy rate is 72.88 per cent excluding children below the age group 0-6 years.

Demography and its Impact on Land use of the Study Area:

Land use change occurs due to various reasons in different places and time. In 21st century, rapid urbanization causes not only the changes in land use but also it becomes a threat to the environment and ecology. Land use is obviously constrained by environmental factors such as soil characteristics, climate, topography and vegetation. But it also reflects the importance of land as a key and finite resource for most human activities, including agriculture, industry, forestry, energy production, settlement, recreation, and water catchment and storage. Human activities that make use of, and hence change or maintain, attributes of land cover are considered to be the proximate sources of change.

Main causes of land cover change of the study area include high rate of urbanization, the expanding network of roads (Kalyani Expressway NH-34, NH-2 to NH-34 link road Kalyani NH-34 link road etc) and in increasing reliance on the automobile population began shifting from core to fringe area & thus the land use pattern of those adjacent areas very rapidly. So the land use change needs a special attention for sustainable development. Construction of AIIMS in the fringe of Kalyani, construction of unauthorized settlement in different parts of the study area occurs land cover change.

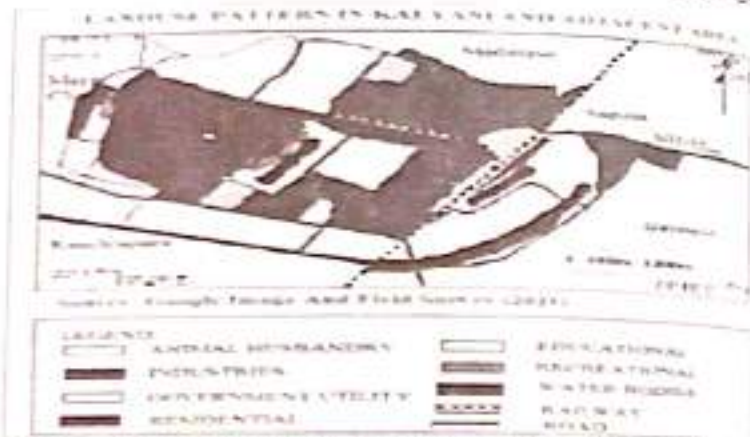

Fig. 5: Land use Pattern of Kalyani & Adjacent Area

Demography and their Impact on Socio Economic Condition of the Study Area:

Kalyani is a planned town since the independence of India. Kalyani is lies southern most part of Nadia district. It is 48 kilometres away from capital of West Bengal. Due to lots of population pressure from neighbouring country socio economic condition gradually changed. In the year 1965 Gayespur Notified area formed for rehabilitate of refugees. Not only that lots of slum areas from different part of Kalyani and adjacent areas which effect socio economic structure of the area. Main obstacle in front of government to ensure job for this refugee. Because maximum refugees have no agricultural land because they were fisherman in Darshana of Bangladesh. Government set up Kalyani Spinning Mill and others handicraft industry for creation of new job for refugees.

Discussion:

According to NITI Ayug Four backward district of West Bengal Nadia is one. After the partition of India, Nadia district witnessed maximum population pressure after, Kolkata and North 24 Paragonas. In this context condition of Kalyani is better than other part of Nadia district. Kalyani was set up for a planned city perfect building with lots of industry. So, lots of refugees get job and increase their socio-economic condition from other part of the district.

Conclusion:

Changing land use pattern and increase of urbanisation at Kalyani and adjacent area shows that population pressure is high in this area. So local authority and state government should take proper action for removing this.

References:

- 1) Annual report (2003-2004), All India Co-ordinates Research Project on Agronomy.
- 2) Annual report (2006-2007), Kalyani Municipality.
- 3) Census of India, Government of India.
- 4) Dixon, B. P. et al 1987 A handbook of social Science Research: Oxford University Press pp 34-76
- 5) Kalyani Purokotha (2010-2011). Published by Kalyani Municipality.

National - Journal
Registration No. 3341/2010

ii/S Impact Factor (IIFS) 6.625
Vol. No. 29
February - 2023
ISSN No. 2277-4858

THE KONKAN GEOGRAPHER

Interdisciplinary Peer Reviewed Refereed
National Research Journal

Half-Yearly

Co-Editor
Dr. S. A. Thakur

Chief-Editor
Dr. R. B. Patil

KONKAN GEOGRAPHERS' ASSOCIATION OF INDIA
SINDHUDURG, MAHARASHTRA - 416602

43	Post pandemic Tourism Development in Pawankhad and surrounding area case study emphasized on Eco-Tourism and Sustainable Development	Mr. S. A. Moushi	190
44	A Socio-Economic Analysis of Migrant Agricultural Laborers in Maharashtra: An Empirical Study of Solapur District	Dr. Jogender Singh Khokhar	194
45	Suspicious Tourism in Beed - Problems and Prospect	Miss. Megha M. Kulkarni	201
46	Status of Tourism Awareness among Noshabadi Population: A Case Study of Malvan Taluka in Sindhudurg District of Maharashtra	Ms. Anuradha R. Gawade Dr. Ravindra G. Gawade	205
47	Tourism in Goa - Sustainability Issues	Shweta J. Yadav	208
48	Recent Trends in Medical and Health Tourism in India	Ms. Shilpa Satoskar	211
49	सामाजिक विकास सहकारी संस्थांची योगदान जाणवते विविध कार्यकारी सहकारी सेवा संस्थांची वि. जाणवते व्याख्यान अभ्यास	डॉ. शिवराम ए. लक्ष्मण पा. रत्ना अर. लक्ष्मण पा. सविता टी. माहेंदकर	214
50	विशुद्ध जिल्ह्यातील विकासात्मक पर्यटनचा सर्वांगीण विकास	पा. डॉ. देविदास वि. दासगिरी पा. हसन मुहम्मद खान	220
51	महाराष्ट्रातील कृषी पर्यटन सर्वांगीण आणि आव्हाने	डॉ. पंजाब अविनाश विलासराव	224
52	मराठवाडा प्रदेशाचे पर्यटन पर्यटन स्थल	पा. डॉ. पंजाब अर. एम.	228
53	प्रभाकर शैलीचा काळाचा विकास : नारी विमर्श का दरतावेज	पा. हवीरसाव माळवी चौमले	231
54	महाराष्ट्रातील ज्योतिषशास्त्राचा आधुनिक अभ्यास	नीलिमा केवरीनाथ पाटील	235
55	पर्यटन आणि आर्थिक विकास	पा. डॉ. मुरलीधर मायकावडे	239
56	वर्षा एव कृषि शिबिरात क्षेत्राचा तुलनात्मक अभ्यास : सवाई माधोपूर जिल्ह्यातील बागविकास तहसीलचे सन्दर्भाने	डॉ. नरेश मलिक राजीव कुमार शीखा	244
57	सांगली जिल्ह्यातील पाहिले पाणी बाजारवेव्हाचे अभियांत्रिकीय वितरण : एक आधुनिक अभ्यास	डॉ. नितीश टी. देशमुख सुरव प्रमोद जगन्नाथ	288
58	रत्नागिरी जिल्ह्यातील वाडत्या पर्यटनचा सहरी वसाहतीवर होणारा परिणामाचा अभ्यास	डॉ. राजाराम पाटील पा. नानादे राजकुमार	251
59	उस्मानाबाद जिल्ह्यातील ज्वारी पीक वेळीकरण : एक आधुनिक विश्लेषण	पो. डॉ. एन. टी. देशमुख पा. डॉ. सी. व्ही. ताटे	258
60	The Influence of Channel Morphological Changes on Surround Landscape of lower Subarnarekha River Using Geospatial Techniques	Satyapriya Mahato Surajit Dutta Nalini Kanto Mahato	261

सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील शैक्षणिक पर्यटनाच्या संधी - एक अभ्यास

प्रा. डॉ. देविदास विक्रम हारगिले

महयोगी प्राध्यापक, अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख, म. का. पाटील सिंधुदुर्ग महाविद्यालय, मानवण, जि. सिंधुदुर्ग.

प्रा. हुसन युसूफ खान

कनिष्ठ महाविद्यालय समन्वयक, रामभाऊ परुळेकर कनिष्ठ महाविद्यालय, मानवण, जि. सिंधुदुर्ग.

सोपवारा :

प्रस्तुत संशोधनाच्या माध्यमातून सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील शैक्षणिक पर्यटनामध्ये अगलेल्या संधीचा अभ्यास करण्यात आलेला आहे. १९९९ मध्ये शासनाने सिंधुदुर्ग जिल्हा प्रथम पर्यटन जिल्हा म्हणून घोषित केला. जिल्ह्यातील वैविध्यपूर्ण संपन्नतेमुळे हा सन्मान मिळाला. कॅम्प नेस्ट ट्रेव्हलर या मॅगझीनने जगातील ३० सुंदर आंतरराष्ट्रीय दर्जाच्या पर्यटन स्थळांच्या यादीमध्ये सिंधुदुर्ग जिल्हा समावेश करणे यावरूनच या जिल्ह्याच्या क्षमतांचा अंदाज येतो. जिल्ह्याची जैवविविधता संपन्न व विशिष्ट प्राकृतिक रचना ही संशोधकांच्या अभ्यासाचे स्थान आहे. प्रस्तुत संशोधनात जीवशास्त्रज्ञ, वनस्पतीशास्त्रज्ञ, भूगर्भ अभ्यासक, संशोधन, विद्यार्थी यांच्यासाठी सिंधुदुर्ग जिल्हा एक अभ्यास केंद्र आहे आणि अशा केंद्रांचा केलेला शोध व अभ्यास तसेच त्याद्वारे सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील पर्यटनाला चालना देण्याच्या क्षमतांचा व संधींचा अभ्यास मदर संशोधनात मांडण्यात आला आहे.

प्रस्तावना :

सिंधुदुर्ग हा कोकण प्रदेशातील एक जिल्हा. जिल्ह्याचा 40 ते 50 टक्के भाग हा पर्वतीय, मध्य भाग उंचमखल पठारी असून समुद्रसपाटीपासून उंची 300 च्या आसपास तर किनारी भाग 100 ते त्याहूनही कमी उंचीचा आहे. प्रस्तर भंगाने बनलेला हा भाग १४ ते ७ कोटी वर्षांपूर्वी द्वीपकल्पाच्या पश्चिमेला ज्वालामुखी भेगीय उद्रेक होऊन 40 पेक्षा जास्त लांबा धरापासून कठीण बेसाल्ट पठाराची निर्मिती झाली. या पठाराच्या पश्चिमेकडील भाग अनेक ठिकाणी प्रस्तरभंग किंवा भ्रंश झाल्यामुळे पश्चिम भाग खचला व कोकणची निर्मिती झाली की ज्याचा सिंधुदुर्ग भाग आहे आणि कड्या सारखा दिमणारा महा किंवा महाद्वी निर्माण झाला. अशा वैशिष्ट्यपूर्ण भूगर्भीय देखणेपण असणारा हा सिंधुदुर्ग जिल्हा आहे. याच बरोबर जैवविविधता समृद्ध असणाऱ्या जिल्ह्यात मागील काही काळात नवनवीन वनस्पती व प्राण्यांच्या नवीन प्रजातींचा शोध घेतला आहे. त्यातील काही ह्या प्रदेशनिष्ठ आणि जगातील दुर्मिळ प्रजाती आहेत. जिल्ह्याच्या या वेगळेपणामुळेच संशोधकांचे लक्ष या जिल्ह्यावर पडलेले दिसून येते आणि यातूनच शैक्षणिक पर्यटन वाढत आहे. प्रस्तुत अभ्यासात सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील अशा विशिष्ट शैक्षणिक पर्यटनाच्या केंद्रांचा विचार करण्यात आला आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे :

सिंधुदुर्ग जिल्ह्यात प्रतिवर्षी 8 लाख पेक्षा जास्त पर्यटक येतात. याठिकाणची विशिष्ट व संवेदनशील प्राकृतिक रचना आणि जैवविविधता पाहिल्यास जिल्ह्याच्या शाश्वत विकासाचा पर्यटन व्यवसाय हा प्रभावी मार्ग आहे. जिल्ह्याच्या मुम पर्यटन क्षेत्रांची व क्षमतांची माहिती जगासमोर आणून पर्यटकांना आकर्षित करण्याच्या उद्देशाने मदर अभ्यास करण्यात आला आहे. याची उद्दिष्टे खालील प्रमाणे

तामुका नाव (कसातील संख्या तामुकातील पाणघळ भूमीची संख्या)	एकूण वनस्पती प्रजाती संख्या	दुर्मिळ प्रजाती संख्या	संकटग्रस्त प्रजाती संख्या	एकूण प्राणी प्रजाती संख्या	दुर्मिळ प्रजाती संख्या	संकटग्रस्त प्रजाती संख्या	प्रदेशनिष्ठ
मावतवाडी	३२५	२२	०२	४९८	१५	१२	१४
वेगुने	१४४	—	—	७१	१	—	१
मानवण	४७८	४२	७	३०७	१८	९	१०
दोडामार्ग	—	—	—	१७७	११	५	९
बुडाळ	३११	—	३	७२१	६	२	८
कणकवली	५४४	११	०	६०१	१९	१९	२७
दवगड	२८	१	—	२५	—	—	—
वेभववाडी	५३५	—	—	८९	१	—	—

वरील तक्त्यातून जिल्ह्यातील संपन्न जैवविविधतेचे चित्र स्पष्ट होते. अनेक दुर्मिळ आणि प्रदेशनिष्ठ प्रजाती जिल्ह्यात असून शिंदूरग हिरण्यकेशी मारख्या अनेक नवनवीन प्रजातींचा शोध होत आहे. या संपन्नतेचा अभ्यास करण्यासाठी अनेक वनस्पती आणि प्राणी शास्त्रज्ञ येताना जिल्ह्यात दिवतात.

सारांश :

शैक्षणिक पर्यटन हा शाश्वत पर्यटनाचा प्रभावी मार्ग आहे. सिंधुदुर्ग जिल्ह्याला लाभलेली प्राकृतिक रचना, ऐतिहासिक पार्श्वभूमी, जैवविविधता संपन्नता शैक्षणिक पर्यटनानाठी संशोधकांना, अभ्यासकांना आकर्षित करण्याची क्षमता ठेवते. जिल्ह्याची संवेदनशील भौगोलिक रचनेसाठी शैक्षणिक पर्यटन आर्थिक विकामाचे महत्त्वाचे माध्यम आहे. जिल्ह्यात मार्गील काही काळामध्ये अनेक नवनवीन प्रजातींचा शोध संशोधकांच्या मार्फत झाले आहेत. वेगुने तालुक्याच्या वायव्यी याठिकाणी अजिंक्य रिडले आणि गीत टर्टल यांची संकरित नवीन प्रजात आढळून आली आहे. महाराष्ट्रात मेरोगोफन तमाराचेरिमीस आणि आरचीवर्मीस ओमीव्हेस या चतुर व टाचणीच्या दोन प्रजातींची महाराष्ट्रात पहिल्यांदाच नोंद सिंधुदुर्गात झाली. यामारख्या घटनांवरून जिल्ह्याची शैक्षणिक पर्यटनात असलेली क्षमता आणि संधी यातून स्पष्ट होते.

संदर्भ ग्रंथ :

1. Sindhudurg Wetland Brief Documentation Committee (2019). 'SINDHUDURG : The Land Of Wetland, Apurva Printers : Mumbai.
2. Suresh, G. (2007). 'ENVIRONMENTAL STUDIES AND ETHICS', I.K International Publishing House Pvt.Ltd. : New Delhi
3. घनीव, के.ए., 'पर्यटन भूगोल', मेहता पब्लिकेशन: पुणे.
4. घनीव, के.ए. (२००४), 'महाराष्ट्रचा भूगोल', के. मागर पब्लिकेशन: पुणे.
5. मारग, मृभाषचंद्र (२००८), 'महाराष्ट्राचा भूगोल', विद्या प्रकाशन: नागपूर.
6. कटारे, ए., पाटील, जी., 'पुरातत्त्व वस्तू संग्रहालय आणि पर्यटन', विद्या बुक पब्लिकेशन : औरंगाबाद.

REVIEWS OF LITERATURE

International Multidisciplinary Peer Reviewed Journal

ISSN: 2347-2723

Impact Factor: 4.1253

Vol - 09 | Issue- 06 | October - 2021 | Pages: 1-16

Research Paper

ISSN: 2347-2723

Vol - 09 | Issue- 06 | October - 2021

TO STUDY AND AN OVERVIEW OF GUIDED-MODE THEORY FOR PLANAR WAVEGUIDES

Mr. Sanket S. Belekar.

Department of Physics

S.K. Patil Sindhudurg Mahavidyalay, Malvan

Abstract:

Semiconductor materials, integrated electronic circuit design, and automated micro-fabrication of integrated circuits revolutionized the computing and communicating speeds. The current generation of processing units is limited by the rate of information transfer between processors and its peripheral devices. Increasing processing speed and power is overloading the traffic a bus can handle.

Keywords: Bandwidth, Waveguide, Semiconductor

INTRODUCTION

Semiconductor materials, integrated electronic circuit design, and automated micro-fabrication of integrated circuits revolutionized the computing and communicating speeds. The current generation of processing units is limited by the rate of information transfer between processors and its peripheral devices. Increasing processing speed and power is overloading the traffic a bus can handle. The limited bandwidth of bus constitutes a major bottleneck to efficient communications at the board-to-board data interface. However, currently bandwidth demand is outgrowing the performance of electronics in telecom and data communication networks. To overcome these barriers, we must enter a new computing and communications revolution based on photonics. The development of optical interconnects is desirable in order to achieve higher data throughput. Optical signal transmission and processing require optical interconnection technology designed to overcome bottlenecks resulting from high circuit

densities for high data transmission and processing rates from increased data quantities. Photonics devices have already attracted a considerable attention as key elements in optical processing systems.

Aims and Objectives

The major challenges addressed in this research work are summarized as follows:

1. Design of SU-8 based single-mode optical waveguides and $1 \times N$ splitters.
2. Fabrication of thin-film SU-8 waveguides based on direct UV photolithography.
3. Characterization of fabricated waveguides and conventional splitter devices.

OPTICAL WAVEGUIDE

With the rapid advance of integrated optics, the significance of optical waveguides which are the fundamental elements of optical integrated circuits, has been widely recognized. Optical waveguides are structures that confine and transmit light over various distances, ranging from tens or hundreds of micrometers in integrated photonics to hundreds or thousands of kilometers in long-distance fiber-optic transmission. The theory of guided wave propagation, excitation, and the conjugation of optical films and strips not only got advanced to encompass all aspects in the analysis and design of these guiding structures, but also precise and reliable technologies had developed to fabricate planar optical waveguides and integrated optical circuits (Unger 1977) (Vassallo 1991). The capability of integrating active and passive components on the same chip allows the implementation of photonic integrated circuits (PIC) for numerous applications.

Optical waveguides confine the optical signals in a region of higher refractive index than its surrounding media. They form essential parts or key structures in many devices such as the waveguides providing optical confinement in semiconductor lasers, being one example. Furthermore, they form important passive photonic devices by themselves, such as corner bent waveguides, which change optical path direction; bent and S-shaped waveguides; tapered waveguides, for smooth expansion of the guide width without mode conversion; branching waveguides, used for both dividing and combining optical power; cross waveguides and directional waveguide couplers, for distributed mode coupling. Waveguide devices in photonic integrated circuits can also be classified as functional devices for optical wave control (Yamada 2006). In functional devices, guided waves are controlled either by electro-optic, magneto-optic, thermo-optic or non-linear optic effects. They are controlled by external input signals to achieve functional devices where the guided mode undergoes amplitude modulation, phase modulation, polarization-state rotation, frequency shift or optical path direction change. Two configurations of optical waveguides, planar slab waveguide and channel waveguide are mostly discussed.

Planar waveguide integrated optics involves the manipulation of sheet beams that are confined in one dimension. By loading a thin film with a higher refractive index than the substrate, the light can be trapped inside this film and waveguides are produced. The light can propagate in any direction parallel to the surface of a high-index guiding layer, which provides optical confinement in a single direction. If the cladding and the substrate materials have the same index of refraction, the waveguide is called symmetric; otherwise, the

inacceptable length of complex devices. An optimal splitter design should combine a short length with a low loss and low sensitivity to distortions like those described above.

1.1.3 BPM Simulation: 1 × N Splitters

A conventional Y-branch waveguide structure consists of a single input wave guide and two output waveguides. Y-branches used for power division are easy to design and are fairly insensitive to patterning tolerances (Tsai 2003). Fig. 3.1 shows a Y-branch schematic. It follows from the symmetry of the Y-branch structure that it will act as a symmetrical power divider between the output waveguides. Thus, for each of the two output arms the theoretical power splitting ratio is 50:50. The refractive indices of the polymer materials SU-8 2002 and NOA 61 were used as inputs to the BPM software. It is required to find the power transmitted to the output waveguides, the power reflected in the input waveguide and the power radiated from the junction into the surrounding medium. BPM simulations do not involve reflective power measurements; hence we have to restrict the discussion to power transmitted to output waveguides and power radiated at the Y-junction. Also, transmission loss is predominantly due to radiation (Anderson 1978).

Figure 3.1. RSoft CAD schematic of the Y-branch device.

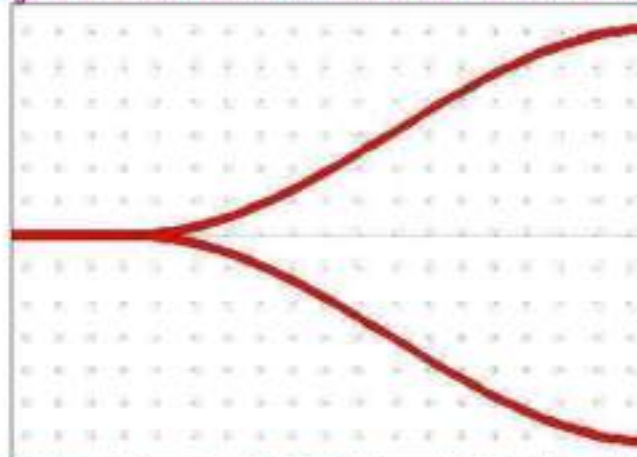
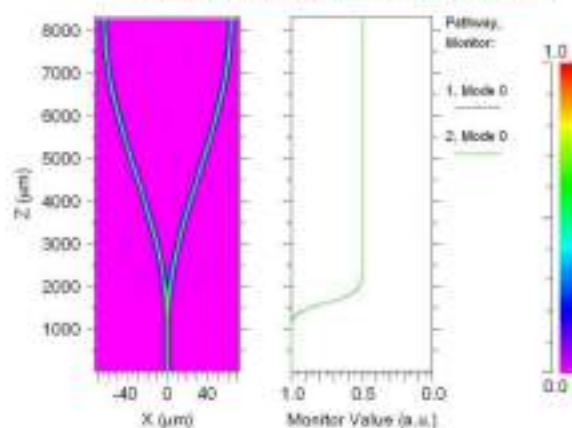

Figure 3.2. Simulation of a 3-dB, 2° Y-branch (a) Designed Y-branch, (b) Performance of the Y-branch

1.4.10 Adhesive Film (Over-Cladding Layer) Deposition:

Coating of NOA 61 layer as over-clad is the final step of waveguide fabrication process. The over-clad deposition is done following the same steps as for the under-clad layer deposition. Following the photolithographic and chemical wet-etching process, an over-cladding layer was deposited and the layer was UV-cured. The process of deposition of under-clad layer was repeated here to deposit over-cladding layer over the SU-8 waveguides. The fabricated 1×4 device is shown in Fig. 3.11. A 1×4 device after over-clad deposition is not shown here due to poor visibility of features of waveguide patterns through over-clad layer. Finally, a hard bake at around $120\text{-}140^\circ\text{C}$ for 60 to 120 minutes is suggested to remove further any traces of solvent or developer left behind. The whole fabrication process (from section 3.4.1 to 3.4.10) is summarized in Fig. 3.12 before concluding this chapter.

Figure 3.11. Fabricated Conventional 1×4 splitter

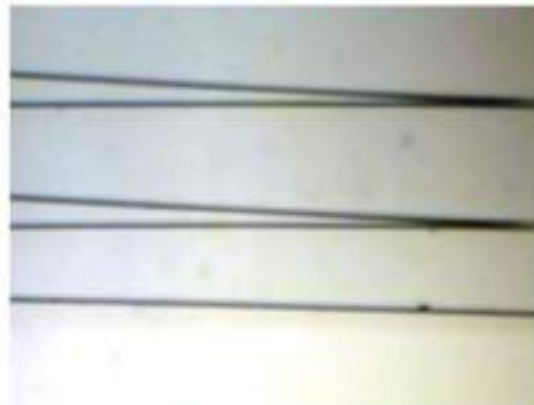
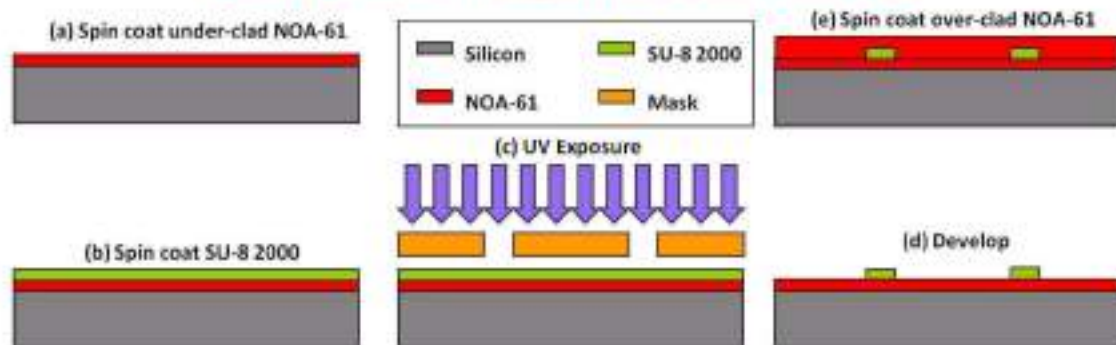

Figure 3.12. Polymer Waveguide Fabrication Process Steps

1.5 CONCLUSION

The design and fabrication of Y-branch waveguide which is the basis of the optical power splitter was discussed in the chapter. The conventional Y-branch design for 1×4 power splitter was presented in the chapter. The design of mask for fabrication of $1 \times N$ splitters using L-Edit (Tanner Tools) was presented here. An overview of the micro-fabrication procedures and techniques for polymer waveguides was presented in the chapter. Finally the steps of fabrication process used and related issues observed were discussed in the chapter. The substrate surface is coated with NOA 61, followed by UV curing and baking and then left for stabilization at 60°C for 15 h. The SU-8 2002 core material was spun on top of NOA 61 coated silicon substrate and then soft baked using a two-step process to remove any traces of solvent after exposure. Channel waveguide width of $2.5\ \mu\text{m}$ was realized by UV exposure in contact with a photomask. A post-exposure two-step baking process was

used to crosslink the polymer. The photoresist-coated UV-exposed substrate was developed in PGMEA and then rinsed in IPA. An over-clad of NOA 61 was coated on developed SU-8 waveguides. Finally, a hard bake at 140 °C for 1 hour, removed the traces of developer or solvent left behind.

REFERENCES:

1. (Chang-Yen2005)Chang-Yen,D.A.and Gale,B.K.(2005)Design and fabrication of a multianalyte-capable optical biosensor using a multiphysics approach *in* Proceedings of 3rd Annual International IEEE EMBS Special Topic Conference on Microtechnologies in Medicine and Biology, Kahaku, Oahu,Hawaii, pp.326-328.
2. (Chaudhari2001)Chaudharietal(2001)A new technique for further reduction of the power loss in the Y-branch optical power splitter. *Optics Communications*,Vol193, No1-6, pp.121-125.
3. (Chen2006)Chen,C-L.(2006)*Foundations for Guided-WaveOptics*,NewJersey,John Wileyand Sons.
4. (Chen2007) Chenetal(2007)Fabrication and characterization of benzocyclobutene optical wave guides by UV pulsed-laserillumination. *Journal of Quantum Electronics*. Vol 43, pp. 303-310.
5. (Choi2000)Choiet al(2000) All-activeInGaAsP-InPoptical tapered-amplifier1 × N power splitters. *IEEE Photonics Technology Letters*, Vol 12,No8, pp. 974-976.

National - Journal
Registration No. 3341/2010

ijf Impact Factor (IIFS) 6.625
Vol. No. 29
February - 2023
ISSN No. 2277-4858

THE KONKAN GEOGRAPHER

Interdisciplinary Peer Reviewed Refereed
National Research Journal

Half-Yearly

Co-Editor
Dr. S. A. Thakur

Chief-Editor
Dr. R. B. Patil

KONKAN GEOGRAPHERS' ASSOCIATION OF INDIA
SINDHUDURG, MAHARASHTRA - 416602

19	Deforestation : Development or Destruction	Dr. Urmila Sabharwal	87
20	Hanagal -Tourist center of Western Karnataka	Dr. Prakash B. Holer	90
21	A Spatio-Temporal Changes of Female Workers : A Case Study of Ahmednagar District (MS)	Prof. Dr. S. Y. Narke	94
22	Static Analysis of Bhyari Landslide and its Consequences in Pinder Valley, Uttarakhand, India	D. D. Chauniyal Surajit Dutta	100
23	Rural Tourism and Community Development – A Case study of Raghurajpur, Odisha	Arunima Bhattacharya Dr. Rajaram Patil	107
24	Development of Education System in India: Some Reflection on Issue	Dr. Anil Kumar	112
25	Spatial Distribution of Periodicity of Market Centers in Nanded District : A Geographical Study	Dr. B. T. Patil Dr. V. R. Rathod	116
26	Decadal Changes In Urban Population Growth of Malvan	Dr. S. A. Thakur Rita R. Thakur	118
27	Global Warming in Twenty First Century : A Gigantic Challenge	Dr. Sucheta Yadav	123
28	A Comparative Study of Tourists Visiting Heritage Tourism places in India.	Mr. Aniket G. Jadhav	126
29	Future of Commercial Banking Sector in Indian Economy	Dr. M. R. Khot	129
30	An Analysis of Impact of Tourism on Economy : A Case Study of Mumbai City	Asha Kadam Dr. Shivram Thakur	134
31	Role of Tech-proficiency in Hotel Customer Expectations in Sindhudurg District	Dr. Sumedha Naik	141
32	Tourism Center's in Bhimashankar and Trimbakeshwar Maharashtra A: Geographical Study	Dr. R. D. Khakre	146
33	Transport Connectivity of Panvel Node	Prof. Priti P. Mahajan	150
34	To Study the Acoustic Effect of face Wears and Impersonation on Speech Samples.	Mr. Sanket S. Belekar	154
35	Biodiversity and distribution of mangroves in Waddatar (Devgad) Creek, in Sindhudurga.	Mestry U. D.	158
36	Impact of Climate Change on the Forest Phenology : A Case Study of Koderma Wild Life Sanctuary, Jharkhand	Dr. Abhay K. Singh	161
37	Tourism in Mahendergarh District, Haryana: Recent Trends and Future Potentiality	Dr. Sucheta Yadav	167
38	Recent Trends in Transport Infrastructure under tourism in Goa and Public Policy	Dr. Agneta A. D. Dias e de Souza	171
39	An Empirical Analysis of Migrant Agricultural laborer's Impact on Local Laborers: A case of Haryana State	Dr. Jogender Singh Khokher	175
40	A study of the effectiveness of eco-friendly action initiatives Implemented in solid waste management	Dr. Baban K. Shingare	181
41	Problems and Prospect of Agro-tourism in Konkan Region of Maharashtra	Mrs. Anupama R. Kamble Mr Rajkumar D. Kamble	184
42	Impact of Covid -19 on Agriculture Sector in India	Dr. Ramjan F. Mujawar	187

To Study the Acoustic Effect of face wears and Impersonation on Speech Samples

Mr. Sanket S. Belekar

S. K. Patil Sindhudurg Mahavidyalaya, Malvan, Sindhudurg (MS)

1. Origin of Research :

This pandemic has taught us numerous life lessons. The only thing we can do now is learn from those experiences and move forward with our current situations. Pandemics have impacted a wide range of industries, including medical, service industries, small and large corporations, and many more where human intervention was unavoidable. The pandemic also had a greater impact on crime. Because people were at home or hiding, the number of offences reported to the police station was substantially reduced. The NCRB analysis showed that without the cases related to COVID-19 violations in 2020, the number related to 'traditional crime' had reduced by about 200,000 cases [1]. As reported by Anti-graft agency corruption during COVID-19 emergency was the second pandemic. Money extortion on vaccines and injections, spreading fake insurance schemes, fake phone call requests for charity or donations, sexual harassment of women on phone calls such type of crimes emerged during pandemic. In above listed cases phone calls and eventually the voice of a person was the only proof to find out the identity of the criminal.

Use of face masks was mandatory to restrict the transmission of respiratory infections. But it also restricts the transmission of speech to some extent [2]. If crimes involving voice are committed while wearing the mask, there is cause for alarm. Because mask quality influences speech samples [3], [4], this issue has piqued the interest of speech researchers all around the world. Acoustics effect [5-7], deterioration of speech intelligibility [8], variation in spectral characteristics [9] is there in the speech after wearing the mask. Duy Duong Nguyen in their study showed that the spectral levels at the 1-8 k Hz region was found to be attenuated by 2.0 dB by surgical mask and 5.2 dB by KN95 mask [10]. Observed downshift in the energy levels after wearing an N-95 mask is expected and it could be the effect of sound energy is being converted into the heat energy. R. Gama in his review article shown the increased harmonics-to-noise ratio (HNR) and increased mean spectral values in high-frequency levels (1000-8000 Hz), especially with KN95 mask [11]. And same is the case of speech samples after wearing the handkerchief. Study also has been done on the voice disguise using handkerchief [12].

Voice analysis is done in the Forensic Science laboratory on the cases involving voice as an evidence. Cases like bomb threat calls, ransom calls, gambling cases, rape cases, corruption cases, and murder cases are solved in forensic science laboratory in Digital Forensic Division, where voice is the primary evidence. Currently, there are three basic ways to do the voice analysis; aural, semi-automatic, and fully automatic [13, 14]. Voice samples are closely listened in aural analysis, and their linguistic aspects are examined and documented down. The Aural plus manual approach is used in the Semi-Automatic method, while in Automatic analysis software performs the analysis and provides a ready-to-use report. Among these three mentioned methods, semi-automatic approach [15] is widely used for voice analysis. The software used in semi-automatic method to do the spectral study is Computerized Speech Lab (CSL) by KayLab. This software is accepted in court of law also.

There are two types of approaches speaker verification and speaker identification. Speaker verification is one to one matching and speaker identification is one to many matching. In speaker verification, a suspect must provide a voice sample, saying the identical speech that was used at the crime

mimicked Brain activities will be analysed using brain imaging technique which is available at Mumbai Forensic Lab. For the study some case related voice samples from the forensic lab will also be analysed.

Expected Results

The results will be definitely useful in analysing the cases related to disguise using handkerchief and disguise using mimicry. Firstly if we consider the mask effect it will act as an additive filter in front of the mouth hence it will definitely add the noise components in the speech. Noises are the non-periodic signals. Hence it will surely increase the HNR ratio. Literature says the energy of the frequencies after 3 kHz are seen to be deteriorated with the usage of face mask the same result is expected in the present study.

Wearing a tight cotton face mask and a handkerchief as face wears alter the length of vocal tract to some extent as the front part of the lips get pressed results in change in the resonant frequencies. This additive constriction will affect majority for the vowels /o/ & /u/ where lips play important role in producing those vowels. No observable change is expected in spectral characteristics in normal recording and in the recording after wearing a good quality N95 mask had because no constriction due to N-95 mask will be added while speaking. There will be enough space to use all articulators normally for example rounding of lips for vowels /o/ and /u/, widening of lips and jaw for vowels /i/ etc. Hence no elongation or contraction of vocal tract in this scenario is expected. Change in spectral parameters will be there in the scenarios where tight masks are used while speaking. So even if we could not match formant frequencies we can go for the parameters which are not affected by the masks and which are speaker specific. The study of EGG on speech signals will provide the data of the pitch wave and its components i.e. open quotient and close quotient. As the glottal passage do not change its characteristic even if person is wearing the mask hence it becomes necessary to check the glottal parameters. It is said that even if there is any kind of articulatory disguise while speaking, components of pitch cycle won't change.

In case of mimicked speech literature review says that there is definitely a spectral shift in the mimicked voice compared to voice of a person whose mimicry is done. Large percentage of formant shift is expected in the results. The glottal leakage parameter is the characteristic of glottal passage hence the results on the same can provide the information whether the speech samples are originating from same or different sources. Layered voice analysis tool is useful to study the emotional states of the person. The person who is doing mimicry undergoes a deliberate action or intended action. Hence the emotional states of the person is going to change the stress level will change. All these changes will show up in the layered voice analysis study. The imaging of the brain activity at the time of impersonation is useful in finding out the change in brain activity from normal behaviour.

So if the offender is wearing a tight face mask or a handkerchief during the crime and while giving voice sample he is denying to wear the face wears then a big trouble is there in analysing such voices. Similarly the offender doing voice disguise using impersonation technique is also a problematic case to solve. The findings of the study will definitely help the investigative agency as well as the judiciary system in resolving voice-related offences and obtaining convictions.

6. References

- [1] National Crime Records Bureau (NCRB)'s Crime in India 2020 published in September 15, 2021.
- [2] Jeremy Howard, Austin Huang, Zhiyuan Li, Zeynep Tufekci et al, "An evidence review of face masks against COVID-19" Proceedings of the National Academic Sciences of the United States of America, 2021
- [3] B. T. Balamurali, Tan Enyi, Christopher Johann Clarke et al, "Acoustic Effect of Face Mask Design and Maternal Choice" published on 3rd June 2021 © Australian Acoustical Society 2021.
- [4] Ryan M. Corey, Uriah Jones, and Andrew C. Singer, "Acoustic effects of medical, cloth, and transparent face masks on speech signals". The Journal of the Acoustical Society of America 148, 2371 (2020). <https://doi.org/10.1121/10.0002279>.

National - Journal
Registration No. 3341/2010

iijs Impact Factor (IIFS) 6.625
Vol. No. 29
February - 2023
ISSN No. 2277-4858

THE KONKAN GEOGRAPHER

Interdisciplinary Peer Reviewed Refereed
National Research Journal

Half-Yearly

Co-Editor
Dr. S. A. Thakur

Chief-Editor
Dr. R. B. Patil

KONKAN GEOGRAPHERS' ASSOCIATION OF INDIA
SINDHUDURG, MAHARASHTRA - 416602

35	Biodiversity and distribution of mangroves in Waddatar (Devgad) Creek, in Sindhudurga.	Mestry U. D.	158
36	Impact of Climate Change on the Forest Phenology : A Case Study of Koderma Wild Life Sanctuary, Jharkhand	Dr. Abhay K. Singh	161
37	Tourism in Mahendergarh District, Haryana: Recent Trends and Future Potentiality	Dr. Sucheta Yadav	167
38	Recent Trends in Transport Infrastructure under tourism in Goa and Public Policy	Dr. Agnela A. D. Dias e de Souza	171
39	An Empirical Analysis of Migrant Agricultural laborer's Impact on Local Laborers: A case of Haryana State	Dr. Jogender Singh Khokher	175
40	A study of the effectiveness of eco-friendly action initiatives implemented in solid waste management	Dr. Baban K. Shingare	181
41	Problems and Prospect of Agro-tourism in Konkan Region of Maharashtra	Mrs. Anupama R. Kamble Mr Rajkumar D. Kamble	184
42	Impact of Covid -19 on Agriculture Sector in India	Dr. Ramjan F. Mujawar	187

Biodiversity and distribution of mangroves in Waddatar (Devgad) Creek, in Sindhudurga

Mestry U. D.

Department of Zoology, S.K.P. Sindhudurg Mahavidyalaya, Malvan (M.S.)

Abstract :

Mangroves are one of the most productive ecosystems in south konkan, mostly in Sindhudurga. The estuarine habitat is densely supporting this ecosystem and serve as protectors of their juvenile stock and most valuable biomass. Coastal ecosystems such as estuaries, wetlands and mangrove forests contain significant diversity and are highly valuable for coastal communities. Mangroves are known as the salt tolerant forest ecosystem. It provides a wide range of ecological and economic products hence considered as treasury for the coastal living people. Indian mangrove vegetation covers about 6,756 sq. km. Along the 7516.6 km long coast line, including island territories. In Sindhudurga, especially in Waddatar creek region, Devgad dense vegetation of mangroves are seen. Local people also protect them because they know their values at a time of cyclone Tauktae. The present work is focused on assessing the status of mangrove area in Sindhudurga with special reference to the Waddatar creek area in Devgad Taluka. Total 20 species were collected during the field visits.

Keywords : Mangrove, Coastal, Conservation, species.

Introduction :

The Western ghat area is one of the world's ten Hottest biodiversity hotspots. The Konknan region consists of wildlife and variety of plants including mangroves. The mangrove ecosystem in south konkan is really the God gift. Because mangroves occupy the intertidal zone, they interact strongly with aquatic, inshore, upstream and terrestrial ecosystems and in this way mangroves help to support a diverse flora and fauna of marine, freshwater and terrestrial species (Donald J. Macintosh and Elizabeth C. Ashton, 2002). This ecosystem has more protection as well as conservation in estuarine region especially in Waddatar creek.

Mangroves situated in tropics and the sub-tropics of the world, consist of forest ecosystems growing under brackish water conditions the seashore. Mangroves interacting effectively with aquatic, inshore, upstream and terrestrial ecosystems support a diverse flora and fauna of marine, freshwater and terrestrial species. Interaction of mangroves with the physical environment is the basis for both species richness as well as the distribution of diverse animals in that ecosystem. The mangrove mud-flat of estuaries act as important nurseries for certain fish like Mugil spp. Lates spp. and shellfish like Scylla Spp. Portunus spp. oysters, Shrimps etc. by Providing rich main food sources and protection from predation (Yeragi 2006). These ecosystems are among the most productive ecosystems of the world, both floral and faunal. Mangroves forests can truly be considered as evolutionary hotspots where terrestrial organisms have re-adapted to marine life, and marine have undergone the transition to terrestrial species (Saenger, 2002; Tomlinson, 1986).

They constitute a nursery for many pelagic fish and crabs that grow to maturity in the open sea. Biodiversity in mangrove is further enhanced as many species of fishes, crustaceans and birds either use or depend on this ecosystem during different stages in their life cycle. The earlier studies do not give the estimate about the number of species, area covered significantly varies and clear-cut information is lacking. So objective of present paper is to study biodiversity of mangroves along Waddatar (Devgad) Creek, in Sindhudurga for conservation of estuarine ecosystem and mangroves for sustainable development.

Conclusion :

Mangroves play significant role for the protection of the coastal environment as they check the intensity of tropical cyclones, soil erosion, encroachment of sea towards land, etc. Besides these, mangrove forest provide congenital habitat for the fish, shrimps, and clams.

Mangroves are destroyed mainly by man-made activities in different forms, which pose serious threat to the ecosystem around the world and silently become one of the reasons for Global warming and climate change. This is due to population growth and unsustainable economic development including deliberate land reclamation for urban and industrial development (Khan and Ali, 2009).

References:

- 1) A. H. Dye; 16 May 2006; Volume 62; marine environmental research; Persistent effects of physical disturbance on meiobenthos in mangrove sediments; pp.341-355.
- 2) Aizpuru, M., Achard, F. and Blasco, F. (2000). Global assessment of cover change of the mangrove forests using satellite imagery at medium to high resolution. *EEC Research Project No. 15017-1999-05 FIED ISP FR*. Ispra, Italy.
- 3) Alka and Shiva, M.S. 2006. Spectrum – Mangrove forests to combat Tsunami disaster. Science
- 4) Almeida, M.R. 1996-2009. Flora of Maharashtra. Vol. I – V Orient Press, Mumbai.
- 5) Almeida, S.M. 1990. Flora of Sawantwadi – 2 vol. Scientific Publications, Jodhpur.
- 6) Reporter, 43(5): 16.
- 7) Cooke, T. 1958. The Flora of Presidency of Bombay. Vol. I and II. London Reprinted ed.,
- 8) BSI Calcutta.
- 9) Danielsen, F. 2005. The Asian tsunami: a protective role for coastal vegetation. Science 310: p. 643.
- 10) Hooker, J.D. 1892. The Flora of British India. Vol. I-VII. L. Reeves and company London.
- 11) Singh N.P., Lakshminarasimhan P., Karthikeyan S. and Prasanna P.V. 2001. Flora of
- 12) Maharashtra State. Vol. II, BSI.
- 13) Saenger P (2002) Mangrove Ecology, sivicuture and conservation. Kluwer Academic publishers, Dordrecht, The Netherlands, pp.11-18.
- 14) Tomlinson BP (1986) The Botany of Mangroves Cambrige Univ. Press, Cambridge, USA.
- 15) Untawale AG (1984) Mangroves of India, Present status and multiple use status report submitted to the UNDP/UNESCO. Regional mangrove project for Asia and Pacific.
- 16) Yeragi S. S. (2000) Structure and species distribution of mangrove forest at Uran. J.mar bid.Ass Indiam, 42 (1 & 2), 200-204.

National - Journal
Registration No. 3341/2010

iijs Impact Factor (IIFS) 6.625
Vol. No. 29
February - 2023
ISSN No. 2277-4858

THE KONKAN GEOGRAPHER

Interdisciplinary Peer Reviewed Refereed
National Research Journal

Half-Yearly

Co-Editor
Dr. S. A. Thakur

Chief-Editor
Dr. R. B. Patil

KONKAN GEOGRAPHERS' ASSOCIATION OF INDIA
SINDHUDURG, MAHARASHTRA - 416602

43	Post pandemic Tourism Development in Pawankhind and surrounding area case study emphasized on Eco-Tourism and Sustainable Development	Mr. S. A. Menshi	190
44	A Socio-Economic Analysis of Migrant Agricultural Laborers in Haryana: An Empirical Study of Sonipat District	Dr. Jogender Singh Khokher	194
45	Religious Tourism in Beed : Problems and Prospect	Miss. Megha M. Kulkarni	201
46	Status of Tourism Awareness among Destination Population: A Case Study of Malvan Taluka in Sindhudurg District of Maharashtra	Ms. Anuradha R. Gawade Dr. Ravindra G. Gawade	205
47	Tourism in Goa : Sustainability Issues	Shweta J. Yadav	208
48	Recent Trends in Medical and Health Tourism in India	Ms. Shilpa Satoskar	211

Status of Tourism Awareness among Destination Population : A Case Study of Malvan Taluka in Sindhudurg District of Maharashtra

Ms. Anuradha Ravindra Gawade & Dr. Ravindra Gangaram Gawade

Assistant Professors, S. K. Patil Sindhudurg Mahavidyalaya, Malvan

INTRODUCTION :

Any region which relies on Tourism for its socio economic growth has to be aware about implications of Tourism as an industry on its economic, social as well as environmental attributes. And for that promoting tourism awareness among tourists and locals should be the priority. Local population should be focused more because for tourism as an industry to sustain requires conservation of resources and culture in such a way that quality of the services provided should not be compromised.

On 19th June 2022 ITDC launched an awareness programme in collaboration with Ministry of Tourism with the perspective of capacity building for service providers that aims at providing training on behavioral and soft skills. On this background it was thought necessary to know about levels of tourism awareness among the locals of Sindhudurg which is the first tourism district in India and since then Sindhudurg is visited by increasing number of domestic and foreign tourists.

CHOICE OF THE STUDY AREA :

26 years ago in 1997 Sindhudurg was declared as the first tourism district in India and since then Sindhudurg is visited by increasing number of domestic and foreign tourists. We thereby decided to conduct a very small survey to find out the tourism awareness levels among locals and for first stage we decided to conduct a survey in Malvan city and nearby locations because Malvan is a must visit destination for any tourist visiting Sindhudurg.

OBJECTIVE : The present study aims to know

1. Are people aware of tourists visiting their locality?
2. Which of the tourism impacts bother the locals more?
3. What are the ideas of locals regarding development of Tourism Industry in the District?

METHODOLOGY :

A group of 20 college students was formed to collect the data through questionnaire survey. Each student was given a target to reach up to 5 locals who are the permanent residents of the locality. Choice of the respondents was as per convenience of the surveyor and willingness of the respondents. Thus for sampling method simple random sampling was used while for analysis of the collected data only complete response sheets were taken into consideration that were 62. Data was tabulated and then percentages were calculated to understand the pattern of perspectives of locals about the socio-economic and environmental impacts of tourism.

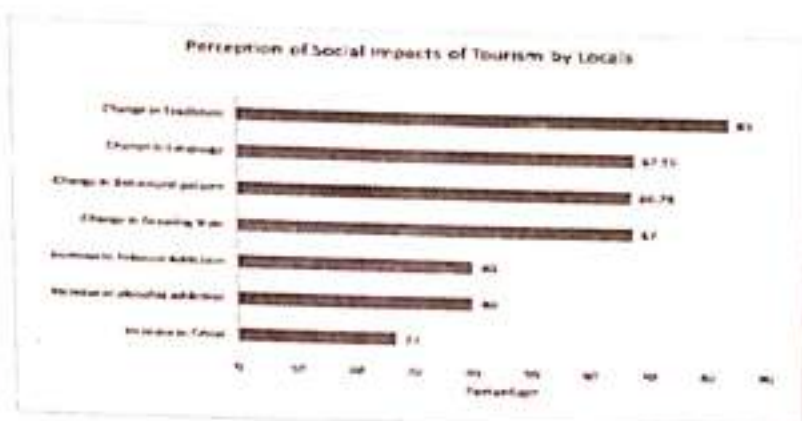
FINDINGS :

The following map shows the locations where survey was carried out. There are total 13 locations viz. Chinder, Vadacha Paat, Bilwas, Tarkarli, Devbaug, Malvan, Aachra, Trimbak, Masure, Kolamb, Hadi, Wayni and Kandalgaon.

respondents are not sure that this increase is due to tourism. Villages have become more accessible and before and 54% of the respondents give its credit to increased tourist activities.

SOCIAL IMPACT

27% of the respondents confirmed that incidences of petty crimes have increased and 40% of the respondents have put in the observation that addiction to alcohol and tobacco has increased. 67% of the respondents mentioned that there are visible changes in dressing styles, behavioral patterns and language of people. And they give the credit of this to increased exposure to outside world. More than 83% of respondents also think that nature of traditional festivals and rituals have also changed due to impact of outside world.

ENVIRONMENTAL IMPACT

Though all the respondents are aware about importance of conserving Natural Resources only 27% of the respondents are conscious about the impacts of plastic and other biodegradable waste. Only 34% of the respondents participate directly in conservation activities. Remaining 67% of the respondents have not participated so far in any such activities. Those who participate in conservation movement actively 8 persons conserve nature by planting trees 6 persons participate in conservation rallies while 2 put social media to use to increase awareness about importance of Conservation. 5 other respondents have recorded their willingness to participate in such activities in recent future.

CONCLUSION:

After interviewing more than 60 people in Malavan and its vicinity it was understood that locals are not fully aware about tourism as an industry. They are unable to grasp capacity of tourism as a driver and booster of local economy. People do know the concept of conservation and its importance. Young generation between the age group of 18 to 30 years participate actively and at various capacities in efforts towards making living more sustainable. But they fail to link it with tourism. People are also ready to absorb changes that occur in their daily life and culture but at the same time they are keen to preserve the core of their traditions and rituals. However their efforts to convert it into tourism attractions are not enough. Only one attribute of culture i.e. cuisine is emphasized. Other aspects of culture such as housing types, importance of flowers, etc. are overlooked. Other example is of folk performances. Only DASHAVTAR is being marketed while other forms of theatre such as CHITRAKATHI are not promoted enough. Many traditions such as SONGA and ROMBAT during festival of SHINGA/HOLI are also having potential to attract tourists but are totally unheeded. There is also a strong tendency to rely on authorities to bring in growth and development. This is particularly needed to be worked upon as progress of local community is possible only when the locals decide and build their own structure of development that would reciprocate with their own needs and abilities. Government intervention is required only to provide training to build on capacities especially soft skills. Focus should be on interpersonal skills, situational awareness, confidence and ambition. Concept of sustainability is known to people. But it needs to be rewired in such a way that it should enfold tourism instinctively.

National - Journal
Registration No. 3341/2010

ijf Impact Factor (IIFS) 6.625
Vol. No. 29
February - 2023
ISSN No. 2277-4858

THE KONKAN GEOGRAPHER

Interdisciplinary Peer Reviewed Refereed
National Research Journal

Half-Yearly

Co-Editor
Dr. S. A. Thakur

Chief-Editor
Dr. R. B. Patil

KONKAN GEOGRAPHERS' ASSOCIATION OF INDIA
SINDHUDURG, MAHARASHTRA - 416602

43	Post pandemic Tourism Development in Pawankhind and surrounding area case study emphasized on Eco-Tourism and Sustainable Development	Mr. S. A. Menshi	190
44	A Socio-Economic Analysis of Migrant Agricultural Laborers in Haryana: An Empirical Study of Sonapat District	Dr. Jogender Singh Khokher	194
45	Religious Tourism in Beed : Problems and Prospect	Miss. Megha M. Kulkarni	201
46	Status of Tourism Awareness among Destination Population: A Case Study of Malvan Taluka in Sindhudurg District of Maharashtra	Ms. Anuradha R. Gawade Dr. Ravindra G. Gawade	205
47	Tourism in Goa : Sustainability Issues	Shweta J. Yadav	208
48	Recent Trends in Medical and Health Tourism in India	Ms. Shilpa Satekar	211

Status of Tourism Awareness among Destination Population : A Case Study of Malvan Taluka in Sindhudurg District of Maharashtra

Ms. Anuradha Ravindra Gawade & Dr. Ravindra Gangaram Gawade

Assistant Professors, S. K. Patil Sindhudurg Mahavidyalaya, Malvan

INTRODUCTION :

Any region which relies on Tourism for its socio economic growth has to be aware about implications of Tourism as an industry on its economic, social as well as environmental attributes. And for that, promoting tourism awareness among tourists and locals should be the priority. Local population should be focused more because for tourism as an industry to sustain requires conservation of resources and culture in such a way that quality of the services provided should not be compromised.

On 19th June 2022 ITDC launched an awareness programme in collaboration with Ministry of Tourism with the perspective of capacity building for service providers that aims at providing training on behavioral and soft skills. On this background it was thought necessary to know about levels of tourism awareness among the locals of Sindhudurg which is the first tourism district in India and since then Sindhudurg is visited by increasing number of domestic and foreign tourists.

CHOICE OF THE STUDY AREA :

26 years ago in 1997 Sindhudurg was declared as the first tourism district in India and since then Sindhudurg is visited by increasing number of domestic and foreign tourists. We thereby decided to conduct a very small survey to find out the tourism awareness levels among locals and for first stage we decided to conduct a survey in Malvan city and nearby locations because Malvan is a must visit destination for any tourist visiting Sindhudurg.

OBJECTIVE : The present study aims to know

1. Are people aware of tourists visiting their locality?
2. Which of the tourism impacts bother the locals more?
3. What are the ideas of locals regarding development of Tourism Industry in the District?

METHODOLOGY :

A group of 20 college students was formed to collect the data through questionnaire survey. Each student was given a target to reach up to 5 locals who are the permanent residents of the locality. Choice of the respondents was as per convenience of the surveyor and willingness of the respondents. Thus for sampling method simple random sampling was used while for analysis of the collected data only complete response sheets were taken into consideration that were 62. Data was tabulated and then percentages were calculated to understand the pattern of perspectives of locals about 'the socio-economic and environmental impacts of tourism'.

FINDINGS :

The following map shows the locations where survey was carried out. There are total 13 locations viz. Chinder, Vadacha Paat, Bilwas, Tarkarli, Devbaug, Malvan, Aachra, Trimbak, Masure, Kolamb, Hadi, Wajn and Kandalgaon.

respondents are not sure that this increase is due to tourism. Villages have become more accessible and more and 54% of the respondents give its credit to increased tourist activities.

SOCIAL IMPACT

27% of the respondents confirmed that number of party times have increased and 47% of the respondents have put in the money for addition to alcohol and tobacco as increased. 57% of the respondents mention that there are visible changes in young ones behaviour patterns and language of people and they give the credit of it to increased exposure to outside world. Also the 17% of respondents also think that some of traditional festivals and music have got changed due to input of outside world.

Percentage of social impacts of tourism on locals

ENVIRONMENTAL IMPACT

Though all the respondents are aware about importance of conserving Natural Resources only 27% of the respondents are conscious about the impact of plastic and other biodegradable wastes. Only 34% of the respondents participate directly in conservation activities. Remaining 57% of the respondents have not participated so far in any such activities. 70% are participative in conservation movement actively. 5 persons concern nature by planting trees, 3 persons participative in conservation rallies while 2 put social media to use to increase awareness about importance of Conservation. 5 other respondents have recorded their willingness to participate in such activities in recent future.

CONCLUSION:

After interviewing more than 50 people in Malavani and its vicinity it was understood that locals are not fully aware about tourism as an industry. They are unable to grasp capacity of tourism as a driver and booster of local economy. People do know the concept of conservation and its importance. Young generation between the age group of 13 to 30 years participative actively and in various capacities in efforts towards making living more sustainable. But they fail to link it with tourism. People are also ready to absorb changes that occur in their daily life and culture but at the same time they are keen to preserve the core of their traditions and music. However their efforts to convert it into tourism attractions are not enough. Only one aspect of culture i.e. music is commercialized. Other aspects of culture such as housing types, importance of forests etc. are overlooked. Other example is of folk performances. Only DASHAVTAR is being marketed while other forms of theatre such as SHIMPANNA are not promoted enough. Many traditions such as VASKA and SHIMPANNA during festival of SHIMPANNA are also having potential to attract tourists but are totally neglected. There is also a strong tendency to rely on authorities to bring in growth and development. This is particularly needed to be worked upon as progress of local community is possible only when the local people are build their own structure of development that would recognize with their own needs and values. Government intervention is required only to provide training to build on capacities especially soft skills. Focus should be on interpersonal skills, situational awareness, confidence and ambition. Concept of sustainability is known to people. But it needs to be reworded in such a way that it should enfold tourism extensively.

National - Journal
Registration No. 3341/2010

ijf5 Impact Factor (IIFS) 6.625
Vol. No. 29
February - 2023
ISSN No. 2277-4858

THE KONKAN GEOGRAPHER

Interdisciplinary Peer Reviewed Refereed
National Research Journal

Half-Yearly

Co-Editor
Dr. S. A. Thakur

Chief-Editor
Dr. R. B. Patil

KONKAN GEOGRAPHERS' ASSOCIATION OF INDIA
SINDHUDURG, MAHARASHTRA - 416602

27	Global Warming in Twenty First Century : A Gigantic Challenge	Dr. Sucheta Yadav	123
28	A Comparative Study of Tourists Visiting Heritage Tourism places in India.	Mr. Aniket G. Jadhav	126
29	Future of Commercial Banking Sector in Indian Economy	Dr. M. R. Khot	129

A Comparative Study of Tourists Visiting Heritage Tourism places in India

Mr. Aniket Gajanan Jadhav, Assistant Professor
Department of Geography, S. K. Patil Sindhudurg Mahavidyalay Malwan, Dist. Sindhudurg

Abstract

Recently, heritage tourism sites in India have gained cultural and economic importance. Foreign and domestic tourists visit many ancient places, Monuments, inscriptions, temples, palaces, forts etc. in India. Taking the information of the heritage tourist places in India, the statistical data of the tourists visiting the tourist places was collected. State-wise tourist destinations, status of tourist centers were analyzed through statistical data and compared between foreign and Indian tourists through available information sources. State-wise sequences and location of tourists participating in heritage tourism in India was determined. The importance of tourist places in the world, the comparative study of the busiest tourist places and their tourists etc. was reviewed.

Keyword - Tourism, Heritage Places, Domestic & Foreign Tourists.

Introduction -

The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) and Archaeological Survey of India (ASI) have awarded international status to many tourist sites in India. UNESCO has declared 40 and Archaeological Survey of India has declared 144 places as Heritage Tourism Centers. The world foreign tourists visit various tourist destinations for natural, cultural, social and economic purposes. Therefore, today in India, tourist places such as palaces, monuments, sculptures, architectural sculptures, forts, inscriptions, temples, memorials and natural places have become a place of attraction for tourists. Today, the increasing trend of foreign and domestic tourists has become the focus of economic development. It is not certain, but every year the attitude of tourists towards heritage tourism destinations in India has changed. Domestic tourists and foreign tourists have different attitudes towards tourist places.

Objectives -

1. To study heritage tourist sites identified by UNESCO and Archaeological Survey of India.
2. To determine the ranking of tourist places according to the number of tourists visiting the tourist places.
3. To the state-wise comparative study of domestic and foreign tourists visiting heritage tourism places.

Study Area -

According to World Economic Forum (WEF) and Travel & Tourism Development Index (TTDI) 2021 India ranks 54th in the world. Heritage tourism is more prevalent in India as compared to other forms of tourism. Indian tourism is important due to its historical, geographical and cultural integration. Monuments, caves, inscription in the basalt & granite rocks of the plateau region of middle and south and Himalayan mountain range, Ganga, Indus Brahmaputra rivers in India also, forts and temples in the coastal and highlands. Historical and cultural places like forts, palaces, temples, ruins, monuments etc. are the central point of tourism. India extends from latitude 08°04'28"N to 37°06'53"N and longitude from 68°07'33"E to 97°25'47"E. Total area of India is 32,87,263 sq.km. Bay of Bengal to the east, Arabian Sea to the west, Pakistan, Afghanistan, China, Nepal, Bhutan, Myanmar, Bangladesh and Sri Lanka are neighbouring countries in India.

Maharashtra, Telengana, Punjab, Madhya Pradesh, Gujarat, West Bengal & Rajasthan is 200 to 270 lac. In other states the proportion of tourists is less than 2%.

Table-2 State/UT-Wise Domestic & Foreign Tourist Visits, 2021

S.No.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
States/UTs	A&N Islands	Andhra Pradesh	Arunachal Pradesh	Assam	Bihar	Chhattisgarh	Chandigarh	D&N Haveli	Daman & Diu	Delhi	Goa	Gujarat	Haryana
Domestic	130238	43277564	122933	1409181	2501143	259829	4727417	147803	401420	12642477	3708089	2477218	22745
Foreign	1997	27331	182	579	1240	3471	1	30	157	120778	22128	11178	479
S.No.	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26
States/UTs	Himachal Pradesh	Jammu & Kashmir	Jharkhand	Karnataka	Kerala	Lakshadweep	Lok Laksh	Madhya Pradesh	Maharashtra	Manipur	Meghalaya	Mizoram	Nagaland
Domestic	5632279	11314920	336642	81333634	7537817	13500	303023	25554067	43564238	49371	154819	87212	27691
Foreign	4932	1652	1837	72407	60487	4	1454	41821	183943	648	41	214	52
S.No.	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39
States/UTs	Odisha	Puducherry	Punjab	Rajasthan	Sikkim	Tamil Nadu	Telangana	Tripura	Uttar Pradesh	Uttarakhand	West Bengal	Total	
Domestic	1742221	7253213	2968429	21488734	511964	115132719	32000620	177819	124708435	14434475	24327444	9791289	
Foreign	2297	321	20137	34008	11508	57422	5917	5	44737	8132	34028	163642	

Source: States/UTs Tourism Department

Arrival of foreign tourists in India -

In 2021-22, a total of 10,54,642 foreign tourists came to India to visit heritage tourism places. The proportion is 0.16 percent. The state of Punjab ranks first with 300,000 foreign tourist arrivals. The second rank of Maharashtra. Between 50,000 and 1,000,000 foreign tourists visit the states of Delhi, Karnataka, Kerala and Tamil Nadu. 50,000 and 10,000 foreign tourists are from UP, MP, AP, West Bengal, Rajasthan, Goa, Gujarat and Sikkim. Chhattisgarh, Lakshadweep, Tripura, Daman & Diu and Dadra & Nagar Haveli saw 0.1% less tourists.

Conclusion -

The trend of domestic and foreign tourists have different way to Indian heritage tourist places. A contradictory ratio is observed in the number of places visited by foreign and domestic tourists to heritage sites in India. Taj Mahal, Group of Monument Mamallapuram, Agra Fort, Qutub Minar are the busiest tourist places in India. Temple of Laxman sirpur, Bishnudol, Sultanghari Tomb, Junagadh, Tirumalai Nayak's Palace Srivilliputhur, Gupta Temple & Varah Temple Deogarh, etc. have reduced the tourists coming to tourist centers. The states like Punjab, Maharashtra, Delhi, Karnataka etc. have the highest number of foreign tourists. Tamil Nadu, Uttar Pradesh, Andhra Pradesh and Karnataka are the most visited states by domestic tourists. The proportion of foreign and domestic tourists visiting Madhya Pradesh is equal. States such as Nagaland, Mizoram, Arunachal Pradesh etc. have less than 0.03% of tourist arrivals.

Recommendation -

1. It is necessary to develop infrastructure facilities.
2. Developing effective transport and telecom connectivity and accessibility.
3. Making digital maps, websites of heritage tourist places.
4. High quality accommodation and hotel should be arranged.
5. Publish effective advertising and create guides.
6. To establish strong relationship between foreign and domestic tourists.

References -

- 1) Annual Report-India Tourism Statistics 2022
- 2) Ministry of Tourism Government of India.
- 3) Archaeological Survey of India.
- 4) <https://indianculture.gov.in>

National - Journal
Registration No. 3341/2010

ii/S Impact Factor (IIFS) 6.625
Vol. No. 29
February - 2023
ISSN No. 2277-4858

THE KONKAN GEOGRAPHER

Interdisciplinary Peer Reviewed Refereed
National Research Journal

Half-Yearly

Co-Editor
Dr. S. A. Thakur

Chief-Editor
Dr. R. B. Patil

KONKAN GEOGRAPHERS' ASSOCIATION OF INDIA
SINDHUDURG, MAHARASHTRA - 416602

43	Post pandemic Tourism Development in Pawankhind and surrounding area case study emphasized on Eco-Tourism and Sustainable Development	Mr. S. A. Menshi	190
44	A Socio-Economic Analysis of Migrant Agricultural Laborers in Haryana: An Empirical Study of Sonapat District	Dr. Jogender Singh Khokher	194
45	Religious Tourism in Beed: Problems and Prospect	Miss. Megha M. Kulkarni	201
46	Status of Tourism Awareness among Destination Population: A Case Study of Malvan Taluka in Sindhudurg District of Maharashtra	Ms. Anuradha R. Gawade Dr. Ravindra G. Gawade	205
47	Tourism in Goa: Sustainability Issues	Shweta J. Yadav	208
48	Recent Trends in Medical and Health Tourism in India	Ms. Shilpa Satoskar	211
49	ग्राम विकासात सहकारी संस्थांचे योगदान तळवडे विविध कार्यकारी सहकारी सेवा सोसायटी लि. तळवडे:व्यष्टि अध्ययन	डॉ. शिवराम ए. ठाकूर प्रा. रिता आर. ठाकूर प्रा. समिक्षा टी. भाईडकर	214
50	सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील शैक्षणिक पर्यटनाच्या संधी- एक अभ्यास	प्रा.डॉ. देविदास वि. हारगिले प्रा. हसन युसूफ खान	220
51	महाराष्ट्रातील कृषी पर्यटन संधी आणि आव्हाने	डॉ.पवार अविनाश विलासराव	224
52	मराठवाडा प्रदेश के प्रसिद्ध पर्यटन स्थल	प्रा. डॉ. पवार आर. एस.	228
53	प्रभाकर श्रोत्रीय का नाटक इला : नारी विमर्श का दस्तावेज	प्रा. हवीरराव मारुती चौगले	231
54	महाराष्ट्रातील ज्योतिर्लिंगांचा भौगोलिक अभ्यास	नीलिमा केसरीनाथ पाटील	235
55	पर्यटन आणि आर्थिक विकास	प्रा. डॉ. मुरलीधर गायकवाड	239
56	वर्षा एवं कृषि सिंचित क्षेत्र का तुलनात्मक अध्ययन : सवाई माधोपुर जिले की बामनवास तहसील के सन्दर्भ में	डॉ. नरेश मलिक राजीव कुमार मीना	244
57	सांगली जिल्ह्यातील पाळीव प्राणी बाजारकेंद्रांचे अभिव्यक्ति वितरण : एक भौगोलिक अभ्यास	डॉ. नितीन. टी. देशमुख गुरव प्रमोद जगन्नाथ	288
58	रत्नागिरी जिल्ह्यातील वाढत्या पर्यटनाचा शहरी वसाहतीवर होणारा परिणामाचा अभ्यास	डॉ. राजाराम पाटील प्रा. कांबळे राजकुमार	251
59	उस्मानाबाद जिल्ह्यातील ज्वारी पीक केंद्रीकरण : एक भौगोलिक विश्लेषण	प्रा. डॉ. एन. टी. देशमुख प्रा.डॉ. सी.व्ही. ताटे	258
60	The Influence of Channel Morphological Changes on Surround Landscape of lower Subarnarekha River Using Geospatial Techniques	Satyapriya Mahato Surajit Dutta Nalini Kanto Mahato	261

का आवश्यकता है।
या आय की प्राप्ति के
का है।⁴ इसी प्रकार
इस की तरफ हमारी
टन स्थल के रूप में
प्रोग, बिना कक्षा की
व्य प्राप्त होते हैं।⁵

तथा इस तरह प्रदेश
को पुरातन मंदिर तथा
को समृद्ध बनाते हैं।
पर्यटन की दृष्टि से

सारांश :

नाटककार प्रभाकर धोत्रीय जी ने इला ईस नाटक के माध्यम से नारी की समस्याओं को साथ ही साथ लिंग परिवर्तन जैसी गंभीर समस्या की ओर इशारा भी किया है। आज हम 21वीं सदी में जी रहे हैं, आज स्त्री को पुरुष के बराबर माना जाता है। वह पुरुष के कंधे से कंधा मिलाकर काम करती है। हर क्षेत्र में पुरुष के बराबर है फिर भी आज स्त्रियों पर अत्याचार होता है। नाटककार धोत्रीय जी स्त्री की पीड़ा के साथ तथाकथित राजनेताओं की मानसिकता पर भी प्रकाश डालते हैं। आज के उन राजनेताओं की ओर वे इशारा करना चाहते हैं जो राजा मनु जैसा व्यवहार करते हैं, साथ ही प्रकृति के साथ खिलवाड़ करने वाले लोगों को सचेत भी करना चाहते हैं। मानव कितनी भी उन्नती क्यों न करे प्रकृति पर कभी भी विजय प्राप्त नहीं कर सकता। प्रकृति महाशक्ती है इस बात पर उन्होंने प्रकाश डाला है, अतः धोत्रीय जी का इला यह नाटक कथ्य की दृष्टि से उनकी सफल कृति मानी जा सकती है।

बीज शब्द - प्रभाकर धोत्रीय नाटक इला समस्या नारी विमर्श इस्तावेज

इला नाटक की कथावस्तु :

विवस्वान सूर्य और संज्ञा के पुत्र मनु मानव जाति के आद्य पुरुष माने जाते हैं। श्रद्धा मनु की महर्षिमाता पत्नी है। इला की कथावस्तु भागवत पुराण पर आधारित है। इसे एक मिथक के रूप में देखा जाता है। राजा मनु राजगुरु वशिष्ठ मुनी की सहायता से पुत्र कामेष्ठी यज्ञ करते हैं। पुत्र कामेष्ठी यज्ञ करने के पहले महाराणी श्रद्धा की इच्छा का भी विचार किया जाता है। विद्याधर श्रद्धा की इच्छा के अनुसार पुत्री की कामना करता है तब उन्हें सरस्वती देवी जैनी तेजस्वी पुत्री प्राप्त होती है उसका नामकरण किया जाता है इला।

दूसरी और मनु पुत्रप्राप्ति की अभिलाषा लेकर बैठे हैं। राज्य के सभी लोग इस खबर के कारण आनंदित हैं कि राजा मनु को पुत्र प्राप्त होने वाला है। राज्य के सभी लोग आनंदित हैं ऐसी स्थिति में मनु को वास्तविक बात का पता चलता है। मनु पुत्र के स्थान पर पुत्री प्राप्त हुई यह मोचकर अचंचित हो जाते हैं। इस बात की खबर किसी को भी न लगे इसलिये श्रद्धा को चंद्रिका दामी की सहायता से उसके कक्ष में कैद कर देते हैं। वशिष्ठ जिसे दुबारा योग्य करवाने की इच्छा व्यक्त करते हैं राजगुरु वशिष्ठ अंत में इला का मुद्गुल में परिवर्तन करने के लिये राजी हो जाते हैं। मुद्गुल जैसे जैसे बड़ा हो जाता है जैसे जैसे मनु की चिंता भी बड़ जाती है। युद्ध की कला सीखने के बजाय उद्यान और वनों में धूमता रहता है। उसे तलवार की अपेक्षा फूल पसंद है। वशिष्ठ मुनी की सलाह पर मनु मुद्गुल का विवाह राजा धर्मदेव की पुत्री सुमती से करा देते हैं। तदुपरांत मनु मुद्गुल का राज्याभिषेक करके तीर्थयात्रा पर चले जाते हैं। सुमती को कुछ दिनों बाद पता चलता है कि मुद्गुलन किसी चिंता में रहता है। इसी कारण सुमती मुद्गुलको आत्महीनता त्याग कर राजकारोवार संभालने की सूचना देती है। सुमती की फटकार के कारण मुद्गुल उत्तेजित होता है और नवीन आवेषों का अनुभव करता है।

सामने लाया है. मनु एक राजा है उन्हे अपने उत्तराधिकारी की अभिलाषा है परंतु महाराणी श्रद्धा एक लडकी चाहती है और वह एक सुंदर कन्या को जन्म देती है. वशिष्ठ उस कन्या को सुद्युम्न मे बदल देने है. असल मे यह प्रकृति के साथ खिलवाड है. प्रकृति से खिलवाड करने से मनु को उसकी कीमत चुकानी पडेगी यह वशिष्ठ के कथन से स्पष्ट होता है, वह कहते है-

"हट न करो महाराज...! तुम्हे तुम्हारी प्रजा को और भावी पिढीयों को ऐसे दुष्कर्म का भारी मूल्य चुकाना पडेगा."4

इस प्रकार प्रकृति से खिलवाड करने से मनुष्य नियती को बिघाडणे की कोशिश कर रहा है यह स्पष्ट होता है.

6. पक्षपाती राजा मनु -

सत्ताधारी राजा जब प्रजा के सामने आता है तब वह बडा आदर्शवादी बन जाता है. और यह आवश्यक भी होता है. राजा अपने व्यक्तिगत जीवन मे इस आदर्श का पालन करता है या नही यह कोई नही देखता. राजा मनु का यह पक्षपाती स्वभाव उनके कथन से स्पष्ट होता है, यह इला से कहते है-

"दुसरो की कन्याओ से प्रेम करना और अपने लिये कन्या चाहना दो अलग बाते है देवी."5

राजा मनु भी ऐसे ही व्यक्तित्व वाले राजा है. जब सामाजिक समारोह होते है ऐसे मोक़े पर वे लडकियों के प्रति महिलाओं के प्रति अपना प्रेम जताते है लेकिन खुद की बेटी इला को पुत्र मे परिवर्तित करवा देते है. आज के सत्ताधारी राजनेता भी इसी प्रकार के होते है इस ओर नाटककार इशारा करते है.

7. प्रकृति महाशक्ती है -

मनुष्य विज्ञान के बल पर दिन ब दिन उन्नति के नये नये शिखर छू रहा है. स्वतंत्रता प्राप्ति के बाद हमने काफी उन्नति की है. इसके पीछे मानव की इच्छाशक्ती और विज्ञान का सहारा है. प्रस्तुत नाटक मे लिंग परिवर्तन जैसी घटना दिखाई गई है. आज तक ऐसा कुकर्म कभी नही हुआ. प्रस्तुत नाटक मे वशिष्ठ मुनी प्रकृति का महत्व राजा मनु को बता देते है- "नही महाराज मुझे धर्म संकट मे मत डालो प्रकृती महाशक्ती है व साधना का सन्मान करती है... संसार के लिए आपने आजाने रहस्य तक खोल देती है परंतु विनाश और विकृति वह सहन नही कर सकती."6

श्रोत्रीय जी भविष्य की और इशारा करते है, अगर ऐसा कुकर्म यदि हुआ तो जिस प्रकार इला से परिवर्तित सुद्युमन की अवस्था हुई उसी प्रकार की अवस्था परिवर्तित पुरुष या स्त्री की होगी. प्रकृति हमेशा समय समय पर अपना रौद्ररूप दिखाती है. जिस इला का परिवर्तन सुद्युम्न मे हुआ था उसमे स्त्रियोचीत गुण विद्यमान थे वह अपने आपको पूर्ण पुरुष नहीं मानता था. प्रकृति महाशक्ती है यहा पर प्रकृति की विजय दिखाई गई है. इस प्रकार प्रस्तुत नाटक इला मे लिंग परिवर्तन जैसी भयंकर घटना का चित्रण हुआ है इसके साथ साथ आधुनिक काल मे भी नारी पर हो रहे अन्याय अत्याचार का चित्रण भी इस नाटक मे किया गया है.

संदर्भ सूची -

1. इला - प्रभाकर श्रोत्रिय
2. वही...पृष्ठ. 63
3. वही...पृष्ठ. 63
4. वही...पृष्ठ. 102
5. वही...पृष्ठ. 105

AKSHARA

Multidisciplinary Research Journal
Peer-Reviewed & Refereed International Research Journal
January 2023 Special Issue 07 Volume III (A)

आज़ादी के 75 वर्ष का हिंदी साहित्य

अतिथि संपादक

प्रोफेसर रजनी शिखरे

प्राचार्य

ट. भ. अट्टल कला, विज्ञान एवं वाणिज्य महाविद्यालय गेवराई
जि. वीड महाराष्ट्र

कार्यकारी संपादक

डॉ. गजानन चव्हाण

प्रधान सचिव

महाराष्ट्र हिंदी परिषद

प्रो.डॉ.जिजावराव पाटील

अध्यक्ष

महाराष्ट्र हिंदी परिषद

प्रा.संतोष नागरे

हिंदी विभागाध्यक्ष

ट. भ. अट्टल महाविद्यालय गेवराई

Chief Editor : Dr. Girish S. Koli, AMRJ

For Details Visit To - www.aimrj.com

Index

Sr.No	Title of the Paper	Author's Name	Pg.No
1	'माझा प्रवास' का हिंदी अनुवाद	प्रोफेसर डॉ. अमोल पालकर	05
2	'मोहन दास' के बहाने आत्मबंधन	डॉ. विजय शिंदे	08
3	आप यहाँ है : संघर्ष और चेतना के विविध आयाम	प्रो.डॉ.विजयकुमार राऊत	12
4	समकालीन कवि ग.मा. मुक्तिबोध के काव्य पर मार्क्सवाद का प्रभाव	प्रा. डॉ. हनुमंत गायकवाड	16
5	आजादी के बाद की हिंदी कहानी: संवेदना के विविध आयाम	मुकुंदा निवृत्ती ठोंबरे डॉ. अनिल काले	19
6	व्यंग्य साहित्य की विविधता और पंसाई का लेखन	डॉ आभा सिंह	22
7	स्वतंत्र भारत के रंगमंचीय कलाकार का जीवन संघर्ष : काल कोटरी	प्रो.अशोक मर्डे	25
8	'लौटकर देखना' काव्य संग्रह में स्वतंत्र भारत का चर्चार्थ चित्रण'	कवि.प्रा.डॉ. देवीदास क.शामणे	28
9	आजादी के 75 साल : 'आदिवासी नहीं नाचेंगे'	डॉ. गवानन सुखदेव चव्हाण	36
10	भारतीय प्रवासी साहित्यकार सुनीता जैन की कहानियों में नारी अस्मिता की जमीन	डॉ. नवनाथ गाडेकर	40
11	समकालीन हिंदी कविता और राष्ट्रीयता (आजादी के 75 वर्ष का हिंदी काव्य)	डॉ.पंडित बन्ने	44
12	कुसुम अंसल के 'तापसी' उपन्यास में नारी विमर्श	डॉ. मेदिनी अंबनीकर	47
13	आजादी के 75 वर्ष का हिंदी कथा - साहित्य	प्रा.अनिता किसन पाटोले	49
14	आजादी के बाद हिंदी साहित्य में व्यक्त वृद्ध विमर्श	अविनाश मारुती कोल्हे डॉ. अनिल काले	51
15	वर्तमान भारत की राजनीति का कठोर वास्तव 'बकरी'	प्रो. (डॉ.) बबन चौर	55
✓ 16	आजादी के 75 वर्ष और हिंदी कविता	प्रा. हंशीराव मारुती चौगले	57
17	निराला के काव्य में चित्रित प्रगतिवादी चेतना	प्रा.डॉ. संजय पिराजी चिंदगे	60
18	स्वाधीनता के सात दशक और नागार्जुन का साहित्य	डॉ. दिनेश प्रसाद साह	63
19	हिंदी साहित्य में स्त्री विमर्श	प्रा. डॉ. सविता कचरू लोंडे	69
20	पोस्ट वॉक्स नं.203 नाला सोपारा में अभिव्यक्त किन्नरों की समस्याएँ	डॉ.जी.बी.उपमवार	72
21	तसलीमा के कविताओं में मानवाधिकार	फड आशा वैजेनाथ प्रो.डॉ. लहाडे मुत्लीधर अच्युतराव	74
22	आजादी के अमृत महोत्सव तक के बाल-साहित्य में डॉ. परशुराम शुक्ल का स्थान	डॉ. माधव राजप्पा मुंडकर	77
23	समकालीन हिंदी कविता में 'पर्यावरण संचेतना	डॉ. मनोहर जयपाडे	81
24	परिवार विघटन का दस्तावेज - 'अश्क' के नाटकों के संदर्भ में	प्रो. महेमूद पटेल	84

प्रा. हंबीरराव मारुती चौगले

सहाय्यक प्राध्यापक एवं हिंदी विभाग अध्यक्ष
स. का. पाटील सिंधुदुर्ग महाविद्यालय, मालवण

15 ऑगस्ट 1947 को भारत स्वतंत्र हुआ और 1950 में भारत में राज्यघटना लागू हुई। स्वतंत्रता पूर्व की हिंदी कविता और स्वतंत्रता प्राप्ति के उपरांत की हिंदी कविता में काफी अंतर पाया जाता है। 1943 में सच्चिदानंद हिरानंद वात्स्यायन अज्ञेय जी ने प्रथम तारसप्तक का प्रकाशन किया और प्रयोगवादी कविता का शुभारंभ हुआ। द्वितीय महायुद्ध के चलते प्रयोगवादी कविता व्यक्तिवादी, क्षणवादी, अस्तित्ववादी बन गई। द्वितीय महायुद्ध के उपरांत वैश्विक स्तर पर फैली कुंडा, संक्रामक प्रयोगवादी कविता में देखने को मिलता है। बौद्धिकता भी प्रयोगवादी कविता की एक प्रमुख प्रवृत्ति थी। इसी बौद्धिकता का जिक्र करते हुए डॉ. नरेंद्र कहते हैं - "एक गहन बौद्धिकता इन कवियों पर शीशे की पर्त की तरह जमती जाती जाती है। छायावाद के रंगीन कल्पना - वैभव और सूक्ष्म सरल भावना, चिंतन के स्थान पर यहां ठोस बौद्धिक तत्व का बोझीलापन है...। ये कविताएँ अनिवार्य रूप से ही नहीं, सिद्धांत रूप से भी दुर्लभ हैं"। इस प्रकार प्रयोगवाद को "आवाज की प्रतिक्रिया के रूप में न मानते हुए वह एक कलात्मक दृष्टि से विकृत तथा परिवर्तित रूप मान सकते हैं। प्रयोगवादी कविता में बौद्धिकता, अहंवाद, पीडा बोध, उलझी हुई संवेदनाएँ, व्यंग, व्यक्तिवादिता, मानवतावादी दृष्टीकोन, लघुता, वैचित्र्य प्रदर्शन प्रकृति चित्रण, प्रतीक विधान, नवीन उपमान शैली में नए प्रयोग आदि विशेषताएँ देखी जाती हैं। प्रयोगवादी कविता ने पढ़े-लिखे भारतीय मनुष्य को सोचने पर मजबूर कर दिया।

प्रयोगवाद के उपरांत हिंदी कविता में नई कविता की धारा प्रवाहित हुई। स्वतंत्रता प्राप्ति के उपरांत निर्मित हुई परिस्थितियों को हम इस नई कविता में देख सकते हैं। स्वतंत्रता प्राप्ति के कारण लोगों के मन में निर्मित आशाएँ अपेक्षाएँ इस कविता में नजर आती हैं। नई कविता को प्रयोगवादी कविता का ही अगला रूप माना गया। परंतु सन 1954 में डॉ. जगदीश गुप्त और डॉ. रामस्वरूप चतुर्वेदी के संपादन 'नई कविता' नामक पत्रिका का अंक प्रकाशित हुआ, तभी से इस काल की कविता को नई कविता के नाम से जाना जाने लगा। नई कविता ने नये मनुष्य की सारी अपेक्षाओं, आकांक्षाओं एवं उम्मीदों को जगाने का काम किया। आधुनिकता के बोध से उसे अवगत कराया। आधुनिक बोध के साथ-साथ यथार्थ की स्वीकृति एवं अस्तित्व के प्रति जागरूकता नयी कविता ने निर्माण की। लक्ष्मीकांत वर्मा के अनुसार नयी कविता आज की "मानव विशिष्टता से उदभूत उस लघु मानव के लघु परिवंश की अभिव्यक्ति है, जो एक ओर आज की समस्त तिकता और विषमता को तो भोग ही रहा है, साथ ही उन समस्त तिकताओं के बीच वह अपने, व्यक्तित्व को भी सुरक्षित रखना चाहता है। वह विशाल मानव प्रवाह में बहने के साथ-साथ अस्तित्व के यथार्थ को भी स्थापित करना चाहता है, उसके दायित्व का निर्वाह भी करना चाहता है।" 2

नयी कविता में मुख्य रूप से अज्ञेय, मुक्तिबोध, भवानी प्रसाद मिश्र, शमशेर, नरेश मेहता, कुंवर नारायण, गिरिजाकुमार माथुर, विजयदेव नारायण साही, श्रीकांत वर्मा, धर्मवीर भारती, सर्वेश्वर दयाल सक्सेना, रघुवीर सहाय, अजित कुमार, किर्ती चौधरी, जगदीश गुप्त, लक्ष्मीकांत वर्मा, विपिन अग्रवाल, आदी कवियों का उल्लेख किया जाता है।

नयी कविता के पश्चात हिंदी कविता क्षेत्र में 'अकविता' का दौर माना जाता है। इसी कविता को साठोत्तरी कविता के नाम से भी जाना जाता है। डॉ. हेतू भारद्वाज अपनी किताब में लिखते हैं कि - "इस अकविता या साठोत्तरी कविता में दो स्वर प्रमुख रूप से ध्वनित हुए - पहला स्वर मंडाली तथा नयी पीढी के मोहभंग का था जो स्वतंत्रता 20 वर्ष पश्चात अचानक ही 1967 ई. के आसपास सुनाई पडने लगा और यह अवधि 22-23 साल तक लम्बी होती चली गई। इसके मूल में अकेला चीनी आक्रमण ही कारण था। दुसरा प्रमुख स्वर विद्रोह का था। इस विद्रोह के कारण भारतीय परिवेश-जन्य थे और कुछ कारण समसामायिक अंतरराष्ट्रीय चेतना से जुड़े हुए थे।" 3

मोहभंग की स्थिति अकविता या साठोत्तरी कविता की मुख्य प्रवृत्ति थी। इस मोहभंग की स्थिति का वर्णन धूमिल ने जगह-जगह पर किया है।

"वैने इंतजार किया
अब कोई बच्चा भूखा रहकर
स्कूल नहीं जायेगा

इस प्रकार सौधा और करारा ज्येष्ठ रघुवीर सहाय के कविता है। स्वतंत्रता प्राप्ति के बाद लोगों ने जनेक अनेकार्थ की थी, पर उनकी सारांश -

एक देखते है कि आजादी के 75 साल गुजर जाने के बाद भी देश में पर्येवाहित बदलन एवं विकास नहीं हुआ स्वतंत्रता प्राप्ति के उपरांत लोगों ने आजादी कही थी पर वह पूरी नहीं हुई। प्रयोगवादी कविता, नई कविता, साठेसठी कविता, सभकारलौन कविता और आधुनिकता कविता में देश के विकास की इस यात्रा का उल्लेख हुआ है। कवि कल्पितो पर प्रहार करने का काम करना है। यह हमेशा असमाधानी रहता है। हमारे देश के राजकीयिक पार्टियों और नेताओं ने इस कवि को कभी भी समाधानी होने का प्रोत्सा नहीं दिया। इन सभी काव्य धाराओं के कवियों ने आजादी की आन तक की बात को हुबहु विफल करने का प्रयास अवश्य कविता के माध्यम से किया है। आज अगर सही अर्थ में राजकीयिक लोगों को सही दिशा दिखाने काम कोई कर पाए है तो वह कवि ही है।

संदर्भसूची :-

- 1) डॉ. नरेंद्र - विचार और विवेकन
- 2) डॉ. लक्ष्मीकांत वर्मा - नयी कविता के प्रतिफल
- 3) डॉ. हेतू भारद्वाज - आधुनिक हिंदी कविता का विकास, पृष्ठ - 163
- 4) धूमिल - संसद के सड़क तक
- 5) धूमिल - बल सुनना मुझे संकल्पन की धूमिका
- 6) नंदकान्त देवताले - भूखंड लग रहा है पृष्ठ - 36
- 7) रघुवीर सहाय - आपकी हींसी

